Национална и универзитетска библиотека
"Св. Климент Охридски" - Скопје

PC II 102/1942/1943

11981002052,3

COBISS 0

neb. Dp. 2052/81

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

PC II 102/1942/1943 - III

ИЗДАВА

МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА XIII, КН. 3.

2052/81

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION

DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE XIII, FASC. 3.

МАКЕДОНСКА АКАДЕМИЯ
БИБЛИОТЕКА

СОФИЯ — SOFIA
ПРИДВОРНА ПЕЧАТНИЦА — IMPRIMERIE DE LA COUR
1943

СЪДЪРЖАНИЕ

Стр.

Ив. Дуйчевъ, Едно кратко описание на Вардара отъ XII в. . . . 1

В. Думевъ, Воденскиятъ говоръ 8

А. Томовъ, Едно забележително културно начинание въ Македония 42

Ив. Стойчевъ, Лѣкарь-воинъ — боецъ-герой 51

Мих. Ковачевъ, Зографъ и българитѣ въ Македония презъ XVIII в. (известия въ зографската кондика) 58

Вл. Карамановъ, Кукушкото окржжно управление извънъ територията на кукушкия окржгъ 77

Рецензии и книжовни вести

Г. Константиновъ, Стара българска литература. Отъ св. св. Кирилъ и Методий до Паисий Хилендарски. София 1942. — Рец. Ив. Снѣгаровъ 101

Досю П. Койчевъ, Край Охрида синь. Пжтни бележки и приключения. София 1942. — Рец. Ив. Снѣгаровъ 108

Петъръ Динековъ, Първи възрожденци. София 1942. — Рец. Ив. Снѣгаровъ 109

К, Т. Бозвелиевъ, Спомени. Книга първа — До освободителната война включително, Казанлъкъ 1942. — Рец. П. Динековъ . . 113

К. Мирчевъ, Гръцко-български речникъ и разговорникъ отъ 1876 год. из. Македония. Годишникъ на университета Св. Климентъ Охридски въ София, Историко-филол. факултетъ т. XXXVIII. — Рец. К. Млдденовъ 116

Georg Stadtmüller, Die Bulgaren und ihre Nachbarvölker in der Geschichte. отд. отпечатъкъ отъ Bulgaria Jahrbuch 1940/41 der Deutsch-Bulgarischen Gesellschaft, Berlin. — Рец. Ив. Снѣгаровъ 117

Th. Capidan, Die Mazedorumänen. Bucarest 1941. — Рец. К. Мирчевъ. 121

R. Grousset, L'empire des Steppes. Gengis-khan. Tamerlan. Paris 1928 — Рец. Ив. Дуйчевъ 124

Френско резюме 129

TABLE DE MATIÈRES

Pages

Iv. Douïtchev, Une brève description du Vardar datant du XII-e siècle. 1

V. Doumev, Le parler de Vodène 8

A. Tomov, Une œuvre culturelle remarquable entreprise en Macédoine au cours de 1918 42

M. Kovatchev, Zograph et les Bulgares de la Macédoine au XVIII-e siècle (notes du régistre de Zograph). 58

Vl. Karamanov, L'administration du département de Koukouch. . . . 77

Comptes rendus

G. Konstantinov, L'ancienne litterature bulgare. De saint Cyriile et saint Méthode à Païssy de Hilendar. Sofia 1942. — C. r. d'Iv. Snegarov 101

D. Koïtchev, Sur les rives du lac asuré d'Ochrida. Notes de voyage et impressions. Sofia 1942. — C. r. d'Iv. Snegarov. 108

P. Dinekov, Les précurseurs de la Renessance bulgare. Sofia 1942. — C. r. d'Iv. Snegarov 109

K. Bosveliev, Souvenirs. T. premier. Jusqu'à la guerre de liberation, inclusivement. Kasanlak 1942. — C. r. de P. Dinekov 113

K. Mirtchev, Dictionnaire gréco-bulgare et manuel de conversation, de 1876, de la Macédoine du Sud. Annuaire de l'Université de Sofia, Faculté historico-philologique, t. XXXVIII. — C. r. de K. Mladenov 116

G. Stadtmüller, Die Bulgaren und ihre Nachbarvölker in der Geschichte. Fascicule de Bulgaria-Jahrbuch 1940/41 der Deutsche-Bulgarischen Gesellschaft Berlin. — C. r. d'Iv. Snegarov 117

Th. Capidan, Die Mazedorumänen. Bucarest 1941. — C. r. de K. Mirtchev 121

R. Grousset, L'empire des Steppes. Gengis-khan. Tamerlan. Paris 1839. — C. R. d'Iv. Douïtchev. 124

Communication des articles de la Revue en français 129

ЕДНО КРАТКО ОПИСАНИЕ НА ВАРДАРА ОТЪ XII В.

отъ Ив. Дуйчевъ

Жлъчниятъ и хапливъ, но забавенъ Лукианъ е билъ единъ отъ най-любимитѣ писатели, които късната древность завещала на срѣдновѣковието. Творбитѣ на този езичникъ, изпълнени съ остроти противъ човѣшкитѣ слабости, противъ самитѣ божества, па дори и срещу вѣрванията на християнитѣ, сж били, въпрѣки всичко, преписвани, четени и разпространявани даже и отъ такива образовани люде на срѣдновѣковието, въ чиято дълбока и искрена привързаность къмъ вѣрата на Христа не може да има никакво съмнение. Такъвъ страстенъ неговъ почитатель е билъ, напримѣръ, кесарийскиятъ архиепископъ Арета[1]), комуто сж принадлежали нѣкои отъ запазенитѣ и досега преписи отъ съчиненията на Лукиана[2]). Достатъчно би било да се прегледатъ бележкитѣ, прибавени отъ самия Арета въ полето на тѣзи ржкописи[3]), за да се види съ какво внимание, наслада и одобрение този представитель на ранния византийски хуманизъмъ и висшъ сановникъ на византийската църква е челъ и препрочиталъ, съ перо въ ржка, творбите на отречения езичникъ. Но влиянието на Лукиана [illegible] византийскитѣ книжовници не се спира тукъ, а оставя [illegible] по дълбоки следи. Нѣколцина ви-

---

[1]) Роденъ [illegible] презъ 901 г. за епископъ на Кесария, Арета почи[illegible] 932 г. За него вж. подробно Σ. Β. Κουγέας, Ὁ Καισαρείας [illegible] ἀρχιεπίσκοπος (Ἐν Ἀθήναις 1913).

[2]) Вж. H. Rabe, Die Lukianhandschriften des Arethas (= Nachr. d. k. Gesell. Wiss. Göttingen, phil.-hist. Klasse, 1930, Hf. 8, pp. 643—56); Κουγέας, op. c., pp. 42 n. 5, 100, 79; ср. [illegible] за книжовната дейность на Арета Fr. Lenz, Der Vaticanus gr. 1, eine Handschrift des Arethas (= Nachr. d. k. Gesell. Wiss. Göttingen, phil.-hist. Klasse, 1933, pp. 193—218); ср. и P. M(aa)s, Byzant. Zeitschrift, XXXIV (1934), pp. 177—78.

[3]) Вж. H. Rabe, Scholia in Lucianum (Lipsiae 1906), pp. 58, 27, 71, 25 sqq.; 76, 4 sqq.; 159, 25 sqq. и други.

зантийски писатели се опитали да подражаватъ на Лукиановата Nekromantia и сж създали творби, които отразяватъ повече духа и настроението на късната древность, отколкото тѣхното собствено време. Между тѣзи произведения трѣбва да се посочатъ особено две: Τιμαρίων ἢ περὶ τῶν κατ' αὐτὸν παθημάτων[4]) и Ἐπιδημία Μάζαρι ἐν Ἅιδου[5]). Безименното произведение Τιμαρίων заслужава особено внимание, защото въ него има нѣкои указания за югозападнитѣ български покрайнини, както и за града Солунъ. Диалогътъ „Тимарионъ" представя описание на пжтуване въ задгробния свѣтъ и се врежда въ редицата антични, срѣдновѣковни и по-нови произведения отъ тоя родъ, чиито представители въ нашата книжнина сж, напр., апокрифното видение на пророкъ Исаия,[6]) безименната българска лѣтопись отъ XI-XII вѣкъ,[7]) па дори и така много четеното и разпространено и до днесъ всрѣдъ нашия народъ

---

[4]) Вж. изданието на A. Ellissen, Analekten der mittel- und neugriechischen Literatur. IV. Teil. Timarion's und Mazaris' Fahrten in den Hades. Nach Hase's und Boissonade's Recension und erster Ausgabe des Textes griechisch und deutsch mit Einleitung und Anmerkungen . . . (Leipzig 1860), pp. 41—92 гръцки текстъ; pp. 93—148 нѣмски преводъ; pp. 149—186, 363—364 бележки къмъ текста; добавено е (pp. 1—39) общо въведение. Други библиографски указания за това произведение вж. у K. Krumbacher, Geschichte der byzantinischen Litteratur (Leipzig 1897), p. 467 sqq.. Библиографски посочвания, съпоставки съ съчиненията на Лукиана и други автори, както и общи сведения сж дадени въ дисертацията на H. Tode, De Timarione dialogo byzantino (Gryphiae 1912), гдето това творение е разгледано повече отъ филологическо гледище. Въ статията на А. Н. Кирпичниковъ, Тимаріонъ или объ его страданіяхъ (= ЖМНПр, 326 1903. № 3, отд. 2, сс. 1—15) е предадено съдържанието на диалога съ нѣкои кратки бележки. За този литературенъ видъ изобщо вж. библиографскитѣ указания на G. Moravcsik, Studi bizantini e neoellenici, III (1931), p. 48, n. 1.

[5]) Вж. Ellissen, op. c., pp. 187—250 гръцки текстъ; pp. 251—314 нѣмски преводъ; pp. 315—362 обяснителни бележки къмъ текста. Възнамѣрявамъ наскоро да обнародвамъ кратко изследване върху този книжовенъ паметникъ и то дотолкова, до колкото може да се свърже съ нашето минало. Библиографски указания за него вж. у Krumbacher, op. c., p. 492 sqq.

[6]) Вж. изданието на Й. Ивановъ, Богомилски книги и легенди (София 1925), сс. 131—164; ср. Ив. Дуйчевъ, Изъ старата българска книжнина, I (София 1940), сс. 144—153, 226—228.

[7]) Вж. изданието на Й. Ивановъ, п. с., сс. 273—287; ср. Дуйчевъ, п. с., сс. 154—161, 228—232.

„Ходене на света Богородица всрѣдъ мѫкитѣ“ [8]). За личностьта на автора на това творение не може да се каже почти нищо. Възъ основа на вѫтрешенъ анализъ на този диалогиченъ разказъ — главно съ огледъ на указанията съ имената на познати исторически личности — може да се заключи съ почти пълна положителность, че той ще да е билъ съставенъ презъ първата половина или къмъ срѣдата на XII в. [9]) Изглежда, че този диалогъ е билъ четенъ и въ края на XIII и началото на XIV в., та единъ отъ бележититѣ византийски книжовници отъ това време — Константинъ Акрополитъ [10]), синъ на историка Георги Акрополитъ, написалъ въ писмо до свой приятель остра и отрицателна критика, въ която изказвалъ недоволството си отъ езика на произведението и неговитѣ нападки спрямо християнската вѣра [11]).

Измисленият герой на диалога — Тимарионъ разказва своитѣ страдания на приятеля си Кидионъ (Κυδίων). Той му съобщава, че отъ византийската столица пристигналъ въ града Солунъ преди праздника на свети Димитрия и отъ града отишелъ къмъ рѣка Аксиосъ (дн. Вардаръ) на ловъ: Κατήειμεν οὖν εἰς τὴν περίπυστον Θεσσαλονίκην, πρὶν ἢ τὴν ἑορτὴν ἐπιστῆναι Δημητρίου τοῦ μάρτυρος... ἅμα τοῦ καιροῦ ἐνδιδόντος, ἐς τὸν Ἀξειὸν ποταμὸν θήρας ἕνεκεν ἥκομεν. Ποταμῶν δὲ οὗτος τῶν κατὰ Μακεδόνα ὁ μέγιστος· ὃς ἐκ τῶν Βουλγαρικῶν ὀρῶν ἀρξάμενος κατὰ μικρὰ καὶ διεστηκότα ῥευμάτια, εἶτα καὶ εἰς μεγάγκειαν [рк.: μισ-

---

[8]) За гръцкия текстъ на това произведение, който несъмнено е свързанъ съ разпространенитѣ у насъ версии, вж. H. Pernot, Descente de la Vierge aux Enfers d'après les manuscrits grecs de Paris (= Revue des études grecques, LIII. 1900, pp. 233—257). Този паметникъ, запазенъ въ нашата и въ гръцката книжнина, заслужава нарочно проучване. За славянскитѣ текстове вж. у Цв. Романска, Апокрифитѣ за Богородица и българската народна пѣсень (= СбБАкН, XXXIV. 1940, сс. 58 сл., 172 сл.).

[9]) За датата и личностьта на автора вж. Ellissen, op. c., p. 15 sqq., p. 157. Ср. сѫщо Tode, op. c., p. 5: Ignoti nobis scriptoris dialogus qui Τιμαρίων ἢ περὶ τῶν κατ' αὐτὸν παθημάτων inscribitur medio fere XII p. Chr. saeculo vel in prima parte huius saeculi ... ortus est. Вж. и Krumbacher, op. c., p. 467.

[10]) За Константина Акрополитъ вж. у Krumbacher, op. c., pp. 204, 205, 388; ср. сѫщо H. Delehaye, Const. Acropolitae, hagiographi byzantini, epistolarum manipulus (= Anal. Bollandiana, LI. 1933, pp. 263—284); Iv. Dujčev, Studi biz. e neoellenici, IV (1935), p. 136.

[11]) Вж. M. Treu, Ein Kritik des Timarion (= Byzant. Zeitschrift, I. 1892, pp. 361—365); ср. и Krumbacher, op. c., p. 468.

γάνεα] πρὸς τῇ καθόδῳ συναγόμενος, Ὅμηρος ἂν εἶπεν „ἠΰς τε μέγας τε“ [Il., II 653; III 167, 226; XI 221 и др.], παρὰ τὴν παλαιὰν Μακεδονίαν καὶ Πέλλαν κάτεισι, καὶ κατὰ τὴν ἐγγὺς πάραλον εὐθὺς ἐκδιδοῖ. Ἔστι δὲ ὁ τόπος λόγου ἐπιεικῶς ἄξιος· γεωργοῖς παντοίων σπερμάτων ἀναδοτικὸς ἅμα καὶ τελεσιουργός· στρατιώταις ἡδὺς ἐπιππάσασθαι, στρατηγοῖς ἡδίων συντάξαι καὶ παρατάξαι φάλαγγας, καὶ δεξιὸς ὁπλιταγωγῆσαι, μηδέν τι διασπωμένης τῆς φάλαγγος· οὕτως ἄλιθός ἐστιν ἡ χώρα καὶ ἄθαμνος, καὶ ὁμαλὴ ἐς τὰ μάλιστα . . .[12]), сиречь: „Слѣзохме, прочее, въ прочутия Солунъ преди да настжпи праздникътъ на мжченика Димитрия . . . Тъй като времето позволяваше, отидохме на ловъ къмъ рѣката Аксиосъ. Това е най-голѣмата отъ рѣкитѣ въ Македония. Начева отъ българскитѣ планини въ видъ на малки и отдалечени потоци, после при спущането си [къмъ югъ] се слива въ едно леговище, — Омиръ би казалъ „мощна и велика“, — слиза къмъ древна Македония и Пела и направо се влива при близкото крайбрѣжие (въ морето). Мѣстото е наистина достойно за упоменание: щедро и плодородно съ различни посѣви за земедѣлцитѣ, приятно за войницитѣ, за да препускатъ съ коне, а още по-приятно за военачалницитѣ да строяватъ и подреждатъ бойнитѣ редици, сгодно за упражняване на тежковъоржжени пехотинци, безъ да става никаква нужда да се разкжсва бойната редица: така чиста отъ всѣкакви камъни и храсти и съвършено равна е тази область . . .“

Това мѣсто отъ „Тимарионъ“ би могло да се съпостави съ описанията на рѣката Вардаръ, които даватъ близкитѣ по

---

[12]) Ellissen, op. c., p. 44. Ср. превода ib., pp. 96—97: Das Ziel meiner Reise also war das gepriesene Thessalonich und zwar zur Zeit da das Fest des Märtyrers Demetrius bevorstand . . . So vergnügte ich mich, weil die Zeit es gestattete, am Axius mit der Jagd. Das ist der grösste Strom Macedoniens; von den bulgarischen Bergen kommt er in kleinen getrennten Bächen herab, vereinigt sich niederströmend in breitem Flussbett, nimmt „gross und gewaltig“, wie's bei Homer heisst, seinen Lauf nach dem alten Macedonien und Pella und ergiesst sich dann alsbald über die nahe Küste ins Meer. Wohl ist die Gegend werth, davon zu reden; mancherlei Saaten trägt der Boden dem Landmann und bringt sie zur Reife; für die Krieger ist er wie geschaffen, um die Rosse darauf zu stellen, äusserst geeignet für kriegerische Bewegungen, da die Schaaren nicht aus einander gerissen werden, denn in der völlig ebenen Gegend sieht man weit und breit weder Stein noch Strauch noch Haus . . . Очевидно, тукъ има известна игра на думи, по-точно между имего на рѣката Ἀξιός и думата ἄξιος въ израза: ἔστι δὲ ὁ τόπος λόγου . . . ἄξιος.

време византийски писатели — Никифоръ Вриений[13]) и неговата съпруга Анна Комнина[14]). Но думитѣ на неизвестния византийски писатель отъ първата половина на XII в. сѫ особено ценни въ друго отношение: тѣ представятъ едно отъ раннитѣ византийски признания за българщината въ онѣзи покрайнини, отъ които извира и презъ които тече р. Вардаръ съ своитѣ притоци, сиречь северна и срѣдна Македония. Тѣзи думи отъ безименния диалогъ, прочее, трѣбва да бѫдатъ прибавени къмъ редицата вече известни свидетелства за българщината на македонскитѣ земи и да получатъ тамъ своето достойно мѣсто [15]).

Тимарионъ разказва сѫщо нѣкои подробности за панаира (πανήγυρις) на св. Димитрия въ Солунъ. Това е, пише той, най-голѣмиятъ отъ всички панаири въ областьта: „Защото на него се стича не само множество народъ отъ тамошното и домородно население, но отъ всѫде и всѣкакви люде: гърци отъ всѣкѫде, различни племена отъ обитаващитѣ наблизо и чакъ до рѣката Дунавъ и Скитската земя мизи (българи), кампанци (неаполитанци), италианци, иберийци (испанци), лузитанци (португалци) и келти изъ отвѫд-алпийскитѣ области. . . . "[16]). Заслужава внимание указанието на

---

[13]) Nic. Bryennius, Comment., ed. Bonn, p. 148, 12-19: . . . τὸν Στρύμονα καταλαμβάνει, καὶ τοῦτον διαπεράσας καὶ τὰ μεταξὺ Στρουμπίτζης καὶ τοῦ λεγομένου Μαύρου ὄρους στενὰ διελθὼν εἰς χωρίον πρός τινα ποταμὸν κείμενον γέγονεν, ὃν ἐγχωρίως καλοῦσι Βαρδάριον. ὁ δὲ Βαρδάριος καταρρεῖ μὲν ἐκ τῶν τῆς νέας Μυσίας ὀρῶν, καὶ διῶν διὰ Σκούπιων κάτεισι μεταξὺ Στρουμπίτζης καὶ Στυπίου δίχα τέμνων τὰ ὄρη, βραχὺ δέ ἐκεῖθεν προϊὼν διίστησιν ἀλλήλων τά τε Βερροίας καὶ Θεσσαλονίκης χώρία δι' αὐτῶν ῥέων καὶ πρὸς τὴν θάλασσαν δίεισι . . . Ср. Ellissen, ib., pp. 151/2 n. 18.

[14]) Anna Comnena, Alexias, ed. Reiff., I, p. 28, 19-25: καταλαμβάνει δῆτα τὸν ποταμὸν Βαρδάριον · οὕτω γὰρ ἐγχωρίως αὐτὸν ὀνομάζουσι · ῥεῖ μὲν γὰρ ἄνωθεν ἀπὸ τῶν ἐγγύθεν τῆς Μυσίας ὀρῶν, παραμείβων δὲ πολλοὺς μεταξὺ τόπους καὶ διορίζων πρός τε τὴν ἕω καὶ τὴν ἑσπέραν τά τε Βερροίᾳ καὶ τὰ Θεσσαλονίκῃ προσήκοντα ἐκβίβωσιν εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς καὶ νοτίαν θάλασσαν ... За другитѣ описания на рѣки въ съчиненето на Анна Комнина вж. у Ив. Дуйчевъ, Сѫщинското значение на името Μόκρος у Анна Комнина, МакПр. VIII 4 (1933), с. 6 и бел. 2.

[15]) Най-важнитѣ указания сѫ събрани въ бележитата книга на Йорд. Ивановъ, Българитѣ въ Македония. Издирвания и документи за тѣхното потекло, езикъ и народность (София 1915).

[16]) Вж. Ellissen, ib., p. 46: Ἑορτή, δή ἐστι τὰ Δημήτρια, ὥσπερ ἐν Ἀθήναις Παναθήναια, καὶ Μιλησίοις τὰ Πανιώνια · γίνεται δὲ καὶ παρὰ Μακεδόσι

автора, че панаирътъ се посещавалъ отъ тамошнитѣ жители (ἀντόχθων ὄχλος καὶ ἰθαγενής)[18]), на първо мѣсто отъ всѣкакви племена (γένη παντοδαπὰ) на обитаващитѣ наблизо мизи — сиречь българи (Μυσῶν τῶν παροικούντων), които населявали земята чакъ до рѣката Дунавъ и до южнорускитѣ области (Ἴστρου μέχρι καὶ Σκυθικῆς).

По-нататъкъ Тимарионъ описва съ извънредно занимливи подробности богатството и разнообразието на самия панаиръ. На връщане обаче героятъ се разболѣлъ и едва можалъ да стигне до рѣка Марица (πρὸς τὸν Ἕβρον). Когато той се унесълъ въ сънь, двама служители на задгробния свѣтъ (ψυχαγωγοί) — Ὀξύβαντος и Νυκτίων — отнесли душата му въ царството на сѣнкитѣ. Преждевременниятъ мрътвецъ начева заедно съ водачитѣ си своитѣ странствувания въ свѣта на мъртвитѣ и тамъ срѣща различни личности, които ни сѫ познати отъ други извори: злощастния императоръ Романъ IV Диогенъ (1067—1071), философа и риторъ Теодоръ отъ Смирна, мислителя Иоанъ Италъ и други. . . .

Изглежда, че основната мисъль на този диалогъ е била да се осмѣе проповѣдваното отъ нѣкои съвременни лѣкари учение, че животътъ се поддържа отъ сѫществуването на четиритѣ основни елемента въ човѣшкото тѣло: кръвь (αἷμα), слизь (φλέγμα), черна и жълта жлъчка (χολὴ μελαίνη καὶ ξανθή). Тимарионъ и неговиятъ учитель и защитникъ Теодоръ отъ Смирна поддържали, че това учение е невѣрно и затова направили оплакване до сѫдиитѣ на задгробния свѣтъ — Миносъ, Аякъ и византийския императоръ Теофилъ, поставенъ тукъ поради своята справедливость, ако и иконоборецъ. Развива се единъ сѫщински сѫдебенъ процесъ — съ участието на сѫдии, секретарь, прокурори, обвиняеми, тѫжитель, защитникъ и вещи лица. Следъ като бива изслушана защитата, сѫдиитѣ се допитватъ до вещи лица — именно Ипо-

---

μεγίστη τῶν πανηγύρεων. Συρρεῖ γὰρ ἐπ' αὐτὴν οὐ μόνον αὐτοχθόνων ὄχλος καὶ ἰθαγενής, ἀλλὰ πάντοθεν καὶ παντοῖος, Ἑλλήνων τῶν ἁπανταχοῦ, Μυσῶν τῶν παροικούντων γένη παντοδαπὰ Ἴστρου μέχρι καὶ Σκυθικῆς, Καμπανῶν, Ἰταλῶν, Ἰβήρων, Λυσιτανῶν καὶ Κελτῶν τῶν ἐπέκεινα Ἄλπεων . . . Ср. превода ib., p. 98; сѫщо pp. 152—153 notae 22—24.

[18]) Въ рѫкописа стои ἰθαγενής и е изказано предположение, че първоначално можеби е стояло αὐθιγενής — da αὐτοχθόνων und ἰθαγενής sonst nie so verbunden vorkommen (Ellissen, ib., p. 153).

кратъ и Асклепий. Възъ основа на тѣхното мнение сждътъ постановява преждевременно починалиятъ Тимарионъ да бжде върнатъ въ свѣта на живитѣ. Така, след., учението за четиритѣ елемента бива признато за погрѣшно и то отъ името на най-видния лѣкарь на класическата древность и на едно класическо, езическо божество. Описанието на този задгробенъ сждебенъ процесъ е, безсъмнено, само подражание на истински сждебенъ процесъ на византийското сждопроизводство, за което въобще нѣма твърде обилни сведения.

ВОДЕНСКИЯТЪ ГОВОРЪ

Отъ В. Думевъ

Говоритѣ отъ двата брѣга на долни Вардаръ, воденскиятъ, ениджевардарскиятъ, кукушкиятъ, солунскиятъ, сѣрскиятъ, дойранскиятъ и струмишкиятъ (последниятъ е на границата между срѣдновардарскитѣ и струмски говори), иматъ толко общи особености и толко ярки различия отъ другитѣ македонски говори, че наистина представятъ една говорна область, едно *наречие*, както покойниятъ проф. д-ръ Л. Милетичъ я нарече (Македонски прегледъ, VIII, 2, 51), или долновардарско *поднаречие*, за разлика отъ дветѣ главни по *ѣ* наречия на бълг. езикъ.

Долновардарскитѣ говори рѣзко се отличаватъ отъ говоритѣ на срѣдния и горния Вардаръ по три сѫществени особености: редукцията на гласнитѣ звукове, замѣната на старобългарския гласовъ звукъ *ѫ* и ударението. Срещу опредѣленото — второсрично и третосрично ударение въ думитѣ на говоритѣ по дветѣ страни на горния и срѣдния Вардаръ, долновардарскитѣ говори се характеризиратъ съ едно *разносрично*, доста *неопредѣлено* и *подвижно* ударение; срѣщу замѣната на стб. носовъ звукъ *ѫ* съ *ъ* въ долновардарскитѣ говори, срѣдновардарскитѣ иматъ ясния звукъ *а* (Битоля, Прилепъ, Кичево, Велесъ, Щипъ, Кочани), а горновардарскитѣ — звука *у* (Гостиваръ, Тетово, Скопие, Куманово); на страна въ това отношение остава дебърскиятъ говоръ съ звукъ *о* за *ѫ*; срещу яснитѣ звукове *а, е, о* въ срѣдновардарскитѣ и горновардарскитѣ говори, долновардарскитѣ говори се характеризиратъ съ редуцираните гласни звукове *ъ, и, у*, често скѫсявани въ ъ̆ і ў, дори и отпаднали.

Като се проучатъ сходствата и различията на долновардарскитѣ говори съ източнитѣ и останалитѣ западни бълг. говори, ще се установи, че долновардарскитѣ говори сѫ по-близки до източнитѣ бълг. говори, и тая близость се наблюдава още отъ Охридъ и Костуръ — Воденъ и Солунъ — Сѣръ

Неврокопъ до Пловдивъ; срѣдновардарскитѣ отъ Битоля се сближаватъ чрезъ Щипъ, Кочани, Джумая съ западнитѣ говори отъ Рилската область чакъ до Копривщица; горновардарскитѣ пъкъ отъ Гостиваръ се сближаватъ съ останалитѣ западни б. говори чрезъ Куманово, Враня, Трънъ до София. Мисля, както писа пок. проф. Милетичъ (М. пр. VIII, 2, 51), че не само долноварскитѣ говори, а и тия на срѣдния и горния Вардаръ могатъ да се смѣтатъ „наречия", или *поднаречия*, като се вземе предвидъ, че за българската диалектология е важна подѣлбата ѝ не само по изговора на стб. звукъ ъ, а и по другъ характерни белези, което и се прави, за да се даде точно разграничение.

По всички свои звукови и формени особености воденскиятъ говоръ представя по-пълно и по-завършено развитие отъ онова въ другитѣ долновардарски говори, та изследването му се налага за общата характеристика на тия говори. Цель на тази моя работа е да дамъ възможно пълна и вѣрна картина на воденския говоръ, който ми е роденъ, и съ това да улесня изграждането на общата характеристика на долновардарскитѣ говори.

Граници на воденския говоръ

Охридъ, Костуръ и Воденъ сж най-далечнитѣ югозападни етнографски граници на бълг. народъ и на бълг. духъ; фактъ е, че тия покрайнини на българската земя запазиха въпрѣки всички превратности на сждбата българската речь, тъй близка до речьта на Търново и Преславъ. За щастие, при голѣмитѣ нещастия, които сполѣтяха нашия народъ отъ 1913 г. насамъ, българското население на тия крайни околии запази огнищата си: бѣжанци отъ тамъ сж предимно интелигентни лица, изложили се предъ турскитѣ, по-късно предъ сръбскитѣ и гръцкитѣ власти и такива граждани и селяни. Останалитѣ тамъ корави българи запазиха българския си духъ, българската си речь и българската си честь, националната българска честь съ цената на скжпи и безсмъртни жертви.

Въ обсега на вод. говоръ включвамъ поради пълно сходство и селищата въ Мегленъ, и административно презъ турския режимъ Воденската околия имаше следнитѣ граници: на

изт. Ениджевардаръ (Пазаръ); на югъ — Кайлярската и Берската околия; на с. з. Мориховската нахия (участъкъ отъ Прилепска околия); на северъ — Тиквешката (Кавадарската и Неготинската); на западъ — Леринската и на с. и. — Гевгелийската. Мегленъ бѣше нахия (участъкъ) отъ Воденската кааза. Естествени граници на Воденската околия сж: на югоизтокъ полската граница между Ениждевардаръ, Беръ, Негушъ и Воденъ; на с. и. Паякъ планина, която отдѣля Воденъ отъ Гуменджа и Гевгели; на с. Кожухъ планина, която отдѣля Воденъ отъ Гевгели и Тиквешъ; на с. з. — Нидже планина, която отдѣля Воденъ отъ Прилепско и Леринско; на югоз. — Дурла планина, която отдѣля Воденъ отъ Кайларско.

Отъ тия граници на Воденската околия се вижда, че тя не граничи съ Кукушката, съ говора на която има много сходства; пъкъ и разстоянието между Воденъ и Кукушъ е надъ 100 км., и рѣка Вардаръ ги отдѣля. Ето защо студията на покойния Д. Мирчевъ (Мин. сборникъ, XVIII, 420—470) „Бележки по кукушко-воденския говоръ“ не е озаглавена правилно: кукушкиятъ и воденскиятъ говори сж отдѣлни говори, както и самия Мирчевъ смѣта гевгелийскиятъ говоръ за отдѣленъ отъ кукушкия, ако и сходствата между тия два говора да сж много повече отъ сходствата между воденския и кукушкия говоръ. Съдържанието на студията му обаче дава доста сведения и за воденския говоръ, та ми дава възможность да направя и азъ единъ сравнителенъ прегледъ на двата говора.

Общи бележки за Воденско и Мегленско

Планинитѣ, които обграждатъ воденската и мегленската котловини, ги пазятъ отъ северозападнитѣ вѣтрове и осигуряватъ имъ мекия и топълъ бѣломорски климатъ, благодарение на който тукъ вирѣятъ и повече южни растения. Воденската котловина и полето ѝ се оросяватъ отъ рѣката Вода, която изтича отъ Нисийското блато, минава презъ с. Владово, прескача високия прагъ отъ това село, за да слѣзе въ лозята на гр. Воденъ; тукъ рѣката се раздѣля на два ржкава, които въ края на града се спущатъ отъ две шеметно стръмни стени въ Лжга (най-плодороднитѣ градини на Воденъ); прескачайки въ тая долина още редъ прагове (къмъ

16), тѣ буйно и гръмливо се събиратъ въ края на тия плодни градини предъ с. Оризари, поематъ полето, смиряватъ се и се вливатъ въ Ениджевардарското блато, а оттамъ въ Солунския заливъ. Много карстови извори надъ и подъ Воденъ даватъ изобилна и благодатна вода за напояване на Лжга. Мегленската пъкъ котловина се оросява отъ р. Мегленица, която извира отъ Кожухъ-пл. и Паякъ-пл., протича презъ цѣлото Мегленско високо поле, провира се между низкитѣ склонове на Паякъ-пл. и последнитѣ хълмове отъ Нидже-пл., следва успоредно течението на р. Вода, и отдѣлно, но общо до нея се влива въ Ениджевардарското блато и оттамъ като една рѣка — Кара-азмакъ се влива въ Солунския заливъ, правейки почвата между Вардара и Бистрица много влажна, а на мѣста мочурлива и тресавищна.

Мегленската котловина дава прославения червенъ пиперъ — главенъ поминъкъ на населението въ Мегленско, а Воденското поле — пашкулитѣ (кожурцитѣ), главенъ поминъкъ на населението на Воденъ и селата му. Търговцитѣ на Воденъ — все мѣстни хора — сж въртѣли търговия съ пиперъ и кожурци отъ много отдавнашио време — още къмъ 60-тѣ години на 19 в. Георги (Гого) Гоговъ, интелигентенъ българинъ и гражданинъ на Воденъ, ималъ фабрика за точене коприна въ Воденъ и търгувалъ съ Австрия и Италия, отдето докарвалъ пъкъ бубено семе. Зданието и градината на фабриката му бѣха запазени до балканската война.

Въ Мегленъ и Воденъ вирѣятъ всички житни растения, и въ града работѣха нѣколко модерни мелници съ водната сила на водопадитѣ; бобовитѣ, всички видове плодни дървета, особено смокината и нарътъ (калинката), сиркитѣ, орѣхътъ, бадемътъ, кестенитѣ. Тукъ вирѣе и маслината и въ диво състояние фурмитѣ (урмайтѣ), населението обаче не ги обработва, защото сусамътъ, който тукъ вирѣе превъзходно въ полето, му дава, както и орѣхътъ превъзходно олио — (шарлаганъ). Въ полето на воденскитѣ села особено разкошно вирѣе лозата, гроздето на която отъ асмитѣ дочаква ново грозде — толкова трайно е то (прилично е на гроздето болгаръ, но зрѣе най-късно, и зърното му има доста твърда ципа). Това грозде въ турско време се изнасяше следъ м. януарий — февруарий, та дори до Великдень чакъ въ Виена. Въ воденскитѣ и мегленски села особено сладки сж любени-

цитѣ и пжпешитѣ, най-трайни (зимни) обаче бѣха мегленскитѣ. Мегленскитѣ круши и ябълки бѣха прочути. Воденъ и Мегленъ бѣха плоднитѣ градини на Солунъ и Битоля; тия вилаетски градове се снабдяваха съ зеленчукъ и плодове отъ Воденъ и Мегленъ.

Подъ Нидже и Кожухъ пл. сж гжститѣ борови гори, а въ политѣ имъ — горещи извори (при Пожарско и Сборско). Надъ селата Мисимеръ и Владово има голѣми пространства орѣхи и надъ тѣхъ кестени, които даватъ добри приходи безъ особена грижа за отглеждането имъ.

Подземнитѣ богатства на Воденско и Мегленско бѣха привлѣкли вниманието на европейци още въ турско време. Благодарение на огромната водна сила отъ водопадитѣ подъ Владово и Воденъ, отдавна градътъ стана центъръ на индустрията въ тази область: текстилни фабрики, такива за сапунъ, маслодайни, за брашно и др. съ успѣхъ работѣха още въ турско време.

Самиятъ градъ Воденъ (съ 200 м. надъ морската равнище) съ мекия си и прохладенъ въздухъ, съ великолепното си югоизточно изложение, съ разкошната си растителность и съ изобилието на плодове, обиколенъ на 5—15 километра отъ възвишенията на Дурла, Нидже и Кожухъ, представя рѣдко курортно мѣсто; той бѣ и обявенъ отъ грѫцкото правителство за таково, и първенцитѣ на Солунъ прекарваха лѣтно време въ Воденъ, отъ „високата кула" на който при залѣзъ слънце се лъсваха хладнитѣ води на Солунския заливъ — нищо въ равнината отъ Воденъ до Солунъ (къмъ 80 км. по въздушна линия) не спира окото. Околностьта му предлага леки и въ близко съседство съ Дурла, Нидже и Кожухъ приятни мѣста за разходки, бани и лѣтувания подъ тия планински масиви, части отъ които оставатъ вѣчно снѣжни и доставятъ лѣте чистъ снѣгъ вмѣсто ледъ.

Въ политѣ на Дурла пл. сж прочутитѣ султански чемширови гори, отъ дърветата на които бичатъ най-финитѣ дъски за иконостаси, рамки и скжпи мебели; на тѣхъ отстжпваха и орѣховитѣ дъски, които въ Воденско сж въ голѣмо изобилие.

Гр. Воденъ си е запазилъ страници въ историята на Македония и на България: той (*Едеса*) е билъ столица на македонскитѣ царе и на българския царь Самуилъ. Въ Мегленъ

пъкъ е свещенодействувалъ св. Иларионъ Мегленски, който успѣшно се е борилъ противъ богомилската ересь въ тази область. За историята на Воденъ и Мегленъ обаче имаме оскждни проучвания (вж.: Г. Вестителовъ — „Градъ Воденъ" Мак. пр. I, 2; К. Младеновъ — „Областьта Мегленъ", София, 1936 г. Архим. Методий — „Градъ Воденъ").

Въ борбитѣ за духовно и национално освобождение населението на Воденъ и Мегленъ е взело живо участие. Начело на борцитѣ му застаналъ още въ 60-тѣ години на миналия вѣкъ първенецътъ на града Георги Гоговъ, който е взелъ участие въ църковнонародния съборъ въ Цариградъ като представитель на Воденъ, Мегленъ и Ениджевардаръ; негови сподвижници сж били дѣдо Мици Занешовъ и синоветѣ му — Зано, Христо и Иванъ, Лимбарчевъ, Божковъ, Тр. Стоянчевъ, Хр. Нощевъ, Кърчольовъ, Камче (по произходъ отъ Тиквешко) и др. граждани, богати и бедни. Борбата се е водила не само словесно, а и физически. Църквата „Св. Врачъ", най-свѣтлата църква въ Воденъ, е била взета отъ българитѣ въ борба съ гъркоманитѣ и турската държава. Аресттѣ и изпращанието въ Солунъ на първитѣ воденски граждани не е спасило положението на гръцкия владика, нито богатитѣ му подкупи — българската стихия останала победителка.

Населението на Воденско и Мегленско е било и много ученолюбиво: въ едно кжсо време сж били обзаведени народни основни училища, които презъ 1886 год. стигнаха до откриването на IV-ти гимназияленъ класъ (вж. моята статия „Изъ споменитѣ на две български учителки въ Македония", Мак. пр. I, 3 и пр.). И въ борбитѣ за освобождение отъ турското робство Воденъ и Мегленъ взеха живо участие съ мѣстни четници и войводи до и следъ Илинденското въстание.

Положението на Воденъ и околията му се влоши още презъ балканската война, а следъ букурещкия миръ стана трагично: гръцкото правителство изсели турското, българското и помашко население и на мѣстата имъ засели бѣжанци отъ Мала-Азия и Кавказъ, па посегна и на имотитѣ на по-състоятелнитѣ българи, отне училищата и черквитѣ имъ и ги запреследва немилостиво съ тежки данъци и глоби, съ арести, изтезания грабежи и убийства; отне отъ центъра на

околията ѝ — гр. Воденъ — пазара и го премѣсти въ с. Въртикопъ, гдето настани гърци търговци. Последицитѣ отъ тоя нечовѣшки режимъ бѣ масовото обедняване и емигриране главно въ България: Горни-Лозенецъ въ София е почти воденска колония.

Воденъ нѣма щастие да види своя родна власть и следъ поражението на Гърция отъ германскитѣ войски, та населението на околията му рискува да измре отъ гладъ.

До балканската война населението на Воденска околия възлизаше на 55,168 ж., отъ които 48,923 българи (28,583 християни и 29,340 помаци); 4,165 турци, 1,380 цигани, 450 албанци и 250 власи.

Селища. — Административно въ Воденска околия спадаха следнитѣ селища:

1 Въ Воденско центъръ на околията: градъ Воденъ и селата: Вла́дуву (отъ Вла́дово), Мисимѣръ (отъ Месимѣръ, а споредъ гръцка етимология отъ Миси-меръ = половина день), По́т (отъ Подъ, а не отъ Подосъ, както е показано това село въ новата карта на Македония, изд. на Мак. наученъ институтъ; никой въ Воденъ и Воденско не познава името Подосъ, а По́т и пуде́ни, отъ поде́ни за селянитѣ), Іъво́рини отъ Яворени, Кутýгери (отъ Като-гери, гр. дума), О̀шліъни (отъ Ошляни), Іъна́киву (отъ Янакево), Цъ́рну-Мъри́нуву отъ Църно-Мариново (на Църни-Маринъ село, а не отъ Църно-Мориново), Но̀ву-се́лу, Арсинъ (отъ Арсенъ), Ка́миникъ (отъ Каменикъ), Пра́нини (отъ Пранени), Бі́зуву, Урма́н-чифлик (тур. дума). Ба́інъ (отъ Баня—Баіна—Баінъ), Въ́гіъни (отъ Въгени, а то — отъ Въдѣни), Уриза́ри (отъ Оризари), Кулуде́і (отъ Коло-дей при едноимена рѣка, която при това село прави завой, извива като колело), Въртико́п (отъ Върти-коп, копачка), Липо́р (отъ Липо-хоръ), Тре́булиц (отъ Треболецъ), Свити_илі́ъ, Въ́рбини (отъ Върбени), Привъртéниц (отъ Привъртеницъ), Са́мър (Самаръ), Вълкуіа́інуву (Вълко-Янево), Те́іу̀ву и Теу̀ву (Техово; краткото *у* не прави сричка), Ні́сіъ (отъ Нисия — гр. дума, значи островъ), О'слуі (отъ Ослове), Руси́луву (Русилово), Дру́шкъ (Дружка), Па́т'чину и Па́тичину, Же́рви (отъ Жерави), Че́гън (отъ Чеганъ), О'струву, Гу́гуву, Кѫ́ндриву (отъ Кѫдрево), Пискупі́ъ (отъ Пископия; това село е служело като *конакъ* на владицитѣ, които преминавали презъ Воден-

ската епархия; тѣ не могли да спиратъ другаде, освенъ въ това село на епископията); Гулишъни (Голишани), Гулемъ‿рекъ, Курнишор (тур. дума) — всичко 43 селища.

2. Отъ Мегленско (участъкъ): Мънъстір (Манастиръ), Зборцку (Сборско), Търнешуву и Търнешиву (отъ Търни-Нешово), Бауву (Бахово) Прибъдишчъ (Придждеща), Струпину, Пужарцку (Пожарско). Тресину, Събуцку (Сжботско), Кустурини, Рудину, Дръгуманци (Драгоманци), Крунцеливу (Крунцелево), Луковиц (Луковецъ), Джъдит (тур. дума), Поліъни (Поляни), Бизуву (Бизово) Горну‿Родиву, Долну‿Родиву (Родево), Съръкинуву (Саракиново), Почип (Почетъ), Кърладуву (тур. дума), Цакуни (Цакони), Цакун-малъ, Бицувъ-малъ, Туруман-малъ, Ини‿малъ (тур. думи) — 27 селища.

3. Отъ Енидже-Вардарска (Пазарска) околия, въ която турската администрация бѣ включила по политически съображения следнитѣ села отъ Мегленския участъкъ: Фушчъни (Фущани), Тръстиник (Тръстеникъ), Ръниславци (Ранисла́вци), Габруфци, Кърá‿дирé (тур. дума), Кужушъни (Кожушани), Нуву‿селци, Страішчъ (Страйща, отъ Стражища), Продрум (гр.), Густуліуби (Гостолюби), Слатинъ, Сиврили (Севрили, т.). Коруву (Корово), Рожини (отъ Рождени), Къпініъни, И'звур, Тудорци, Вълчишчъ, Ливадицъ — 19 селища.

Тъй Воденска охолия се състои отъ 89 селища.

Воденски говоръ се слуша и въ следнитѣ селища отъ Берска околия, Нѣгушка нахия (участъкъ): Негушъ, Вешчицъ, Нову-селу, Житво'‿р (Жетвохоръ), Іанчишчъ, Горну и Долну-Купануву, Свитъ-Мъринъ, Турк'ор (Турко-хоръ), Лукувицъ, Туруман (Тороманъ), Съвърницъ (отъ Северница), Урупан (Хоропанъ, гр.), Ни'ор (Неохоръ, гр.), Трисливу (Тресливу, отъ треска), Чорнуву (отъ Черново, (единствена дума) съ *о* за *е* ударено и съ *ч* покрай общото *ц* за *ч* въ воденския говоръ).

Броятъ на селищата съ гръцки и турски названия представя много малъкъ процентъ, както се вижда отъ изложенитѣ селищни имена. Селата съ гръцки или българо-гръцки имена сж въ Нѣгушкия участъкъ, а турскитѣ — главно въ Мегленъ. Тоя ограниченъ брой турски и гръцки имена на села свидетелствува за слабото турско и гръцко влияние върху българския духъ на този южен български край и за

масовия характеръ на българското население на Воденската околия.

Благодарение на рѣдкитѣ си сношения съ населението на други съседни околии съ българско население, говорътъ на воденци почти не е билъ засегнатъ отъ влиянието на тия съседни говори. Все пакъ не се изключватъ отдѣлни думи и изрази подъ влияние на съседни говори; така, при благословия на сватба, благопожелаватъ: „и нъ‿по́-мъли“ вм. и нъ‿по́-ма́ли, както налагатъ законитѣ на воденския говоръ.

Материали за изучване на воденския говоръ

Събранитѣ езикови материали отъ Воденско не сѫ изобилни: най-много такива материали сѫ печатани въ Шапкаревитѣ сборници и въ сборника за нар. умотворения на М-то — II, III и V книги, отъ Г. Лъжевъ и проф. Д. Матовъ; нѣколко нар. пѣсни сѫ дадени и отъ К. Младеновъ въ книжката му „Областьта Мегленъ“. Като словесенъ материалъ тия приказки и пѣсни не изчерпватъ речника на воденския говоръ; повечето отъ тѣхъ — у Шапкаревитѣ сборници, събранитѣ отъ Матова и Младенова *не всѣкога* предаватъ *точния изговоръ* на думитѣ и *ударението* имъ. Само записанитѣ отъ Г. Лъжевъ (роденъ въ гр. Воденъ) материали сѫ по-издържани звуково и по ударение, но и въ тѣхъ сѫ допустнати доста грѣшки. Относно *пѣснитѣ* като материали за езикови проучвания и азъ мисля, че тѣ трѣбва да се използуватъ много внимателно и че за предпочитане сѫ *приказкитѣ*, въ които речьта се излива *спокойно* и *естествено*.

За да се види воденската речь така *естествена*, както се слуша въ обикновения говоръ, ще предамъ *коригирани* по една отъ приказкитѣ, дадени отъ Г. Лъжевъ и Д. Матовъ (М. сб. V):

1. *По́пувуту пра́се* (записана отъ пок. проф. Д. Матовъ (М. сб. V, 159—9). Презъ ваканцията на 1888 г. Д. Матовъ и В. Кънчовъ (учители въ Солунската гимназия, въ която азъ тогава завършихъ VI. кл.) дойдоха въ Воденъ и посетиха и нашата кѫща. Тукъ тѣ се запознаха съ единъ нашъ сродникъ, Трѣпче Гувида́рчивут, който бѣше неграмотенъ земедѣлецъ, но който бѣше известенъ въ цѣлата околия като даровитъ пѣвецъ на народни пѣсни и голѣмъ майсторъ разказвачъ на приказки. Той и самъ *измисляше* пѣсни и приказки; не бѣше излизалъ отъ града и околията, та речьта му бѣше най-чистъ воденски говоръ. Горната пѣсень Матовъ записа отъ тоя *народенъ* пѣвецъ. Ето я:

И'м'ше ъдну_врéме ъдну_тъксил'дáр, шó бéр'ше пáри пу сéл'іътъ, димéк дъ кáж'ме къту_зъ_виргѝъ. И'м'ше и ъдну_сиѝс, пу нéгу шо óд'ше (още: óіше), измéт шó му чѝн'ше, ърáпин бéше. Утидéъ нъ'_дну_селу, ки кундѝсът у пóпут. И тъкá съ_сфълѝ вó тъксил'дáрут ут кóінут, кундисá. Пóпут им'ше ъдну_прáсе. Нáпкум то прас'ту си ъ_нъпълни ýстътъ су гіýбре и зътръчкá уткрáі-нъкрáі кýікіътъ (и кýік'тъ). И пóпут ричé: „Дувечър-дусáстръ врéм'ту съ_ръсинýвъ". Му вéле вó бéгут — тъксил'дáрут: кá'знаіш, ричé, пóпе?"

— А, ричé пóпут, прас'ту ми къжувъ."

Е, кá'знáе прáс'ту, óти врем'ту ки съ_ръсипе? іъ'л, ричé, дъ_съ_вáтиме къул': áку съ_ръсипе врéм'ту, кѝ ти гу_да'м кóінут су_сé дисáігите, кá'съ пълни су пáри; áку нé, ричé, пóпе ъ_дáвъш пупъдѝътъ?"

Пóпут му ричé: óти ъ_дáвъ, ъмъ_ричé: „Тѝ си бéк, си гу_зéвъш кóінут су_дисáігите, си бéгъш; дáі гу дъ_гу зътвóръм пут_мъфзá: ъку_съ_ръ'сипе врéм'ту, ти гу_зевъм кóінут; ъку_нé съ_ръсѝпе, зéвъі_ъ пупъдѝътъ, óди нъ_врáгут!"

Му дъдéъ нъ_бéгут дъ_вичеръ, си лигнá дъ_спѝе. О'кулу сáтут двéте му вéле нъ'_рáпут: „Ърáп, стан', види_ъвáтъ! И ърáпинутъ стънá, излизé нáдвур: пýле, углидáлу бéше; „Ишълъ-мáшълъ, ýтре, ъ_зев'ме пупъдѝътъ" му вéле бéгут.

Съ_чинѝ сáтут три: „Ърáп, стан', вѝди_ъ ъвáтъ!"

— Нóгу é дóбръ!

— И'шълъ-мáшълъ ъ_зев'ме пупъдѝътъ!

Къ_дуідé нóік'тъ óкулу шéсте (още: шестъ) сáтут, съ_чинѝ нéб'гу пул'вин'тъ іáсну, пул'вин'тъ ублáчну.

— Пул'вин'тъ нъ_тéбе уміáсъ, бéк, пул'вин'тъ нъ_мéн уміáсъ". И бегутъ свирнá: Кóінут су дисáігите óдът", риче. Нé гу_крéвъ_вике ърáпинутъ. Съ_ишиъсá ърáпинут, вó пъпцá дъ_гу_крéвъ. Лигнá дъ_спѝе.

Испъднá бéгут, бéше завътѝлу пу_мáлце дъ_снéже, и си влизé. И тъкá, дéнут бéше прáзник, пóпут си утидé дъ_клéпъ църквъ. Му викнá (тогъі во) бéгут нъ_рáпинут су_клóши: „Ърáп, стáни, пóпут и вѝкъ силіáн'те, ки нъ_вѝрзе; и кóінут ки устáне, и нѝъ ки_устáн'ме тýкъ рóбе, кіули'інъ". И тъкá, кинисáъ дъ_бéгът, кóінут гу ýстъвѝъ.

Им'ше ъдну_тýрцку сéлу. Испъднá óц'тъ нъмѝс дъ_чѝне и вó бéгут, къ_бигá, стигнá ду_нéгу, му вéле: „О'цъ, ъфéнди, удвáдинду_утре врéм'ту нá ки съ_чине?"

— Шо_знъм, риче (óц'тъ), нъ Гóспут ръбóт'те кá'ки съ_чѝнът."

И вó бéгут му викнá су гърбáчут дъ_гу_би'е: á ънáсънъ! óцъ си съ_чинѝл, чáлмъ си клъдéл, брáдъ си пушчѝл, á нé_знáіш, врéм'ту кá ки съ_чѝне; ъ пóпувуту прáсе знáе."

1. Съ знакъ ' бележа изпуснат звук. Съ знак ' бележа йота и месность на съгласенъ звук, още и, кжсъ звук-и, който не прави сричка, но се чувствува въ изговора на съгласния звукъ: сол' (меко л), врéм'ту (отъ

време. -врéмиту-врéм'ту), силіáни (селяни) ѝм'ше отъ ѝмаше-и'мъше-им'ше.

2. Кóін (кон' съ преметната йота; сѫщо: сиін, троіин (от трон' — погребална носилка и тронъ въ черква); рудаін (от рудан'); виліáіне (от велян'е), нусеіне, видеіне и пр.

3. Думата *къул* значи басъ, облогъ; пуд мъфзá — подъ сигурность запазенъ, обезпечение; уміасъ — прилича; ишиъсá (отъ ишихаса, гр. дума) — отпочина, успокои се; пъпцá — престана; клоци — рутници; ед. ч. клóцъ; 'и — ги; нъмѣс — очистване, омиване у турцитѣ преди молитва; ъвáтъ — времето.

2. *Водéницут и Гъркѝн'тъ*, записана отъ Г. Лъжевъ (М. сб. V. 163). Покойниятъ Лъжевъ, мой другарь, химикъ, обичаше страстно музиката и поезията: нему се дължатъ много нотирани нар. пѣсни, печатани въ М. сборникъ Ето и приказката:

Нѝкуі вудéниц съ жинѝл ъдну врéме зъ'днъ гъркѝнъ — кукóнъ. О'н, къту чувéк купáчин, си ýтишъл пу ръбóтъ — дъ си кóпъ. Нъ вéчъртъ, къ скулъсáл. съ върнýвъ дóмъ: съ къчѝа гóре и рéкъл нъ жен'тъ му: „Жéну мóри, іъл мѝ і субуі пѝнците!" Гъркѝн'тъ му удгувурѝлъ: „Мéсъ!" (гр. дума — вѫтре).

— Тъмѣм бáбу, áрнъ ръбóтъ! іáскъ виздидéн съм типáл, пъ сéгъ дъ сéднъм дъ ти мéсъм! А'іде, áіде, іъл ми 'і субýі (пѝнците)!

Тá пак му вѝкъ: „Е'мбъ мéсъ!" (влѣзъ вѫтре).

— Мори, óстръми съ малце, жѐну; іáс дъ ти мéсъмъ? Ки мъ фáтът дóткáте, дъ нáпкум и ки ти мéсъм, и ки ти пéчъм; туку іъл, нъ тебк'ъ ти вéліъм дъ ми 'і субýіш (пѝнците)!"

Гъркѝн'тъ съ страмувáлъ ут кумшѝите, бидéіки (и бидéшчимицъ) кукóнъ, дъ зéвъ дъ му 'и субувъ пи'нците, и ліу'іт... дъ ъ пýліът, зътó па му ричéлъ: Мес'ъ, цáнъм!"

— Дъ ти мéсъм, дъ ти мéсъм? Нá дъ ти мéсъм, би'ліъм (т. дума — *даже*) и дъти размéсъм!" Кринáл ъдну дърву и нъ ліутън'тъ удгóре къ ъ трисна́лъ пу глав'тъ, нé стъналъ вике уш ъднъш.

Ето още една приказка, която съмъ записълъ отъ сѫщия Тръпче Гувидáрчив:

Кáк Гóспут испитáлъ мъ́жут и жéн'тъ? Излизéл ъднъш дéду Гóспут дъ си извѝде ліýітý нъ зéміътъ. Къ вървéл пукръі ъднъ нѝвъ, видéл ъдну урач — си óръ; Гóспут гу дуближѝл и му вéле: „Дубр'ýтру, іунáче!"

— Дáл ти Бóк дóбру, дéду!

— Кá ти óде ръбóт'тъ синку, ти спóре?

— Е'х, дéду, съ мъчъм, ъмъ н' Бóк ки пумóже!

— Тъкá, сѝнку, тъкá! А' дъ вѝдъм кáк óръш ти!

Вó урáчут извъдѝл ъднъ брáзда, дигнáл рáл'ту, върнáл вулов'те нъ дрýгътъ стрáнъ, димек нъ тá стрáнъ, утдéкъ въфътѝл прѣвнътъ брáздъ, и зъýрáл дрýгъ браздъ. Тъ ка, къ ъ свърши'л и вá брáздъ, пáк върнáл вулóв'те и зъурáл уд дрýгътъ стрáнъ нъ нив'тъ.

Гу пýле Гóспут, кá съ мѣче вó урáчут, съ смѝліувъ нъ нéгу и му вéле: „О'ти, брé сѝнку съ мъчиш тъкá, мѣчиш и вýлóв'те, къ і върнувъш зъ сéкуъ брáздъ.

— Ъми ка́к, бре́ де́ду? му ричé во́ у́рачут.

— О'бърни і, си́нку, па́ уд ва́ стра́нъ и за́уръі. Къ ки сти́гниш ду кра́іут, нъ нив'тъ, па́ о́бърни ут та́м и о́ръі!

Ура́чут съ чуди́л — чуди́л и си ре́къл нъ у́мут: „А'і дъ вид'ме и во́ мурафе́т нъ деу́ту“ и зъура́л тъка́, ка́ му къжа́л ста́рицут; къ ізвъди́л три-чити́ри бра́зди, деду Го́спут гу пупита́л: „Е, му ве́ле, и съ нъсмиіу́въ, ка́ ти съ пуле́ се́гъ ура́иниту?“

— Спула́і ти, де́ду, но́гу ле́сну и но́гу спо́рну въ́рве се́гъ.

— А'іде, си́нку утсе́гъ се́ тъка́ дъ си о́ръш — му ричéл де́уту и си зъмина́л.

Къ наближи́л ъдну се́лу, зъчу́л уд ъднъ ку́ікіъ *шкри́п-шкри́п* уд не́куі ра́ізбуі: „Че́къі, си ричéл де́ду Го́спут, дъ видъм, ка́к тка́е та́ жен'тъ та́му“ и влизе́л у дво́рут нъ ку́ікіътъ: „Помо́жи Бо́к, нивéсту! — Ва́ жен'тъ тка́лъ та́м, нъ тре́мут.

— Да́л бо́к до́бру, стару! Шо па́лъш ту́къ? и съ нъсмиіа́лъ.

— Пу́ліъм, ка́к тка́іш, нивéсту, и са́към дъ тъ пі́тъм, ка́ ти о́де ръбо́т'тъ.

— Ка́ ки ми о́де? — ка́ са́към, тъка́ ми въ́рве.

— Ъмъ ка́ гле́дъм, че́ду, не ти спо́ре... О'ти се́ уд ъдна́ стра́нъ тка́іш и ки́ниш ко́ницут — въ́тукут?

— Ъми уд двéте?

— Уд двéте іа́! Е'гу как: фъ́рли сува́л'къ́тъ су де́снътъ ръ́къ, сте́гни гу на́пкум ко́н'цут! Ъ тъка! Ъ се́гъ фъ́рли суфа́л'къ́тъ су ле́въ́тъ ръ́къ удлеву́ и па́ сте́гни ко́н'цут!

Зъткáлъ нивéстътъ, ка́ ъ нъучи́л де́уту и съ чу́де, ко́лку ле́сну и спо́рну съ тка́е пла́тнуту! Зъигра́лъ сувал'къ́тъ, у ръ́ц'гу нъ мла́дътъ же́нъ, и нишче́лкитѣ зъпиіа́ле къ́ту куко́шкъ, ко́гъ кутку́діа́къ. Поглида́л де́ду Го́спот, пуглида́л и си тръгна́л: „О'стани су здра́ве, нивéсту!“

Ду годин'тъ де́ду Го́спут па́ тръгна́л пу зе́міътъ и пра́во нъ та́ нив'тъ при ора́чутъ: „Дубру́гру, іуна́че!

— Да́л ти бок до́бру, де́ду!

— Ка́ ти въ́рве, синку, ура́ін'ту?

— Ми, спо́ре, де́ду, но́гу ми спо́ре: зъ де́н изуру́въм двé пурго́ни!

— Арну, чеду, а́рну! Ъми ко́і тъ нъучи́ тъка́ спо́рну дъ о́ръш сине? Ура́чут убърна́л о́чи нъ неб'ту: „Го́спут, деду, Го́спут мъ нъучи́: о́н е вре́дни зъ се́ не́шчу. И ъдну ста́ру къ́ту те́п ми пукъжа́.

— Тъка́, си́нку, Го́спут тъ научи́ и се́гъ тъ блъгусо́ве; ден дъ о́ръш, годи́нъ дъ ра́ниш ца́лъ ку́ікіъ! И си зъмина́л.

— Ка́ стигна́л у то́ се́л'гу, де́къ тка́лъ жен'тъ, ъ пит'ъ: „Ка'ти о́де, нивéсту, тка́иниту, — ти спо́ре?

— Е'м ми спо́ре тка́иниту, е́м ми съ дъ́лже пла́тнуту!

— Ъ тъка́, ке́рку, ъ тъка́! Ъми ко́і тъ нъучи тъка́ ле́сну и спо́рну дъ тка́іш, нивéсту?

— И'х нъ ти! ко́і ки мъ уче? му ричé ва́ будъла́тъ же́нъ: са́мъ-съмі́чкъ къ́ту мла́дъ нивисти́чкъ!

— Ъмъ‿ка́ съ‿нъучи са́мъ, бре ке́рку? — му ве́ле Го́спут, зъ‿дъ му‿упи́тъ у'мут.

— Е'г'тъка́: са̀мъ съми́чкъ къту мла́дъ нивисти́чкъ — му ве́ле па́ ва будъла́тъ.

— Ъмъ‿ни́куі не́ ти пукъжа́ — му ве́ле-па́к Госпу́т.

— Е'х и ти, ста́ру-а́ру! ти къжа́х; сти́гъ‿вике ми збуру́ваш: дъ‿нъ ми́слиш пъ‿оти ти мъ нъу́чи?

— До́бру, до́бру, нивéсту! Аі се́і си су здра́ве; ъмъ‿ут Се́чку ду Вили́кдин дъ тка́іш, пу́д ми́шкъ дъ гу но́сиш!... му‿ричé Го́спут и ъ уставі́.

Зъто́ и ду се́гъ ръбо́т'тъ на ура́чут му споре, а нъ жен'тъ и у́мут му е кусъ, и ръбот'тъ му не́ спо́ре, бра́тче!...*

Като се сравнятъ така коригиранитѣ отъ мене приказки съ сѫщитѣ тия приказки, напечатани въ М. сборникъ, ще се видятъ всички недостатъци въ предаването на звуковетѣ и на ударението въ твърде много думи. Тая корекция и изобилнитѣ примѣри отъ естествената воденска речь, които ще дамъ въ по-нататъшното си изложение, ще очертаятъ ясно картината на тая толко интересна, речь.

Проучвания на долновардарскитѣ говори

Такива сѫ дадени до сега отъ Д. Мирчевъ въ студията му „Бележки по Кукушко-воденския говоръ“ (М. сб. XVIII, 420—470); отъ Д. Ивановъ въ издадената отъ Мак. н. институтъ книга „Гевгелийскиятъ говоръ“, София 1932 г.; отъ проф. Д-ръ Л. Милетичъ въ статията му „Къмъ особеноститѣ на Гевгелийския говоръ (Мак. прегледъ VIII, 2, 51—70) и г. проф. Романски въ статията му „Долновардарския ни говоръ“ (Мак. пр. VIII, 1, 99—140).

Д. Мирчевъ е изучвалъ кукушкия и воденския говори по материалитѣ въ М. сборникъ и тия на Шапкаровъ, а ги провѣрявалъ съ обясненията на Хр. Тенчевъ (род. въ Кукушъ) и на Д. Хлѣбаровъ (род. въ Воденъ), и двамата учители, първиятъ по *математика* въ Солунската гимназия, а вториятъ — основенъ учитель въ едно отъ първоначалнитѣ училища

* Мѣстоимето *му* (дат. п. ед. ч. м. р.) служи вм. *й* (дат. п. ж. р.), сѫщо и за множ. ч. за тритѣ рода вм. *им*; му ричéх нъ нéъ; му дъдé нъ дéц'тъ, нъ жéн'та, нъ мѣж'ту. Ра́ізбуі вм. ръ'збуі (станъ за тъчене). Въ-тук вм. вѫтъкъ. Спо́ре — напредва, успѣва. Пу́ле — гледа, гл. пу́ліъм — гледамъ.

въ Солунъ. Родната прилепска речь на Д. Мирчевъ, крайно различна отъ речьта на Кукушъ и Воденъ, не му е дала възможность да улови тънкоститѣ на тия два говора, а тѣ сѫ доста далечни и пространствено (надъ 100 км.) и раздѣлени отъ голѣмата рѣка Вардаръ. Проучванията на Д. Ивановъ сѫ много по-ценни: у него рѣдки случаи сѫ се изплъзнали, защото гевгелийскиятъ говоръ му е и роденъ. Поради това проучванията на Д. Мирчевъ, инакъ доста подробни и ценни, се нуждаятъ отъ попълвания, изяснения и главно отъ корекции; що се отнася до сведенията му за воденския говоръ, азъ ги намирамъ и непълни, и неточни въ много отношения. Ето защо се решихъ да дамъ пълна и точна картина на тоя говоръ, който ми е и родна речь. За кукушкия говоръ необходима е работа на лице, на което тоя говоръ е роденъ или поне сроденъ.

Въ студията си „Долновардарскитъ говоръ" проф. Ст. Романски умѣстно отбеляза рѣдката сложность и липсата на пълно единство въ говоритѣ, които съставятъ тая говорна область, та подчерта значението, което „може да има всѣки приносъ" за изучването ѝ въ езиково отношение (М. пр. VIII, 1, 101—102). Тоя приносъ трѣбва да даде всѣки добъръ познавачъ на долновардарскитѣ говори, особено за ениджевардарския говоръ, който заема мѣсто между воденския, гевгелийския и кукушкия. Съ тая цель пристѫпвамъ къмъ картината на воденския говоръ. Положението му спроти другитѣ говори въ Македония се вижда отъ приложената карта на воденския говоръ.

Звукове. Звуковиятъ съставъ на воденския говоръ е общобългарскиятъ; въ тоя съставъ влизатъ и звуковетѣ ѕ и ц, за които въ нашата азбука нѣма белези. Трѣбва да отбележа, че докато звукътъ ѕ се чува въ доста български думи *ѕвѣздъ*, ѕáстръ (зарань, сутринь), нáѕът, ѕи́ври, ѕѣ́нгъм, ѕънгъра́шкъ, и въ чужди, ѕиф. и др., звукъ ц обикновно се чува въ чужди думи, рѣдко въ наши — ца́м, цъми́ъ, цъмба́с пинце́ркъ и др.; въ нашитѣ думи вижца́ркъ, до́жце, нъдижце́н (вм. *жд*).

Отъ гласнитѣ звукове и воденскиятъ говоръ е запазилъ шесть: *е, и, а, о, у, ъ*; ѫ и ѧ съ загубили носния си елементъ и се изравнили съ *ъ* и *е*. Рѣдки остатъци отъ носния имъ изговоръ сѫ се запазили: гѣ́нгъм, гѣ́нгл'іу, гънгли́ф,

sѣнгъм, зънгъра́шкъ, жълѣндрук, Синде́лчиву (село), гре́нди, е́nsъ, е́ндър, блѣнди (нечисти пжпки) отъ блѫдь и Блѫдь; кле́nsъ (пръчица за игра съ същото име), гре́nsъ (плаче тихо), ънгу́лъ отъ ѥгоулѧ, ре́nsъ (плаче). Думата ло́нцъ, а не лънджа (Мирчевъ М. сб. XVIII, 451) не е българска, както отбеляза проф. Ст. Романски (М. пр. VIII, 1, 112).

Изговоръ *а* за коренно *ж* воденскиятъ говоръ не познава: ни единъ случай отъ ограничения брой думи съ *а* за *ж* въ гевгелийския говоръ (Ив. 74) не се срѣща тукъ; тия думи съ *а* за *ж* въ гевг. говоръ сж минали отъ срѣдновардарскитѣ съседни говори. Думата пъкъ ре́нде (Мир. 451) е чужда и съвсемъ не е случай съ *ен* за *ж*.

Мисля, че тия отдѣлни случаи отъ носенъ изговоръ за старобългарскитѣ ѫ и ѧ не могатъ да се обясняватъ само като заети отъ съседни говори — въ воденския говоръ — отъ костурския, въ кукушкия — отъ солунскитѣ говори (проф. Романски: Мак. пр. VIII, 1, 122), а и като рѣдки остатъци. Тъкмо съседството на долновардарскитѣ говори съ костурския и солунския обяснява близостьта и сродството имъ въ това отношение.

Въ думитѣ бу́брик, ру́жъм (кича), пуну́дъ и ку́ікіъ имаме *у* за *ж*, което се дължи на заемане отъ говоритѣ съ изговоръ *у* за *ж*. Звукътъ *у* въ буга́рин е отъ *ъл* въ неударена сричка съ изясненъ *ъ* въ *о*, което следъ отпадането на *л* се редуцирало въ *у*; блъгаринъ—българин—болга́рин—бога́рин—буга́рин.

Въ формитѣ — нъ зе́мин, нъ зе́мин'тъ — Мирчевъ допуща сжщо остатъкъ отъ ринезъмъ (М. сб. XVIII, 451) и отхвърля обяснението на д-ръ Облакъ отъ *земн'а*: Д. Ивановъ (Гевг. говоръ 73) смѣта тази форма за *неясна*. Мисля, че въ случая е изключенъ всѣкакъвъ остатъкъ отъ носовъ изговоръ на ѧ, защото м. падежъ отъ земл'ѧ е земл'и; обяснение на тая форма може да се намира въ сжществителното зе́мніъ покрай зе́міъ.

Въ думата ѕрънца́ла (Ив., 74) нѣмаме остатъкъ отъ носовъ изговоръ на *ж*. Тази дума изглаша въ воденския говоръ sърца́лъ и зърца́лъ въ значение на *очила*, руски *зеркало*. Въ воденския говоръ имаме още глаголътъ при́знъм (погледна) съ *н* за *р* (отъ призьрѫ), сжществително призо́ркъ (малъкъ

отворъ въ стена), още сдрак, здра́ци съ вметнато *д* въ значение на *лжчъ—лжчи*. Думата *фъ́нда* (Ив., 74) не е позната въ воденския говоръ; у насъ се употрѣбява думата фъндáк въ значение на снопъ сѣно, детелина, но и тая дума не е българска.

Като изключимъ тия нѣколко остатъци отъ носовъ изговоръ въ воденския говоръ, носовката ѫ се е изравнила съ *ъ*, а ѧ — съ *е* — въ корена на думитѣ: мѣ́къ, рѣ́къ, зѣ́п, дѣ́п, гнѣ́с, тѣ́гъ, *нътре* (вм. вѫтре), уттѣ́де, удвѣ́де, и уттѣ́дън, удвѣ́дън или уттѣ́дин, удвѣ́дин; пе́т, ре́т, се́дъм (сѧдѫ), но се́дум (сѣдмь); девът и деви́т, десът и де́сит; въ последнитѣ две думи ѧ е дало правилно *е*, а то се редуцира въ *ъ* и въ *и*. Ето още нѣкои думи съ *е* за ѧ въ корена: пе́дъ, пре́дъм, зе́т, ле́жъм, гре́дъ, че́дъ; въ формитѣ *мъ, тъ, съ* (в. п.) имаме редуцирано *е* въ *ъ* отъ ѧ: мѧ, тѧ, сѧ.

Въ окончанията на глаголнитѣ форми за м. св. и несв. време. 3 л. мн. ч. имаме *ъ* за ѫ: о́диъ (м. несв. отъ ходеха) и уди́ъ (м. св. отъ ходиха), но́сиъ и нуси́ъ, ви́къъ и вика́ъ, ле́жиъ и лижа́ъ; пе́iiъ и пиiа́ъ; о́ръъ и ура́ъ; жни́iiъ и жна́ъ и пр.

Старобългарскиятъ звукъ ы се е изравнилъ съ *и*: ри́бъ, ми́ш (мишка), ки́ткъ, ри́къ (реве) отъ рык — риiъм, би́к, ри́гъм, ри́лу (рыло), ми́сліъ (мисъль); само въ думата трѣiъм (трия), трыти имаме остатъкъ *ъ* за ы, както това явление по-често се наблюдава въ солунскитѣ села — Сухо, Зарово, Висока, Негованъ: кѣ́ткъ, мѣ́шкъ и пр.

Старобългарскиятъ звукъ ѣ въ всички думи се е изравнилъ съ *е* редовно: мле́ку, ре́къ, ле́п, не́м, тре́бъ. Изговоръ *а* за ѣ се чува въ думи следъ съгласния звукъ *ц*: цълúнъ (цѣлина), цал *-а -у -и* (цѣлъ), цълúвам (цѣлувамъ), цълу́фи (части отъ женската коса спустнати между ушитѣ и ябълчицитѣ на лицето); ца́дъм (цѣдя), цъди́лка (цѣдилка), цъди́лу (цѣдило), ца́пъм (цѣпя), но и ципнато, расципувъм (цѣпнато, разцѣпвамъ). Изговоръ *а* за ѣ имаме още и въ следнитѣ думи: пла́скам, пла́снъм (плѣскамъ, плѣсна), тра́скъм и тра́снъм (трѣскамъ, трѣсна), но и тре́снъм (тресна).

Старобългарскиятъ тъменъ звукъ ъ се е изяснилъ въ *о* и *ъ*: бо́чвъ, со́н, мо́х (мъхъ), то́кму, со́пк (отъ сѫпнѫти),

зо́лвъ, бо́злик, до́ш, во́шки; но дъ́х, рът. Въ сричка *ък* въ нѣкои, случаи се е изяснилъ въ *о*, което пъкъ се редуцирало въ *у*: во́сук, пе́сук, дри́сук, пи́сук, пе́тук, въ́тук, мле́чук, кро́тук, доби́тук. Само въ една дума суф. *-ър* се е изяснилъ въ *ор*, редуцирано въ *ур*: сво́кур; но: о́дър, и́тър, мо́кър, е́ндър (едъръ), остър, би́стър, ве́тър, Пе́тър Суф. *-ъл*: ре́къл, пе́къл, до́шъл, на́шъл, за́шъл (отъ заишьлъ въ значение самозабравилъ се).

Старобългарскиятъ ь въ едни случаи се е изяснилъ въ *е*, а въ други — въ *о*, *ъ*: те́нку и то́нку, тъ́мну и те́мну, тимни́ц (*и* отъ редуцирано *е*); де́н дни, цъ́фте (цъвти), цъ́ф (цвѣтъ), ве́зде́н, виздиде́н, ле́син (льг); ле́пъм (льп-), дне́с, дне́шни, же́л'а (желы). лъ́скъм (льщѫ), мъ́скъ (мьск), мъ́глъ (мьгла), но Ме́глин. Суфиксътъ *ин* въ нѣкои отъ горнитѣ примѣри — ле́син, те́син, вре́дин (способенъ) е отъ *ьн* изясненъ въ *ен*, а тоя — редуциранъ въ *ин*.

Въ суфиксите *ь* се изяснило въ *е*, редуцирано въ *и*, рѣдко *ъ*: бо́зил' (бъзел'), бле́дин, цра́шин, си́лин, бо́лмн, дне́шин мра́чнн, до́лин, де́син, ле́син, пре́син, ми́рин и пр. Въ се́дум, о́сум имаме *ъ* отъ *ь*, изясненъ въ *о*, а то редуцирано въ *у*, а въ до́шъл, на́шъл, зашъл, — *ъ* отъ *ь*. Въ сѫществителното пе́кул' (пъкълъ) *ъ* се изяснилъ въ *о*, редуцирано въ *у*; сѫщо и въ сѫществителното за́кул' (заколение). Въ израза ми съ се́мне (струва ми се, чини ми се) имаме промѣнена формата съмнитъ съ изясненъ и преметнатъ *ь* и отпадналъ *ъ* отъ представката *съ*: смьне- сьмне- — се́мне. Въ шо́пнъм, шупну́въм, шуна́іте (отглагоцно име) — (стб. шьпнѫ) *ь* се е изравнилъ съ *ъ*, а тоя се лабиализувалъ въ *о* въ първата дума и редуцирал въ *у* въ втората и въ третата. Въ стръ́шин (насѣкомо) *ъ* е корененъ, а *и* — отъ *ь* изясненъ въ *е*, а тоя редуциранъ въ *и*. Въ израза *„че́м ти съ то́лку ли́ри?“*, формата *че́м* е стб. форма твор. п. отъ м. чь-точемь, а въ случая: *„чуму ти съ мо́іте цъ́рни іо́чи“* имаме стб. дат. форма чьмоу; *у* въ *чуму* се е наложило по влияние на второто *у*: *чему — чуму*. Въ нѣкои села се чува и формата *чум* вм. *чуму*: *чум ти е ва́ пръ́чка?* (защо ти е тази пржчка?

Сричкитѣ *ър — ъл* въ воденския говоръ се срѣщатъ и не следъ два съгласни звука: *мъртовиц*, и *мъртвин*; *бо́ркъм* и *бо́ркни*: *го́лтъі* и *го́лтни*; *мо́лчъм* и *мо́лкни*, *мъ́лкнах*; но и:

гъ́рне — грѣ́нци; *зъ́рну—зрѣ́нцъ*; *тъ́ргъм — трѣ́гни, тръгна́*. Въ едносричнитѣ думи имаме и *ър—ъл* и *ръ—лъ*: *вълк.* но *прѣ́с*; *пърт*, но *кръф*; *трѣ́н*; *съ́рп, къ́лк, гъ́рк, дъ́лк.*

Въ вод. говоръ рѣдки сж думитѣ съ лабиализацня на на *л* въ ў и *в*: *въ́ўна* (вълна), *въ́ўк, въ́ўкут гу іа́л! Ма́сву* (масло), *тѣ́свъ* (тесла), *къ́ўк* (кълкъ), *мъсва́ркъ* (мъсла́рка): тия случаи са срѣщатъ обаче само въ крайнитѣ села на Нидже-пл. съседни на Мориовско и ще да сж подъ влияние на тоя говоръ. Срѣщатъ се случаи и съ *о* за крайно *л*, и това *о* безъ ударение е редуцирано въ *у*; такива случаи имаме обикновено при причастията: *„у́ште дъ‿съм църнуо́къ, би гу зеў‿съм ца́ривут син“*; *„съў съ чуде и съ уме“* (с. Тушимъ, между Мегленъ и Гевгели; К. Младеновъ: Областьта Меглен 25—26). Въ израза *„іъў‿сину, іъў‿ма́іку“* покрай общото *іъл‿сину, іъл‿ма́іку“* сжщо имаме редуцирано *о* за *л*. Това ў за крайно *л* и *в* пакъ за *л* лично съмъ слушалъ въ с. Тѣ́ўву и още Тѣ́іуву. Въ Воденъ казватъ Тѣ́іву, самитѣ селяни Тѣ́ўву; воденци казватъ Тио́вци на селянитѣ отъ Тѣ́ўву, а самитѣ тѣ се казватъ Тиіо́вци.

Редукция и отпадъкъ на гласнитѣ звукове а-е-о.

Това фонетично явление, което характеризира повечето отъ източнитѣ български говори, е напълно развито и въ вод. говоръ: въ този говоръ само гласната *е* не се редуцира въ края на думитѣ; обаче едносричнитѣ съ окончание *е* търпятъ силата на тоя звуковъ законъ: *нъ‿можъм* (не‿можамъ), *нъмужа́чкъ* (не‿можачка въ значение на болесть), *нѣ́ тъ‿пузна́х* (не те познахъ), *нѣ́ мъ‿пуле* (не ме пуле — въ значение на гледа), *не съ чини́ та́ ръбо́тъ* (не се чини́ та работа) — въ значение на *не стана*), а по аналогия на формитѣ *мъ-тъ-съ* (*ме-те-се*, в. п. ед. ч.), се повлѣкли и формитѣ отъ мн. ч. *ни, ви* (пакъ в. п.): *нѣ́ нъ‿вика́ъ нъ сва́тбътъ* (не ни викаха — въ значение на каниха), *въ‿вика́х, риче, дъ въ‿пи́тъм нѣ́шчу* (ви викахъ, рече, да ви питамъ за нещо).

Въ сравнение съ редукцията на гласнитѣ звукове въ Кукушко и Гевгелийско, вод. говоръ заема положение на центъръ, макаръ и да не е такъвъ, териториално,

1. Редукция на гласния звукъ о

Независимо отъ произхода си звукъ *о* се чува ясно съ обикновена дължина на българскитѣ. гласни звукове, само въ ударени срички: *по́ле, о́ку, до́л, до̆м, по́т* (подъ), *кърчо́л'* вм. крачол), *то́кму, то́нки*: (но и *те́ики*: *„тенки пушки припукӑъ, мла́ті вуіво́дъ ги ўдрйъ“*;) *со́н, зо́лвъ, бо́чвъ, бо́злик, до́бръ, ъдно́* и пр. Остане ли безъ ударение, звукъ *о* се редуцира въ звукъ *у*, съвсемъ еднакъвъ съ етимологичното *у*. Примѣри: *то̆нки*, но *изтунчи́х*; *со̆н*. но *суну́въм, суни́шчъ; до̆л*, но *дули́шчъ; бо̆чвъ*, но *бучва́р*; *чуве́к, чувишчи́нъ; со̆кул, суко̆ли*; *пъ̆пук, пе́сук, во̆сук, Вушчарини, пи́сук, ни́сук, о̆фци, уфча́р, уфча́рин, гуве́ду, ко̆зи, куза́р, дълбо̆к, дълбучи́нъ; висо̆к, висучи́нъ; ко̆лку, ни́кулку, не́кулку; то̆лку, мӑлку, но̆гу, ни́куі, не́куі. ни́кугу, не́кугу, ко́гу*: *„Бе́лъ Не́дъ съ мумўвъ“*; *„ъ пу не́гу о́де вуде́нцкиут пипира́рут“*; *„Гу ўстъви́л де́іт'ту дъ че́къ“*. *„чу́век нӗ зна́е, шо гу чекъ“*; *„утиде́ме у дом'му“*; *„ут се́лу чуве́к бе́ше“*.

Въ думата *дури, дур'* безъ ударено *у* е отъ *о*: *„дур' дъ‿до̆ідът, ку́ікіътъ изгуре́“*; *„дъ‿съ‿сва́лиш дури до́лу нъ‿по́ртътъ“*. Въ случая не само едносричната дума *дур'*, а и двустраничната *дури* се слива съ следната дума *долу* и се изговаря съ нея като една цѣлость. И въпросителното мѣстоиме *коі* може ди остане безъ ударение: *коі знае*? но; *куі‿зна́і, шо ки съ‿чине суз нас!* Сѫщо тъй *зна́м*: *зна́м, зна́м, шо сӑкъш ти*; но: *нӗ‿знъм, нӗ‿знъм, дъл'ки до̆іде чуве́кут.“*

При редукцията на звукъ *о* се наблюдава и друго фонетично явление: *у* отъ редуцирано *о* въ *отворена* сричка се изговаря кѫсо: ў; „има́лу ъднъ‿ба́бъ и ъдну де́ду. Деўту утѝшъл нъ‿нив'тъ дъ‿о́ръ, ъ‿ба́б'тъ зе́лъ, мисѝлъ. ъдну‿зе́лник“ (М. сб. V, 161). Приказката е записана отъ Г. Лъжевъ, който вѣрно е предалъ безъ ударание думитѣ *а*дна́, *а*дну, само че не отбелязълъ редуцираното *а* съ *ъ* и редуцираното *о* въ съкратено *у*, а само съ у: де́уту. Членната форма отъ *гуве́ду* е гуве́ўту; въ тоя случай, както и въ *де́ўту* звукъ *д* е отпаднал, а *о* се редуцирало въ *у*, което поради отворената сричка се съкратило въ ў. Такова ў се получава и отъ съединение на две думи, втората отъ които почва съ редуцирано *о*: съ‿ўткри́л и измръзно́л; зъ̆ўра́ч ши́тъ нив'тъ (отъ за‿орач); дъ‿ўпитъм (да опитам). Въ тия случаи първата дума свър-

шва на гласенъ звукъ. Други примѣри за о—ў: *мла́ўту* (младото), *нъ̆ўчил* (научи́лъ), *нъ̆_ўмира́чкътъ*: *зъ̆ўши́л* (заши́л въ значение на забелязалъ, дочулъ).

При членнитѣ форми за м. р. ед. ч. сѫщо звукъ *о* се редуцира въ *у*: *во́лу́т*, *чуве́кут*, *ту́рчинут*, *кра́іут*, *учителут* учительтъ) съ *ъ* за *е* и безъ мекость на *л*; *ко́інут*, *пе́сукут*) и *пе́суктъ*, *пис'кут* (писъкътъ), *зме́ут*, *сво́іут*, *чужці́ут*, *мо́іут*.

И това *у* може да се съкрати въ ў, дори и да отпадне: *пи́сукут—пи́сўкут—пи́с'кут*; *во́сукут—во́сўкут—во́с'кут*; *пе́сукут—пе́сўкут—пе́с'кут* и *пе́суктъ* (ж. р.): *мо́зукут—мо́зўкут—мо́з'кут*. Явлението се наблюдава и въ думи съ редуцирано *а—ъ* и *е—и(ъ)* и то въ много по-широкъ размѣръ отъ случаитѣ съ отпаднало кѫсо ў: на́шътъ—на́шчъ; ва́шътъ—ва́щчъ; мо́иту—мо́іту; тво́іътъ—тво́ітъ; сво́іътъ—сво́ітъ; ва́шите—ва́ш'че: на́шите—на́ш'че; ни̇вътъ—нив'тъ; гръди̇нътъ—гръди̇н'тъ; гръди̇ните—гръди̇н'те; стра́нътъ—стра́н'тъ страните—стран'те. Отъ примѣритѣ *наш'че*, *ваш'че*: *гръди̇н'те*, *стра́н'те* се вижда, че и етимологично *и* отпада. За тия случаи трѣбва да отбележа, че сѫщитѣ причини, които предизвикватъ редукцията на гласнитѣ звукове — ударението и бързиятъ говоръ — причиняватъ отслабването на редуцираннитѣ звукове и тѣхното отпадане, при което често завличатъ съ себе и съгласнитѣ, съ които съставянъ отворени срички: вм. іа́диме — іа́іме; вм. о́диме — о́іме; вм. зе́въм — зе́м: ки зе́м ъднъ пръчкъ; вм. видишъ — ви̇іш, форма изравнена съ тая на гл. *виіъм—ви̇іш*. Така всѣко *и* следъ гл. звукъ и безъ ударение се скѫсява въ *і*: пе́іш, вм. пе́иш, отъ пе́еш; сеіш, ве́іш, кро́иш; сѫщо: стри̇іш вм. стри̇жиш; ре́іш, вм. ре́жиш; ле́іш вм. лееш—ле́иш и лежишъ; бла́іш вм. бла́жиш; изле́іш вм. изле́зиш: ки изле́іш пу ручук? Тия примѣри показватъ, може би и стремежа на езика да запази ударението на първичното му мѣсто. Въ връзка съ това сѫ и ония *премети* и *отмети* на ударението, за които говори проф. Б. Цоневъ (Мак. пр. II с. 125—126), и на които и азъ ще се спра при въпроса за ударението на думитѣ въ воденския говоръ.

Редукцията на неудареното *о* е пълна, еднакво наложена въ началнитѣ, срѣднитѣ и крайнитѣ срички: *утмина́*, *уткина́*; *упре́х*, *съ̆_ўдви́х*, *со́кулут—сокўлут—сок'лут*; *орўту — о́р'ту*; *се́лўту — се́л'ту*; *ра́лўту — ра́л'ту*; *ми́лўту — ми́л'ту*; *жи́лўту — жи́л'ту* и пр.

Следъ мекъ съгласенъ звукъ *о* се редуцира въ *іу*, което може и да отпадне въ нѣкои случаи: *Кóліуф*, *Стóіуф*, *Колíўвут*, *Стоіўвут*, дори и *Кóлıвут*, *Стоівут*.

Други примѣри за редуцирано *о*: *лóшўту — лóш'ту*; *áрнўту — áрн'ту*; *здрáвўту — здрáв'ту*; *жúвўту — жúв'ту*; *умрéнўту — умрéн'ту*; *зъўблачену, съ ўглидáл*; *Гогўвут áн — Гог'вут áн* (ханъ).

Въ думитѣ *кóін*, *сúін* имаме премѣтане на *і* следъ *н*: кон'ь, син'ь. Такова премѣтане се наблюдава редовно у всички отглаголни сѫществителни: учéіне, (отъ учение), нусéіне, видéіне, виліáіне (отъ гл. вéліъм въ значение на думата казвамъ), плитéіне, митéіне, търпéіне, дуéіне (доене), държáіне, кръстéіне и пр.; а по аналогия на тѣхъ и особенитѣ въ воденския говоръ отглаголни имена на *ите*: трискáите, трискáіти и кѫсо трискáіт'ту (трѣскане), стънáите, стънáіт'ту, лигнáите, лигнáіт'ту (ставане, лѣгане), трупнаіт'ту, скукнаіт'ту — всички отъ глаголи съ наставка *на*. Тѣ сѫ глаголи отъ еднократенъ видъ, та и въ изразитѣ тия отглаголни имена означаватъ набързо свършено действие: „Су кринаіт'ту нъ_пýшкътъ Кіóрташъ гу_ўдрúл ърнъўтинут и то (вм. той) съ_удвъліáл нъ_зéмин" (съ вдигане, или щомъ вдигналъ...). Въ сѫщото значение се употрѣбяватъ и другитѣ отглаголни имена: „Су ричéін'ту зъфътúл дъ кóпъ у тá гръдúн'тъ"; „Су къснаіт'ту ут т_áлвътъ ръзбрал лъж'тъ" (т' отъ та); „Су видéін'ту нъ_мóм'тъ іунáкут ъ_ърисáл и ъ_пусъкáл ут тáтку му (вм. ѝ) и ут мáікъ му (пакъ вм. ѝ).

Отглаголнитѣ имена съ окончание *ите* се посрѣщатъ съ повелителнитѣ форми зи сег. вр. мн. ч.: формата *скукнáите* е и отглаголно име, което се членува — скукнаіт'ту (скокването) и повел. накл. сег. вр. 2 л. мн. ч.: скукнáите (скокнете). Като отглаголни имена обикновено тѣ се употрѣбяватъ членувани, макаръ да се срѣщатъ и нечленувани: су тръгнáите сáму не съ_стúга; ут тръгнáите до стигнáите é дълéку (и дилеку; по аналогия на *ле* и *да* се измѣнило на *де*, редуцирано *ди*); ут скинáите вéткъ рýбъ ду купéіне нóгу врéме ки мúне).

Ще повторя: при отворени срички редуцирано *о* се сѫсява, дори и отпада, а въ случаи съ съгласенъ звукъ *д* предъ него, завлича и последния: вм. дéдўту — деўту; вм. лýдýту — лýўту; вм. млáдуту — млáўту; вм. гуведýту — говéўту или

гувéд'ту. Явлéнието се наблюдава и при редукцията на звуковетѣ *а* и *е*, което ще се види при прегледа на тия звукове.

2. Редукция на звукъ а.

Гласниятъ звукъ *а*, независимо отъ произхода и мѣстото, което заема въ думитѣ, запазва ясния си звукъ само въ ударени срички; дойде ли обаче въ неударени, той се редуцира въ тъмния звукъ ъ. Д. Ивановъ (Гевг. говоръ) бележи потъмнѣло *а* съ малъкъ белегъ (о) подъ а: ą. Това *а*, котó обаче е много по-близу до ударенъ ъ, чувамъ само въ края на думитѣ: змиą, дигą, пуснą, водą и пр. И при провѣрка съ бѣжанци отъ Воденъ и воденско установихъ звукъ по-близъкъ до ъ отколко до *а* безъ ударение: *нъвъдúх*, (навадихъ), *ършúн* (áршин), *сúтъ* (сита), пъдъм (пъдамъ), *áнгіъл. Ънгилú* (Ангелѝ), *нúвъ* (нива), *удáіъ* (стая), *вáдъ* (вада), *вóдъ* (вода), *нусúъ* (носѝа отъ носиха) и пр.

Въ материалитѣ, дадени отъ Г. Лъжевъ, не е отбелязана редовно редукцията на гласнитѣ звукове; още по-малко се наблюдава това въ материалитѣ, записани отъ проф. Д. Матовъ, и обяснимо: и единиятъ, и другиятъ сж ги дали повече като словесенъ материалъ, а не езиковъ: първиятъ, като воденецъ, е предалъ и въ доста случаи естествения изговоръ, а вториятъ, велешанецъ, съ ясенъ изговоръ за гласнитѣ, звукове на родната си речь, не е далъ въ много случаи естествения изговоръ на звуковетѣ. У Лъжева четемъ: вéчжрта, наýчжм, джли, оджм, кжлвжт, вичéржт викнáл, ж питáл: но и: свършýват, да пувéльат; неточно е предаденъ изговоръръ и въ много други случаи. По така предаденитѣ даже отъ Г. Лъжевъ материали не може да се схване размѣрътъ на редукцията въ воденския говоръ: мéника и мéнека, знáм и знъм, не и ни: вѣлкут *ни* иужáл и глáсут ти *не* уміаса и пр. Подъ заб. 3 Лъжевъ казва, че въ думата *знжм а* се слушалъ като ж (М. сб. V, 161). Въ сжщность тая дума се изговаря съ ъ, само когато самата дума — еднорична, не е подъ ударение: нé знъм; но подъ ударение изговорътъ на *а* е ясенъ: знáм, знáм. Подъ заб. 2 (М. сб. V, 162) Лъжевъ казва: „всички думи отъ тоя коренъ („истонче") запазватъ коренното *о*, безъ да го мѣняватъ въ *у*". Въ сжщность и това *о*, както всѣко *о*, се редуцира, щомъ остане въ неударена сричка: съ_істунчѝл къту_прѣт.

Трѣбва да отбележа, че и въ съединения отъ едносрични, па и двусрични неударени думи, които свършиватъ на гласенъ звукъ, единиятъ или другиятъ се съкратяватъ: *дъ‿съ‿ўбéсе, дъ гу‿ізвáдът, д'óндин* (вм. дуóндин), *ки тъ чéкъм; з'‿ъдну‿лóзе трúстъ гроша* (зъ ъдну).

Други примѣри за редуцирано *а*: *нъідéн'тъ църúцъ; цървсн'тъ кълúнкъ; бéл'тъ крéшъ; цóрн'тъ гіўпкъ.* Отъ тия примѣри се вижда, че при многосрични думи редуцираното *а* отпада: нáшчъ (отъ *нáшата* — *нáшътъ* — *нáштъ* — *пáшчъ*); *нъідéн'тъ* (отъ *наіденътъ*); *стрибрéнъ чéшъ, чéши, чéш'тъ.* Въ тая дума имаме прегласъ на *а* въ *е*.

Други случаи обаче за прегласъ на *а* въ *е* въ воденския говоръ нѣма. Думата *чардáк* (турска дума) въ нашия говоръ се чува *ъ*: чърдáк, а не чирдáк, както го е отбелязалъ Мирчевъ (М. сб. XVIII, 441). Изговоръ *éко* вм, *іáко* въ с. Тéўву (Воденско) нѣма (проф. С. Романски М. пр. VIII, 1, 123), а *іáку.*

Мирчевъ, който е проучвалъ воденския говоръ, навѣрно, по печатанитѣ материали въ сборницитѣ на Шапкаровъ и М. сборникъ, ако и да е свѣрявалъ изговора и ударението имъ съ учителя Д. Хлѣбаровъ (род. въ Воденъ, по произходъ отъ с. Тéўву), не е схваналъ пълно редукцията въ тоя говоръ поради това, че тия материали не предаватъ всѣкога точния изговоръ на звуковетѣ и ударението на думитѣ. Мирчевъ пише, че „начално и крайно неударено *а* запазва ясния си изговоръ“ и обяснява, че „това се дължи на по-дългия изговоръ на краткитѣ гласни звукове“ (М. сб. XVIII, 430): за воденския говоръ това „физиологично“ обяснение не може да се приеме, тъй като *бързината*, която характеризира долновардарскитѣ говори и особено воденския, не е благоприятно условие за *дългъ* изговоръ на неударени, при това крайни срички. Самъ Мирчевъ, обаче, привежда примѣри, които установяватъ противното: „Сѣлде рѣже и си ъ (вм. іа-а) крéва глáвътъ нъ горе (*на*); пъ (па) гъ (га) закъчúл нъ (на) мъікá му.

Мирчевъ казва, че и начално *а* не се редуцира, но не доказва: тъкмо примѣра „си ъ (си, а) крева“ показва, че и начално *а* се редуцира. Азъ съмъ роденъ въ Воденъ, тамъ завършихъ IV кл., обходилъ съмъ много села отъ Воденско и Мегленско, които живѣятъ на голѣми групи въ Г.-Лозенецъ (София) и се увѣрихъ напълно, че и начално, и крайно *а* въ

неударена сричка се редуцира въ ъ: *Ънгилáту Чумáнуф ърисáл грѣцкуту и‿ўстънáл у Скéчъ; ъмъ‿ричé, не ки вúде áрну.*

И крайно *а* потъмнява, ала и това тъмно *а* е по-близу до ъ, затова го бележа съ ъ. Въ Воденъ изговарятъ еднакво тъмния звукъ въ думитѣ *мъ'скъ, лъ'скъ, мóітъ, вóдъ, грúжъ.*

Разлика между ъ и *а* (тъмно *а*) за неударено *а* прави и Д. Ивановъ, който за редукцията на гласния звукъ *а* казва: „Краесловно *а* се редуцира въ крайно рѣдки случаи, като изключимъ положението му предъ енклитики; напр. дą ѝмум, нą тóа, маікą му, сестръ му".

Като се вземе предвидъ приетата и отъ Д. Ив. мисъль на Мирчевъ, че, като се отдалечава отъ двата центъра — Кукушъ и Воденъ, особено отъ Кукушъ по посока къмъ Гевгели, редукцията се чувствува по-слабо (М. 431), отъ значение е твърдението на Д. Ив., че „за съвсемъ ясния изговоръ на това крайно *а* не можемъ обаче да бждемъ твърде положителни, като се има предвидъ, че Гевг. говоръ, изцѣло взетъ, спада къмъ говоритѣ съ силна редукция" (Ив. 57). Ясния изговоръ на крайно *а* Ив. отдава на влияние отъ съседнитѣ говори (Ив. 56) и установява, че „всѣко *а* предударено или следударено се редуцира въ различна степень" въ зависимость отъ разстоянието на ударението. Тъй че той чува: „мáіка, но мáікъ‿ми, маікąта, сéстрąта и пувéл'а, пувéл'та, мóма, мóм'та". Въ Рачевитѣ материали азъ намѣрихъ и думата киткąтъ. Отъ примѣритѣ на Ив. маікąта, сéстрąта и отъ Рачевия примѣръ кúткąтъ се вижда, колко незначителна е разликата между ą и ъ и какъ дори Ив. ги смѣсва въ горнитѣ примѣри.

Случай ми даде възможность да посетя Гевгели и да обиколя нѣколко села: Богородица, Стояково, Богданци отъ лѣвия брѣгъ на Вардара по посока на Дойранъ, Кукушъ, и Моинъ, Смоквица отъ лѣвия брѣгъ на Вардарь по посока на Кожухъ пл. и въ съседство съ Мегленъ; вслушвахъ се въ говора на селянитѣ и за редукцията на *а* дойдохъ до убеждение, че начално *а* рѣдко се редуцира въ ъ, средисловно всѣкога въ ъ, а краесловно въ тъмно *а*, както Ив. го бележи за начално и срѣдисловно *а*: ą.

Впечатлението ми отъ наблюденията надъ живата речь въ Гевгелиско е, че редукцията въ тоя говоръ е по-слаба и следва тая отъ лѣво на Кукушъ и отъ дѣсно на Воденъ.

Отъ това, което Мирчевъ даде за редукцията на гласнитѣ звукове въ кукушлия говоръ, личи, че редукцаята въ воденския говоръ е толко напреднала, че почти е надскочила източнитѣ говори; ето една-две успоредици отъ габровски говоръ, предаденъ на воденски: „Пжк тоі, кжту билъ млогу мжрsьжлиі, ни ржчіл дж іди, жмі рекъл нж неіж: „иді ти жині, пжк ас шж устанж тукъ дж сжшжтжм и дж вардіж (М. сб. V. 173; приказка за единъ мързеливъ мжжъ, зап. Н. Стойковъ). Предаденъ на вод. говоръ ще гласи: „пжк тоі, кжту біл ногу мжрѕелиі, ниікіал дж іде, жми рекъл нж неж: „іди ти жніі пжк іас ки устанжм дж ржстребжм и дж чувжм". Другъ паралелъ: „Каквó мж тжі гледжш? — Гледжм тж, чи імжш беліжк нж челуту си сжщу кжту моіж мжш" (ів. 177). На вод. говоръ: „Шó мж гледжш тжка? — Тж гледжм, óти імжш белик нж челуту кжту моіут мжш". Като изключимъ думитѣ ниікиал вм. ни ржчіл, ръстребжм вм. сжшжтжм и ки вм. шж, сходството между габровската и воденската речь е поразително — и словно, и звуково и по ударение и по форми. Сходството по редукцията на гласнитѣ звукови между кукушкия говоръ и източнитѣ б. говори е отбелязалъ и Мирчевъ (430).

Подобно на *а* се рецудира и звукосъединението іа; пéіъм, сéіъм, вíіъм, пиіъм, дóіъм, поіъм, свáліъм; іъдéіне, іъстилíі, іъгнíшчъ, іърíшчъ; мóіъ, твóіъ, свóіъ, нéіъ, вíіъ, тíіъ; змíіъ, пърдíіъ (тръстика), пусíіъ (засада); нéіъ.

Редукция на гл. звукъ *е*.

Независимо отъ произхода си и тоя звукъ въ неударени срички се редуцира, освенъ въ краесловни; обаче има случаи и съ крайно *е* редуцирано; гласниятъ звукъ *е* се редуцира въ *и* или въ *ъ*; въ последниятъ случай редукцията му се среща съ тая на гл. звукъ *а*. Примѣри за редукцията на звукъ *е*: зилéн, здрáвиц, зивáіте (вземете), свéтиц, мъчин, лéсин, дóлин, гóрин, бóлин, сíлин, мíрин, áрин, мъртвин, стрáшин, стършин, мáзин, Лýкувиц, лукóвиц, А'рсин, Мéглин, Вóдин, плитéіне, вритéну, вижцáркъ (вѣждарка за писане на вежди), рéмин, кáмин, плáмин, бíс (безъ), прис (презъ),

Нóшчиѓ, Крѣстиѓ; нó и Кóчуѓ отъ Кочевъ, Бóшкуѓ отъ Божков. Това окончание преобладава въ притежателнитѣ собствени имена, а *иѓ* отъ *евъ* се запазва следъ *ш, ч, щ*: Гýциѓ, Тáшивицъ, Пéiчиѓ, Лъжиѓци; но и Лѣжуѓ, Тáщуѓ, Гýцувицъ, Пéiчуви.

Примѣри съ *ъ* за редуцирано *е*: нъ мужáх, нъ мужачкъ (болесть), мъ кáнът (ме), тъ вúкътъ (те), съ смéе (се); по аналогия на ме-те-се сж се повлѣкли и ни-ви (в. п. мн. ч.), та имаме: нъ кънúъ (не вм. ни), въ пълáт (ве вм. ви търсиха). Въ краесловие: сълдъ (отъ салде), сѣтъ (отъ сѣте): сѣтъ лiýде съ ъднó: двéстъ (отъ двесте), пéт прѣстъ (отъ пръсте), грѣстъ (отъ гръсте), глúстъ (отъ глисте).

Примѣри съ *и* и съ *ъ* за редуц. *е*: питнаiсът и пътнáiсът; шъснáiсът, дéвит и дéвът, дéсит и дéсът; дивитнáiсът и дъвътнàiсът. Въ пичъснаiсът звукъ *ч* е отъ *тш*: петшестнадесет-питшъснадъсът-пичъснáiсът. Шъснáiсът отъ шестнадесет-шъснадисът-шъснаiсът. Въ тия случаи *i* е отъ редуцирано *е*, съкратено въ *i*.

Въ личнитѣ мѣстоимена (мн. ч. им. п.) нiiъ и нúъ вúiъ и вúъ (за 3 л. они вм. тѣ) имаме *ъ* отъ редуцирано *е* а въ показнитѣ мѣстоимена вúiъ и вúъ (тѣзи) и тúiъ тúъ (онѣзи) — отъ редуцирано iа-а. Въ наречието вáдин и вáдън (отъ воаден) *и* и *ъ* сж отъ изясненъ *ь* въ *е*, а тоя редуциранъ въ *и*, *ъ*. Тая дума се употрѣбява въ значенне на днесъ; и думата днéскъ и динéскъ за днесъ сжщо се употрѣеява дьньсь+ка. Думата виздидéн е отъ кьсъ-де-дьнь въ значение на цѣлъ день.

Редуцирано *е* може да се съкрати до *i* и дори да отпадне съ следа на предния звукъ: нéбiту — неб'ту, им'ту, сéм'ту, лúц'ту, врем'ту, пúл'ту, пóл'ту и пр.

Въ гроiз'ту, лóiз'ту имаме съкратено *и* преметнато *и* отъ *е*: грóздето-грóздиту-грóiз'ту; лóзето-лóзиту-лоiз'ту.

Въ нóiз'ту имаме прематно *i* отъ редуцирано ѣ-и-i: нозѣтѣ-нóзете-нозиту-нôiс'ту.
Сжщо така и рѣц'ту отъ рѣцете-рѣциту-рѣц'ту; прáс'ту, отъ прáситу, още и праiс'ту по лóiз'ту.

Отъ подаденитѣ примѣри за редукцията на гл. звукъ *е* се види, че той се редуцира обикновено въ *и*, което може да се съкрати въ *i*, и то въ нѣкои случаи и да се преметне

върху предната сричка; това *і* може и да отпадне, като остава само следа върху съгласния звукъ предъ него: зилéн, лйціту, пил'ту, лóіз'ту. Въ *ъ* звукъ *е* се редуцира по-рѣдко, Гл. звукъ *е* не се редуцира само въ края на думитѣ: пйле, пóле, и'ме, сéме, врéме, учéіно, нóсиме, óръме учйле, дóшле и ир.

Отпадането на гласни звукове отъ срѣдата и отъ края на думитѣ както и съкратяването на начални гласни, дори и отпадането имъ е обикнато явление въ воденския говоръ: нъўчих вм. научих; н'áрнуту не съ вéле лóшу вм. на арното: нé ўтишъл вм. не утишъл отъ не отишъл; нъ нив'тъ вм. на нивътъ; уд вá стрáн'áрну стóе вм. уд вá страна; двéстъ'ршйнъ вм. двéстъ ършинъ; дудéк'ки мъ нóсиш? вм. дудéкъ; зъ къд'съ кáн'те вм. зъ къде съ каните и пр.

Като обобщимъ изложеното за редукцията на гласнитѣ *а-е-о* въ вод. говоръ, можемъ да я представимъ въ следната картина:

1. Звукъ *о*:	начално у,	което може да се скжси: съ ўбличé вм. съ *у*бличé.
	срѣднословно у,	което може да се скжси, дори и да отпадне: дéўту сел'ту вм, дéдуту, селутў
	краесловно у,	което може да отпадне: дол'ду рек'тъ вм. дол*у*...
2. Звукъ *а*:	начално ъ,	което може да се скжси: съ ърисáлъ вм. съ ърисáл.
	срѣднословно ъ,	което може да отпадне: гръдйнъ, нйв'тъ.
	краесловно ъ,	което може да отпадне: нйвъ, уст'ършин вм. устъ-ършйн.
3. Звукъ *е*:	начално и, ъ,	които могатъ да се скжсят и отпаднатъ: изик, н'ъднъш; нъ ізик, нъ ъднъш и нъ'днъш.
	срѣдисл. и, ъ,	които се скжсяватъ, но и отпадатъ: зилéн, пéпъл, тройн, сърц'ту.
	краесловно е,	рѣдко ъ: зéле; пѣе; грѣстъ, мъ, тъ, съ, нъ, въ, двестъ.

Сравнявайки редукцията на вод. говоръ съ тая въ гевгел. и кукушкия, намирамъ:

1. Въ гевг. говоръ краесловнитѣ гласни *а*, *о* рѣдко се редуцираръ,, а *е* никога (Ив. 55). а въ вод. говоръ това важи само за краесловно *е* и то съ изключение. Въ нашия говоръ се изговаря сълде и сълдъ, а не са́лде, както тая дума е записана въ М. сб. III 222, отдето Ивановъ я взелъ; но срещу нашитѣ — до́шлу, дру́гу, ме́сту, ко́гу де́т'ту — въ гевг. говоръ имаме: до́шло, дру́го, ме́сто, ко́го, де́т'то; а срешу силіа'н'ту въ Воденъ и Мегленъ (М. сб. III. 187) въ гевг. говоръ чуваме силіаін'то (Ив. 55 и М. 431).

Редукцията на гласнитѣ звукове въ долновардарскитѣ говори представя процесъ, който е напредналъ най-много въ воденско, по-слабо — въ Кукушко и още по-слабо — въ Гевгелийско. Другъ е въпросътъ за причини, които замедляватъ този процесъ, особено въ краесловнигѣ срички на тритѣ говори — за *е* въ воденския и за *а* и *о* въ кукушкия и гевгелийския говори. Такава една причина, мисля е аналогията, която и въ долновардарскитѣ говори е изравнила въ повечето случаи формитѣ на едносричнитѣ сѫществителни имена отъ м. р. мн. ч съ окончание ови, іови (воден.), ове, еве (кукуш.) и ъве (гевгел.), а въ многосричнитѣ съ *и* (воден.) и *е* (кукуш.-гевгел.): де́нъве, пле́тъве, но́жъве, мѣже, къме́іне, іурга́іне, измикіа́ре, ура́че, плита́ре и др. (Ив. 55) въ гевгелийско: ца́ре, уфча́ре, сил'а́не, го́сте, ка́мине, ре́мине, зве́руве, зе́туве, кра́л'уве (М. 4589) кукушко: дино́ви, и дни, гръдо́ви, плити́шчъ, нужо́ви, мѣже, къме́інъ, іурга́ни, църчо́ви, църо́ви, силіа́ни, измикіа́ри, ура́чи, плита́ри, го́сте и гости, звиро́ви, кръліо́ви, зито́ви — воденско. Сравнението показва, че, докато изравненитѣ отъ аналогията форми въ гевг. говоръ задържатъ краесловното неударено *е*, тя се наложила и по отношение на това *е*: вулов*и* вм. воло́в*е*, стуло́в*и* и пр.; това *и* е отъ формитѣ за мн. ч. им. п. при многосричнитѣ, а не отъ редуцирано *е*; обратно, въ гевг. и кук. говори окончанието *е* е отъ формитѣ за мн. ч. м. р. III и IV-скл. (ы и ові) и то се е наложило и на имената отъ I-скл. вм. *и*: покрай го́сте и ураче; покрай си́нъве и учи́теле, силіа́іне и пр.

Ивановъ пише (64), че начално *а* въ гевг. говоръ се ре-

дуцирал „по-слабо“: ąрн*а*, *іъ*дé, ąм*а*, *іъ*ръм и *іа*ръм; но: *а*ко, *я*алли́а, *а*дéт, *а*къл, *а*зъ́р, *а*рмáсат, *а*ирли́а, алáл (63). При справкитѣ на самото мѣсто чухъ: ъднá, ъмъ, ъку, іъли́а, ъдéн, ъкъл, ъзъ́р, ърмáсът, ъирли́а, ълáл.

Редукцията на гевг. говоръ се покрива съ тая на вод. говоръ само въ срѣдисловнитѣ *о, а, е*: вáдин, вáдън, óгин и óігин, въ́глин, мъ́рзил', кóниц, мéсиц, дéсин, пръ́вин и пъ́рвин, здрáвиц, дéвит и дéвът, дрóбин, пéтъл, лиснáк (отъ лесна́к въ значение на лекъ човѣкъ); óструву, сéлуту, пун'дéлник; іунъчи́нъ тръпезъ, върни́цъ и др.

Обяснението на Ивановъ, че *е* се редуцирало въ гевг. говоръ въ затворена, а не и въ отворена сричка, не е убедително, въ втория случай *е* се е запазило като сѫществен звуковъ белегъ на цѣла група думи за родъ, число и пр.: въ дéте, пóле, пи́ле звука *е* е сѫществен белегъ за тая група имена отъ ср. р. ед. ч.; ако се изговорятъ редуцирано, формитѣ имъ се смѣсватъ съ тия за мн. ч.: пéрце-пéрци или пéрцъ, пóле-пóли; а въ изговоръ бóлин отъ бóлен белегътъ за родъ, число и значение не се обърква.

Ето нѣколко успоредици за редукцията на гевгел. и воденския говори:

Гевгели: ч'ти́ри пóпа уф аднó-шише. Стó пъта ти ką́жах. Двąнáісът óци на аднó въ́же игрáат. Бéли ръ́це рąширува (78—81). Дą и́мум, нą тóа, дą бéг'ме, мáікą_му, сéстръ_му, маікъ_ми, сéстрą_ми (57).

Воден: чити́ри пупóви у_ъдну_ши́ше. Стó пътъ ти къжáх. Двънáісът óци н'_ъдну_въ́же и́грът. Бéли ръ́це ръ́ширувъ. Дъ_и́мъм, нъ_тó, дъ_бéг'ме, мáікъ_му, сéстръ_му, мáікъ_ми, сéстръ_ми.

Други успоредици:

Гевгелийски: дýри, дýр_ (погрѣшно дадено съ ударение, Ив. 57); къ́ту, дур ду вéчърта; кóінут, пъ́ртут, пул'вина, дун'сé.

Воденски: дури, дур; къ́ту, дур_ду_вéчъртъ, кóінут, пъ́ртут, пýл'винъ, дун'цé.

Въ представкитѣ на думитѣ прąпичéло, прąфъ́рл'ът, прąкъжýвът (Ив. 117) ą е отъ *е* и *и*. Тия представки въ вод. говоръ сѫ запазени: пр*и*фъ́рлът, пр*и*тéклу, пр*и*къжýвът; прéнус, но принéсъм; рéк'тъ пр*и*дóшлъ, прéбруі, но приброи́л.

Редукцията на гласнитѣ звукове въ кукушкия говоръ, изследвана отъ Д. Мирчевъ (М.сб. XVIII, 429—449) се представя така:

Гласниятъ звукъ *о* въ неударени начални и срѣдисловни срички се редуцира въ *у*, а въ крайни срички запазва звука си почти непромѣненъ, чувамъ го отъ бѣжанци кукушани въ София като по-слабо *о*; след. въ сравнение съ вод. говоръ, редукцията на звукъ *о* е по-назадъ. Примѣри:

Воден.: гувéўту, дéўту, сéл'ту, блат'ту, крóтук, дубúтук, чувéкут;

Кукуш.: чуведўто, дéдўто, селўто, блáтўто, крóтук, дубúтук, чувéкут.

Гласниятъ звукъ *а* въ неударени срички се редуцира само въ срѣдисловието въ *ъ*, и въ това отношение кукуш. говоръ е още по-назадъ отъ воденския. Примѣри;

Кукуш.: тéрът, нъ‿бáбѣта, жинáтъ‿му дъ‿нъпрáве; къ‿гъ‿зъкъчúл нъ‿мъікá му, адúн уfчáр пъсéіки...

Воден.: тéрът, нъ‿бáб'тъ, жéн'тъ му дъ‿нъпрáве; къ‿ъ зъкачúл нъ‿мáікъ му; ъдúн уfчáр пъсéіки...

И гласниятъ звукъ *е* въ кукуш. говоръ се редуцира въ *и*, *ъ* въ срѣдисловието: тимнúца, глáдин, лóозіто, бóлин, нъридúли, житвáръто, мисáрникут не съ‿é пичéл óште, дéтіто, плéтъх, тѣрпъх (м. несв. вр.), но плéтише, тѣрпише; плéтъхме, плéтъхте, плéтъа; вéтър, кóрън, пѣрстън, приіатъл, óръл, áнгъл, кúсъл, пéпъл, чéшъл, утúшъл; мъ, тъ, съ, нъ, въ.

Въ воден. говоръ още и следнитѣ случаи съ *ъ*: тъпáінъ. дéінъ, нóікіъ, нóінъ, къмéінъ, римéінъ; уттѣдън, утвѣдън, ущъ и ут за още: уш ъднѣш дъ дóіде, ки вúде; ушъ не ўтвурúл устъ, съ ўплащил, нъ мужáл дъ‿кáже нúшчо; мишъ, устъ и нúъ, вúіъ, вúъ.

Крайно *е* се редуцира въ *ъ* само въ личнитѣ мѣстоименни форми за в. п.: мъ, тъ, съ, нъ, въ.

Отъ изложението за редукцията на гласнитѣ звукове въ воденския говоръ, се вижда, че често това явление завършва съ отпадане на редуцираннитѣ звукове; отпадатъ обаче и звукове, които не сж резултатъ на редукция: вм. дури‿дóлу обикновено се чува дур‿дóлу, Тан'ънгилушувъ вм. Тана. Редукцията обаче е улеснила и засилила това явление: вудинúцъ̀тъ — вудинúц'тъ; сéлуту — сéл'ту;

во́дътъ — во́ѣтъ; ва́дътъ — ва́ътъ; гре́дътъ — гре́ътъ; пе́сукут — пе́с'кутъ; во́сукут — во́с'кут; те́литу — те́л'ту. Въ во́ътъ, ва́ътъ, гре́ътъ *ъ* отъ *а* е снишенъ, но все се чувствува. Елизията се наблюдава и въ гевгелийския и въ кукушкия говори. Отпадатъ ѣ, ў, ă въ отворена сричка, а когато съгласниятъ звукъ предъ тѣхъ е *д*, или *в*, отпадатъ и тѣ: 1. за *ъ* отъ *а*: ста́р'тъ, же́н'тъ, ба́б'тъ, грив'тъ, снаг'тъ, те́шч'тъ (те́щтата, тъщата), глъдин'тъ, н'ъдѣш (*на*); да́м вм. да́дам — да́дъм; зе́м вм. зе́въм (вземамъ), ки ви́м ръбо́тъ (ви́дам — ви*дъ*м); 2. за *у* отъ *о*: се́л'ту, чел'ту мил'ту, не́ін'ту (не́інуту), де́ўту, гувеўту, лўўту. мла́ўту, висо́к'ту, ни́ск'ту, пълн'ту, ди́в'ту, пи́тум'ту вм. пи́тумуту; 3. за *и*, *ъ* отъ *е*: зиле́н'те, здрел'те (етимолог. *и*); мъж'ту вм. мъжиту отъ мъжето; нъ_ізикут; за́іну (заидну), ду_ітърватъ, нъ_'дну (нъ *ъ*дну); ни м'ви́іш вм. ки мъ (отъ ме) ви́диш; ки с'ўдръм (*съ* отъ се), а́і дъ т'ви́дъм (*тъ* отъ те); не н'са́кът (не-ни), не ки в'учъм (въ-ве).

Казахъ, че и етимологично *и* отпада, пъкъ и *у*: че́ ш'те отъ че́шите, на́ш'че отъ на́шите, ло́ш'чу отъ ло́шуту; сул'да́к отъ сулуда́к (въ значение на лудетина), Туп'за́н отъ Топуза́н; кум'ва́л отъ кумува́л, руб'ва́л отъ рубува́л; фа́шъ-фа́шътъ — fаш'тъ-фашчъ.

За да приключа прегледа на редукцията въ воденския говоръ, ще се спра на нѣкои въпроси, които повдигвтъ изследванията на Д. Мирчевъ (430) и Д. Ивановъ (59—60): М. пише: „Остатъци отъ едновремешния квантитетъ, макаръ и оскждни, се срѣщатъ и въ кукушко-воденския говори: што к'и въ пи́тум, к'и ми *каа*жите ли? а́і д'о́іме нъ *ло́о*зіто; *ко́о*зіто съ укузи́ъ; му искъра́а це́ла fа́ша ут *ко́о*жіта“.

Въ воденския говоръ срещналъ дълго *и* въ изразитѣ: „а́ку ви́диш *сиі*н пламин дъ_изле́ва нъ_го́ре, дъ_зна́іш, оти носъ́м; дървич*ии*на, пуст*ии*нъта“ и добавя, че всички имена *Н*-основи показвали дълго *и*: им*ии*на, врим*ии*на, куч*ии*на и др. Дълго *о* М. намира и въ показнитѣ местоимения во́о, ва́а, а въ с. Пожарско имало и дълго *а*, и дълго *е*: да́аде, ме́ече, дуне́есе — и заключава възъ основа на воденци, съ които е приказвалъ, че „трѣбва да допустнемъ въ него говоръ голѣмъ брой думи съ дълги гласни“ (430).

Преди всичко М. не е предалъ вѣрно звуковетѣ въ приведенитѣ отъ него примѣри по-горе, а ето какъ звучатъ тѣ

въ говора на воденци: „ъку‿вйіш, дъ‿ізлевъ нъ‿го́ре сйін пла́мин, дъ‿знаіш, о́ти но́съм; дървичйінъ, пустиін'тъ; имйінъ, вримйінъ, кучйінъ“.

Д. Ивановъ (50—60) мисли, че въ връзка съ съкращенията на звуковетѣ, при които се явяватъ една следъ друга две гласни — з е м'о‿а (земи му я), в и к н а́ а — се намира и така нареченията „квантитетъ“ въ кукушко-воденския говоръ, следователно и въ гевгелийския, и че остатъцитѣ, за които говори М., „могатъ да се обяснятъ като ново явление съ изчезването или премѣтането на гласни и съгласни“; поради това Ивановъ нарича тоя „квантитетъ“ лъжлива дължина, или нова дължина на гласнитѣ звукове. Намирамъ, че за М. не е било ясно понятието квантитетъ, поне даденитѣ му примѣри доказватъ това: той пише в о́ о, в а́ а и мисли, че бележи дълги гласни *о* и *а* защото ā не е две *а*, нито ō — две *о*, а по-дългъ изговоръ на гласнитѣ *о* и *а*, изговоръ несвойственъ на нашия езикъ, особено на б ъ р з и говори, каквито сѫ кукушкиятъ, гевгелийскиятъ и воденскиятъ. И редукцията не е условие за дълги гласни, а тъкмо тѣхенъ врагъ, който би ги коренилъ, ако бѣха на лице. Примѣритѣ, които М. навежда, се обясняватъ лесно, така както ги обясни и проф. Цоневъ (М. сб. VI, 30) съ протегнатия въ нѣкои случаи изговоръ и съ натъртеното произношение на дадени срички, защото, казва проф. Ц. „квантитетътъ е резултатъ отъ граматическа и логическа нужда“. Такова протегнато произношение се наблюдава въ ония мегленски села на воденския говоръ, които сѫ въ политѣ на Нидже-планина, съседни на Мориховско, гдето говорътъ е много бавенъ. Такова бавно, лениво произношение иматъ пужарени: „Му да́де? Гу зē? Ету, ут трѣінътъ съ‿зъдъде́ ъдну — мēче! Ко́і ки гу у́дрē? Ӣ, колку стра́шну бēше. Ӯ, у вйкъ̄ъ пу не́гу! Ā, но́гу у́бъву!“ Ясно е отъ тия примѣри, че тоя протегнатъ изговоръ засѣга всички гласни и въ всѣка сричка, но е въ връзка съ смисъла на израза — запитване, очудване, замайване, страхъ и пр. Сѫщитѣ тия гласни звукове, обаче, се изговарятъ кѫсо, нормално въ спокойната, обикновената, не афектирана речъ: зē? Е'ту‿ъдну мēче. Ме́ч'ту избига́лу.

Излишно е да се обяснява, че въ с и і н, п у с т и́ і н ъ нѣма дълго *и*, а сричка *ui*, както имаме *ai*, *ei*, *oi*, *yi*, *ъi* и че въ с и і н имаме преметнато *i*, както въ к о́ і н; сѫщо и въ п у-

стѝінъ отъ пустѝніъ; така е въ отглаголнитѣ имена — нусéіне, смиіáіне и пр. и по анология и вримѝінъ, имѝінъ отъ вриминіъ вм. вриминъ и пр. При извикване чува се дълго *и*; тъй, кога жени конятъ на „прикѝіъ и плитéіне (кога излагатъ на показъ чеиза на момата и я плетатъ моми), или на панихида, старитѣ жени, които канятъ, внкатъ, влизайки въ двора: „Мори жени“ или „Мори моми“: „Дъ пувéл'те на прикѝътъ и на плитеін'ту нъ мóм'тъ на И'чувицъ!“ Кога нѣкой е разбралъ чуждата хитрина, казва му: „ā!“, но: „кá велиш à? Продължената интонация въ тия случаи предизвиква и протегнатия изговоръ на гласнитѣ звукове.

Сѫщо така нѣма дълго *а* и въ формата къжáа (Кукуш.), а две гласни, дошли въ съседство следъ отпадането на съгласния звукъ *к*, и тая дума има три срички, а не две. Въ питането „к'и ми кáажите ли“ имаме само едно протегнато *а*, защото изречението е въпросително. Отговорътъ обаче, който чухъ отъ кукушани е: „ки ти кáж'ме, г-не“.

Ето защо нѣмаме основание да говоримъ за остатъци отъ квантитетъ въ долновардарскитѣ говори, защото тѣ се отличаватъ отъ другитѣ западно-български говори съ прослоутата си бързина, съ редукцията на гласнитѣ звукове и съ честото отпадане на последнитѣ.

Като отбелязва нѣкои запазени форми отъ двойно число, М. пише, че въ воденския говоръ „не е станало сѫщото“ т. е., че не сѫ се запазили такива форми (М. 437); но и въ воденския говоръ се казва: пет дéнъ, три пѣтъ, шéс стрѣкъ, а въ пѣснитѣ се срѣщатъ и примѣри като: „Двá óрлъ съ бѝіът нъ плънѝнъ; нъ плънѝнъ, нъ гóрнъ Рудѝнъ“; „Нъ двá братъ две нивéсти“; нéіните сѝнъ — жилéзни прѫте (Мегл. 30).

М. пише, че числителното единъ въ воденския говоръ редовно се изговаря адѝн, аднá, аднó, а въ кукушкия — *а*дѝн и *е*дѝн и обяснява, че въ случая имало „преминаване“ на *и* въ *а* по аналогия на *а* отъ *е* „въ сдружаването на едѝн или еднѣш съ предлозитѣ *на* и *за*, а после и безъ тѣхъ: за_еднѣш — зааднъш; на едѝн — наедѝн и оттамъ *а*днѣш и адѝн“. Това станало по закона за асимилацията, както и при сложното склонение (добра + іго = добраго). Това дълго обяснение на М. не освѣтлява формитѣ *е*дѝн, на *а*дѝн въ воденския говоръ, въ който редомъ съ формитѣ ъдѝн —

ъднá — ъднó се чуватъ и формитѣ идúн — иднá — иднó (Мегленъ 26), а това показва, че както *и* така и *ъ* сж отъ редуцирано *е*. Що се отнася до формата *а*дúн въ кукушкия говоръ, мисля, че и тоя изговоръ не е *а*, а тъменъ изговоръ, защото е въ неударена сричка; то личи и отъ формата едúн покрай адúн въ тоя говоръ (М. 439). Явлението, обаче, нѣма нищо общо съ асимилацията: въ съединение съ *на* и *за* звукъ *е* отъ *е*дúн тъкмо се е намѣрилъ въ срѣдисловие и изпиталъ закона за редукцията: на‿едúн — нъ‿ъдúн; и не може да има въ кукушкия говоръ изговоръ н*аа*дúн като една цѣлость, защото законътъ за редукцията ще обхване първо звука *а* въ сричката *на*, а после и звукъ *е*: нъ‿ъдúн и нъ‿идúн. Това е логичното, тоя е и действителниятъ — двоенъ — изговоръ на неударено *е* въ кукушкия говоръ.

Въ гевгелийския говоръ сжщо срѣщаме едúн, на̥‿дúн, еднá и а̥днá (Ивановъ, 110). Трѣбва да допустнеиъ, че думитѣ едúн, еднó се изговарятъ съ предиттѣ думи, та първата имъ сричка се указва подъ ударение, а въ думитѣ а̥дúн, а̥днó, а̥днá тая сричка не е била ударена, та се е редуцирала въ а̥. Възможенъ е и паралелниятъ изговоръ — *е*дúн и *а*дин —, понеже процесътъ на редукциятв съ начално *е* въ гевгелийския говоръ не е завършенъ.

(Следва краятъ)

ЕДНО ЗАБЕЛЕЖИТЕЛНО КУЛТУРНО НАЧИНАНИЕ ВЪ МАКЕДОНИЯ ПРЕЗЪ 1918 ГОД.

Отъ Ан. Томовъ

Фаталниятъ край на голѣмата общоевропейска война наближаваше, обаче македонскитѣ българи живѣеха съ радостната надежда, че никогажъ вече чуждото иго не ще гнети тъй изстрадалата за свобода македонска душа и не ще хвърли своята смразяваща сѣнка върху македонския животъ. Македонската земя се тресѣше отъ гърмежитѣ на орждията, не бѣше още време да се мисли за планомѣрна и сериозна културна работа. При все това голѣма часть отъ македонската интилегенция, неангажирана въ войската, свободна или заета съ военно-административни и др. длъжности, особено въ голѣмитѣ срѣдища, горѣше отъ желание за обществено-културна дейность, която да потикне и съживи духовния животъ въ Македония, да възпламени душата на македонеца, да го приобщи къмъ културния и духовенъ животъ на голѣмото българско отечество и къмъ висшия духовенъ животъ на великитѣ нации, като му помогне преди всичко да се отърси отъ злотворното влияние на сръбската тирания — политическа и духовна. Тия желания и стремежи не можаха да не се проявятъ най-силно именно въ гр. Скопие, като срѣдище тогава на македонския животъ и македонската интелигенция. Освенъ това въ Скопие се чувствуваше вече доста осезателно развиващата се културнопросвѣтна дейность по онова време въ Моравската область съ срѣдище гр. Нишъ, гдето, подъ върховното шефство на полковникъ Дървинговъ и ржководството на майоръ В. Ангеловъ, бѣ основанъ единъ съюзъ отъ просвѣтни дружби изъ цѣлата область, който развиваше широка културна работа. Тукъ бѣха ангажирани много добри сили, като Тихомиръ Павловъ, Хр. Караманджуковъ, Владикинъ и др. Съюзътъ разполагаше съ свой вестникъ, съ свой кинотеатъръ, съ хоръ и музика, съ пжтуващи лектори и сказчици. Всичко това не можеше да не окаже въздействие вър-

ху скопската интелегенция. Македония, гдето пулсътъ на българския животъ винаги е туптѣлъ тъй мощно, бѣ изостанала назадъ. Македония трѣбваше да догони всички български краища и не само да ги догони, а и да ги задмине. Тя трѣбваше да стане примѣръ за всички. Това бѣ желанието и на ония македонски синове, които бѣха се издигнали до положението да играятъ най-важна роля въ военноадминистративната организация на Македония — полк. Ал. Протогеровъ и Тодоръ Александровъ, единиятъ шефъ на македонската дивизия, другиятъ — на македонскитѣ партизански отреди.

Тъй се стигна до единъ още преждевременъ, но забележителенъ по своя замисълъ опитъ да се изгради мощна културнопросвѣтна организация, която да обхване широки области на културния и духовенъ животъ и да внесе въ него организованость и замахъ. Макаръ че голѣмиятъ планъ за изграждане на такава организация остана, поради развилитѣ се събития, осуетенъ въ неговото начало. Задачитѣ обаче, които имаше да разрешава тая организация, ще изпъкнатъ сигурно и като задачи на най-новото време и то въ единъ много по-голѣмъ масщабъ и въ една още по-наложителна форма. Ето защо не е безъ значение да се знае, какво бѣ замислено въ 1918 г. и какво бѣ направено, още повече, че самъ по себе си занимаващиятъ ни тукъ фактъ е отъ важно обществено, следователно и отъ историческо значение.

Ето първитѣ протоколи, случайно запазени, за основаването на казаната културна организация[1]):

Скопие
25/VII 1918

ПРОТОКОЛЪ

№ 1

На 25 м. юли, по покана на г. г. *Г. Баждаровъ, Ангелъ Томовъ, Илия Бобчевъ, Лазаръ Томовъ, Ив. Снѣгаровъ*, се състоя въ Окръжната Постоянна Комисия, 8 ч. вечерьта, събрание по обмисляне въпроса за организиране културна общ. лейность въ Македония.

Слѣдъ като г. *Ангелъ Томовъ* обясни мотивитѣ за свик-

[1]) Б. Р. Предаваме протоколитѣ съ запазенъ правописъ.

ване на събранието и прочете съставения отъ него проектоуставъ за културно сдружение и слѣдъ като говориха по въпроса г. г. *Г. Палашевъ, Ат. Албански, Ил. Бобчевъ, Ив. Снѣгаровъ, Г. Баждаровъ, Ас. Тодевъ* и др., събранието се установи на слѣдното: а) признава единодушно нуждата отъ широка културна дѣйность въ Македония; б) удобрява по принципъ основитѣ на проектоустава.

Слѣдъ това по предложение на г. Лазаръ Томовъ събранието избра една комисия въ съставъ: г. г. *Ил. Бобчевъ, Ан. Томовъ, Ив. Снѣгаровъ, поручикъ Мутавчиевъ, К. Андрѣевъ, Тр. х. Бошковъ*, която да прѣгледа устава, да го доизработи въ неговитѣ подробности, като го приспособи къмъ закона за кооперациитѣ, и слѣдъ като привърши работата си, да свика организационно събрание.

Вѣрно:

Присъствали на събранието:

Ан. Томовъ
Г. Баждаровъ
В. Д. Карамфиловъ
Л. Томовъ
Ил. С. Бобчевъ
Ат. Албански
Тр. Д. Мутафчиевъ
А. И. Тодевъ

ПРОТОКОЛЪ

№ 2

На 18 м. августъ въ Скопската См. Гимназия се състоя 1-вото учредително събрание за съставяне културно сдружение въ гр. Скопие. Прочете се и се прие по принципъ цѣльта на сдружението и се рѣши, щото събранието да се свика наново прѣзъ слѣдващата срѣда, отъ 6—8 часа слѣдъ обѣдъ като се оповѣсти за това въ в. „Родина."[1])

Скопие
18/VIII 1918

Присъствали на събранието:

А. Томовъ
Ср. п. Петровъ
Ил. С. Бобчевъ
Г. Баждаровъ
В. Априловъ
В. Д. Карамфиловъ
Л. Томовъ
И. Благоевъ
Ат. Албански
Тр. Д. Мутафчиевъ
А. И. Тодевъ
Плакидовъ

[1]) Б. Р. Всѣкидневенъ вестникъ въ Скопие съ гл.редакторъ Г. Баждаровъ и редактори Анг. Томовъ и Ив. Снѣгаровъ.

Скопие
21/VIII 1908

ПРОТОКОЛЪ

№ 3

Днесъ, срѣда 21 м. августъ, въ Скопската Смѣсена Гимназия се състоя въ 6 ч. слѣдъ обѣдъ организационно събрание за приемане устава на дружеството. Присъстваха: г. г. *Г. Баждаровъ, Ив. Благоевъ, Г. Трайчевъ, Тр. Мутавчиевъ, Ас. Тодевъ, Лазаръ Томовъ, Вл. Карамфиловъ, Плакидовъ. Ил. Бобчевъ, Ат. Албански, Анг. Томовъ, В. Априловъ.*

Събранието избра бюро, което да ржководи заседанието въ съставъ: прѣдседатель г. *Г. Трайчевъ*, членове: г. г. *Ил. Бобчевъ* и *Лаз. Томовъ*, секретарь г. *Ан. Томовъ*. Слѣдъ като се констатира че присъстватъ достатъчно число членове, пристжпи се къмъ разискване на устава членъ по членъ. Съ много малки поправки и при пълно единодушие бидоха гласувани и приети членове 1—27. Рѣши се следъ това, поради напрѣдналото врѣме, събранието да продължи своитѣ разисквания слѣдния деиь, 6 ч. сл. обѣдъ и въ сжщото помѣщение.

Вѣрно:

Прѣдседатель на бюрото: Г. Трайчевъ
Членове: Ил. С. Бобчевъ
Секретарь: А. Томовъ

Въ едно следваще заседание бѣ приетъ цѣлиятъ уставъ и бѣ избрано управително тѣло на сдружението въ Скопие. На мене бѣ указана честьта да бжда избранъ за председатель на това сдружение; за подпредседатель бѣ избранъ г. Ил. Бобчевъ. Кои бѣха останалитѣ членове отъ упр. тѣло, не мога да си спомня.

Ето и най-характериото отъ устава:

I. Цель, седалище, име и траене на дружеството

Чл. 1. Основава се съ седалище въ гр. Скопие *Кооперативно народообразователно д-во „Напредъкъ"*.

Чл. 2. Дружеството си поставя за цель:

А. Да урежда и използува за облага на своитѣ членове, по началата на взаимностьта и въ полза на общото народно

културно развитие — интелектуално и морално — следнитѣ предприятия:

а) Книжарски складъ, б) кинотеатри, в) театри и концертни салони, г) салони за сказки и народни четения.

Б. Да урежда и издържа въ Македония, въ съдружие съ подобнитѣ на себе кооперации, съюзени въ *Бълг. народообразователенъ съюзъ „Напредъкъ"*:

а) Печатница и книгоиздателство, б) областна библиотека, в) музей, г) картинна галерия, д) театрална група и пр.

В) Да подпомага само — въ кржга на своя районъ или въ съдружие съ подобни на себе кооперативни дружества — вънъ отъ тоя районъ:

а) Читалищата; б) туристическитѣ дружества; в) юношескитѣ просвѣтно-възпитателни, спортни и др. дружества; г) въздържателнитѣ дружества.

Г. Да подпомага въ съдружие съ подобнитѣ си кооперации чрезъ материални и други срѣдства — пособия, помощи и пр. — развитието изобщо на роднитѣ изящни изкуства и научната бълг. мисъль, както и да поддържа култътъ къмъ красотитѣ на родната земя и нейнитѣ велики и заслужили личности.

Чл. 3. Сдружението се основава за срокъ 100 години, смѣтанъ отъ началото на неговата първа пълна негова година — 1 I. 1919 г. То ще почне да действува веднага следъ неговото утвърждаване и вписване въ търговския регистъръ отъ Скопския окр. сждъ.

(Следва гл. гл. II и III — за членството и управлението)

IV. Дружествени капитали и дружествени смѣтки.

Чл. 34. Дружественият капиталъ се образува отъ: а) членскитѣ дѣлове, б) доброволни пожертвувания, в) отъ завещания, г) отъ приходитѣ на дружественитѣ предприятия, д) отъ заеми, е) отъ лотарии и пр.

Чл. 35. Дружественитѣ дѣлове сж отъ по 60 лева. Тѣ сж лични и не могатъ да се препродаватъ.

Чл. 36. Дивидентитѣ, които носятъ тия дѣлове, не могатъ да бждатъ по-голѣми отъ 6% годишно. Туй, което членоветѣ, безъ горното ограничение, биха получили въ повече като дивидентъ, остава въ собственость на сдружението за постигане на неговитѣ културни задачи.

(Следватъ чл. чл. 30—40 — относно смѣтководството, резервния фондъ и др.).

Чл. 41. Следъ като отъ чистия тримесеченъ приходъ се отдѣли: а) 10% за резервния фондъ; б) една сума равна на 6% годишна лихва върху капитала, който има право на дивидентъ по чл. 36 отъ устава — за дивидентъ на членоветѣ, съгласно сжщия членъ отъ устава; в) възнаграждението за сжщото време на упр. и пров. съвети, чиновницитѣ и служащитѣ, остатъкътъ се разпредѣля: една трета за тъй наречения „специаленъ фондъ", а останалитѣ две трети се внасятъ своевременно въ касата на *Бълг. народообразователенъ съюзъ „Напредъкъ"* за общитѣ културни цели на съюзенитѣ кооперации.

Чл. 42. Специалниятъ фондъ служи за разширение на дружественитѣ предприятия и др. културни цели отъ мѣстенъ характеръ.

(Следватъ чл. чл. 43—45).

Както се вижда отъ направенитѣ извадки отъ устава, поставяше се една грандиозна задача, която трѣбваше да бжде осжществявана посредствомъ Съюза на народообразователнитѣ кооперации „Напредъкъ". Първата такава кооперация бѣ основаната въ Скопие. Въ кржга на нейната дейность бѣше да играе ролята на централа до оформяването на съюза и да съдействува всячески за по-скорошното основаване на подобни кооперации въ всички градски срѣдища, следъ това и въ всички населени мѣста.

Начинателитѣ въ Скопие разчитаха, за осжществяването на голѣмото замислено дѣло, на нѣколко благоприятни и важни условия. Преди всичко тѣ разчитаха на културната възприемчивость на македонеца българинъ, на неговата жажда за духовенъ животъ, на способностьта му да се възпламенява отъ високи чувства и стремежи. Тѣ се надѣваха и то съ най-голѣми основания, че следъ отхвърлянето на тежкото и угнетяващо сръбско иго, македонскиятъ българинъ ще се отдаде съ голѣма енергия на вжтрешно социално строителство и ще посрещне съ голѣмъ ентусиазъмъ и съ готовность за жертви всѣко начинание за потикване и организиране културния и духовенъ животъ.

Друго едно насърдчаващо обстоятелство бѣ пълното съчувствие и готовностьта да се даде ефикасна подкрепа на една организация, каквато бѣ замисленият съюзъ на култур-

нитѣ образователни кооперации, не само отъ страна на бившитѣ представители на В.М.Р.О. въ лицето на Ал. Протогеровъ и Т. Александровъ, които имаха огромно влияние както върху македонското население, тъй и върху военно-административната власть въ областьта, но и отъ страна на самитѣ най-висіши представители на тая власть, като генералъ Тошевъ и по-после генералъ Тантиловъ.

Трето много важно обстоятелство, на което разчитаха основателитѣ на съюза „Напредъкъ", бѣше, че тѣ поставяха въ основата на кооперациитѣ и на съюза такива културни предприятия, които, насърдчавани отгоре и разумно ржководени, щѣха непремѣнно да гарантиратъ на кооперациитѣ и съюза необходимитѣ материални срѣдства за осжществяване и използуване и по-малко доходни или никакъ недоходни начинания. Такива доходни предприятия се смѣтаха на първо мѣсто *кино-театритѣ*, които въ Македония още не бѣха развити. Сжществуваше голѣма сигурность, че съюзътъ „Напредъкъ" ще може да добие право на *привилегировано, ако не на монополно*, уреждане и използуване на кино-театритѣ въ Македония. Това щѣше да му осигури едно мощно срѣдство за културно и духовно въздействие, а така сжщо и за набавяне на материални срѣдства. Кино-театърътъ щѣше да бжде изветъ отъ ржцетѣ на спекулантитѣ и поставенъ подъ ржководството на хора, които ще се грижатъ за неговото издигане като популярно и целесъобразно срѣдство за развиване на културенъ и духовенъ животъ. Въ ржцетѣ на една организация като съюзътъ „Напредъкъ", кинотеатърътъ щѣше да съдействува за създаването на *националенъ филмъ*, възпроизвеждащъ ценното, прекрасното, възвишеното, великото въ живота на народа и на родната земя и изобщо филмъ, пригоденъ къмъ практичнитѣ, естетичнитѣ, моралнитѣ и духовни нужди на българина.

На второ мѣсто стояха предприятия по-малко доходни, но които сжщо така при подкрепа отъ страна на държавата и при по-добро ржководство, можеха не само да се издържатъ и вирѣятъ отъ своитѣ доходи, но и да дадатъ излишъци въ полза на по-малко доходни начинания. Това бѣха *печатница, книгоиздателство, вестникъ, книжни и книжарски магазини*. Единъ мѣстенъ вестникъ, който ще борави съ специалнитѣ македонски нужди и интереси, се налагаше и

неговото сѫществуване можеше да бѫде осигурено чрезъ съюза „Напредъкъ". Тоя в-къ можеше да играе много важна роля въ развитието на дѣлото на съюза. Издателството трѣбваше да даде на македонския българинъ всичко онова особенно и ценно за него, което не можеше да му даде печатното дѣло на царството, но което бѣше отъ значение за македонското население, за да настигне то въ всѣко отношение културния животъ на отдавна освободенитѣ сънародници.

Като доходни предприятия можеха да бѫдатъ организирани и голѣми салони, зали за вечеринки, за литературни и музикални забави, за сказки и народни четения и др.

По-нататъкъ се предвиждаха по-малко доходни начинания — *театъръ, хорове, музики* и пр.

Между важнитѣ начинания, които трѣбваше да се осѫществятъ, се смѣтаха : *библиотека, музей, картинна галерия.*

Библиотеката трѣбваше да допълня мѣстнитѣ читалищни библиотеки. Тя трѣбваше да задоволява нуждитѣ на своитѣ членове въ всички краища на Македония.

Музеятъ трѣбваше да събере въ себе ценни старини и паметници изъ далечното минало на Македония, изъ времето на възраждането, изъ близкитѣ революционни борби и всичко онова, което говори за характерния битъ на македонския българинъ.

Картинната галерия трѣбваше да събере въ себе по възможность най-добритѣ исторически и художествени творения на живописьта и скулптурата на Македония, а и на цѣла България. Тя трѣбваше да се развива постепенно и да израстне като едно многоценно и велико духовно съкровище на македонския българинъ, въ което той да чувствува своя най-висшъ животъ и силата на своя творчески гений.

Всички материални източници щѣха да подпомогнатъ общото израстване на съюза „Напредъкъ" въ една могѫща обществена и културна сила, която щѣше да има широката възможность да потиква и подпомага живота на спомагателни организации, каквито можеха да бѫдатъ младежкитѣ просвѣтни, спортни, туристически въздържателни и др. дружества, читалища и пр. Постепенно съюзътъ щѣше да стигне до положението да може да подпомага и насърдчава *„роднитѣ изящни изкуства и научната бълг. мисъль"* (чл. 2.) и да разшири въ най-широки рамки своята благотворна дейность. Тъй, съюзътъ можеше да изпъкне като факторъ отъ първосте-

пенно значение, като организираща и направляваща сила въ културния и духовенъ животъ на Македония.

Бихъ направилъ едно важно опущение, ако не се спра и върху следното обстоятелство — съзнанието у основателитѣ на съюза за *голѣмото значение на истинското и разумно използуваното изкуство* въ духовния животъ на народа и особено въ събуждането и укрепването на моралнитѣ му сили, въ пробуждането на обществената съвѣсть, чувството на дългъ, висшитѣ чувства, любовьта къмъ родината и народа, въ възпламеняването устрема къмъ висшата красота, изразена въ идеала за устроената и прекрасна родина, за щастливото, мощното, духовно развитото национално цѣло. Да насърдчава всестранно създаването на такова именно изкуство, самобитно, национално, пригодено за българската душа; да използува най-разумно това изкуство отъ всичкитѣ негови разклонения — отъ народната приказка до най-модерната белетристика, отъ иконописа до най-модерното художество и ваятелство, отъ народната пѣсень и музика до най-модерната гласова и инструментална музика — такава бѣше най-високата задача, която си поставяха основателитѣ на съюза „Напредъкъ".

Познавайки добре македонския българинъ, неговата упорита воля, неговата способность за велики дѣла, не мога да се съмнявамъ ни най-малко, че съюзътъ „Напредъкъ" щѣше да бѫде въ скоро време една пълна действителность и че въ Македония щѣхме да имаме една образцова културнообразователна организация, каквато въ царството и до день днешенъ не е създадена. Обстоятелствата обаче попрѣчиха да бѫде осѫщественъ казаниятъ съюзъ. Разгласеното голѣмо публично събрание въ Скопие, на което трѣбваше да говоря предъ скопяни върху голѣмата програма и предстоящата дейность на кооперативното културно образователно д-во „Напредъкъ", не можа да се състои поради пристигналитѣ вече крайно тревожни известия отъ фронта. Ала събитията, може би, наложиха само оттеглянето на замисленото голѣмо дѣло за по-късно, за близкия утрешенъ день. Замисленото тогава дѣло може би ще бѫде отново подето и осѫществено сега, вече при по-голѣми и по-модерни културни срѣдства и възможности и при по-съвършенно разбиране и умение.

ЛѢКАРЬ-ВОИНЪ — БОЕЦЪ-ГЕРОЙ

Отъ Ив. Стойчевъ

Героизмътъ не е присѫщъ на всички. Той не се намира и винаги, но може да се намѣри всѣкѫде. И затова е нуждно да се търси, да се предизвика, когато сѫ на лице и други условия. Истинскитѣ героични души сѫ скромни, но тѣ винаги успѣватъ да налучкатъ момента, когато проявата на тѣхната душевна сила може да изиграе решаваща роля. Въ такива мигове тѣ сѫ неузнаваеми. Историята ни сочи примѣри, отъ които се вижда, че най-безобидни въ обикновения животъ хора; такива, чието всѣкидневно занятие нѣма нищо общо съ проявата на рискове или личенъ примѣръ, израстватъ въ мигъ като митични образи и оставатъ за винаги имената си на поколѣнията за преклонение и подражание.

*

Везенковци сѫ отъ гр. Крушево. Мнозина отъ тѣхъ не сѫ могли да понасятъ турското иго и преди стотина години сѫ се преселили въ Русия. Стоянъ Везенковъ е билъ войвода въ Македония и водачъ на рускитѣ войски презъ освободителната война. Неговъ синъ — Владимиръ бѣше руски офицеръ, но участвува като доброволецъ въ сръбско-българската война. Той се яви срѣдъ насъ и презъ балканската война и командува 10-та прилепска дружина, а почина въ София презъ 1933 година като скроменъ надничаръ въ отдѣлението за военнитѣ музеи.

Трети, известенъ менъ Везенковъ е д-ръ Константинъ Ивановъ, лѣкарь въ българското опълчение презъ освободителната война. За него ще бѫде разказано по-долу.

Сведенията ми за д-ръ Везенковъ сѫ оскѫдни, но автентични. Свършилъ е по медицина въ Москва презъ 1870 год., т. е ще да е билъ роденъ около 1848 год. Първоначално го намираме уезденъ лѣкарь въ Верея. Напредъкътъ му въ руската чиновническа иерархия се вижда отъ това, че е билъ класенъ

чиновникъ отъ 15. VIII. 1874 г.. За изслужени години бива повишенъ въ колежки ассесоръ на 18. V. 1878 год. (указъ по Сената № 48) съ старшинство отъ 20. I. 1875 год.

При формиране на българското опълчение д-ръ Константинъ Ив. Везенковъ е билъ назначенъ въ редоветѣ на 3-та дружина, безъ да подозира нѣкой, че този лѣкарь ще се обезсмърти като лѣкарь-борецъ.

Д-ръ Везенковъ е оставилъ спомени за себе си като голѣмъ родолюбецъ, самоотверженъ лѣкарь и прекрасенъ човѣкъ.

Презъ днитѣ, когато на шипченскитѣ висоти се решавало, може-би, бждещето на България, д-ръ Везенковъ билъ на своя дружиненъ превързоченъ пунктъ. Първоначално пунктътъ билъ около сегашния спасителенъ домъ, наричанъ тогава „Казарма". Както пжтищата до пункта, тъй и самиятъ той били силно обстрелвани отъ турцитѣ. Тъй че повечето ранени, които се насочвали за превръзка, били убивани. Това наложило на 11. августъ пунктътъ да се премѣсти задъ висотата, наричана „Кржглата батарея", макаръ че и тукъ мѣстото е било обстрелвано откъмъ Зелената и Лисата гора. Около пладне турцитѣ наближавали отъ тѣзи висоти, и превързочниятъ пунктъ е трѣбвало да се премѣсти още веднажъ — близо до главния, около 4 клм. отъ позицията, по пжтя за Габрово.

Пулсътъ на боя се е чувствувалъ най-живо въ цѣлия тилъ и дори санитаритѣ сж прибѣгвали до оржжието, за да отбиватъ нападения откъмъ доловетѣ край пжтя.

Презъ време на многото опити на турцитѣ да превзематъ руско-българскитѣ позиции, да се явятъ на пжтя на отстжплението и т. н., сж били произведени много контраатаки отъ малки и голѣми групи. При създаваното сравнително безредие, нѣкои малодушни опълченци отъ 3-та и 5-та дружини. на групи, поемали пжтя назадъ. Когато една значителна група стигнала до главния превързоченъ пунктъ, гдето д-ръ Везенковъ, потъналъ въ поть и съ запретнати ржкави, давалъ помощь на раненитѣ, той я спрѣлъ. Запиталъ сериозно раненитѣ кжде отиватъ и кой имъ е началникъ. Както всѣкога, бѣглецитѣ почнали да разказватъ, че „всички" напустнали позицията, че началницитѣ били „избити", а врагътъ „многочисленъ".

Гледалъ д-ръ Везенковъ младитѣ и здрави опълченци съ пушки въ ржце и отъ срамъ не вѣрвалъ на очитѣ си. „Това, което вършите е срамно", казалъ имъ той съ горчивина. „Вие нѣма да бждете нарушители на клетвата си. Азъ ще ви поведа напредъ", завършилъ съ решителность той. А като зърналъ, че въ групата има тржбачъ, заповѣдалъ му да свири „сборъ".

Докато да се събератъ и построятъ опълченцитѣ, пристигналъ офицеръ отъ щаба на генералъ Радецки, чийто наблюдателенъ пунктъ билъ наблизу. Офицерътъ искалъ да узнае, отъ името на генерала, какво означава даденият сигналъ. Въ това време пристигналъ и корпусниятъ лѣкарь, който, като разбралъ всичко, направилъ строга бележка на д-ръ Везенковъ да си гледа раненитѣ, а да не се занимава съ събиране бѣгълци. „Смѣтнахъ, че е по-светъ дългъ въ момента да се помогне за спасяване на отреда отъ позоръ и поражение", възразилъ Везенковъ за оправдание.

Офицерътъ отъ щаба повелъ войницитѣ къмъ позицията, а Везенковъ отново се отдалъ на работа съ раненитѣ.

Проявеното недоволство отъ страна на санитарното началство е било доста осезателно, но то не е могло да угаси у д-ръ Везенкова духа, порива къмъ саможертва. Въ сжщия день на превързочния пунктъ откъмъ Габрово пристигналъ коненъ ординарецъ-казакъ. Той носилъ пликъ съ надписъ „бързо", но не заминавалъ веднага къмъ щаба на опълчението, а се помайвалъ въ разположението на превързочния пунктъ. Д-ръ Везенковъ се осведомилъ, че казакътъ почивалъ, понеже коньтъ му билъ изморенъ много. Въ това време откъмъ позицията пристигнали ранени и обозни и съобщили, че положението е сериозно и дори лошо. Това ще е указало влияние и на казака-ординарецъ, който наскоро тръгналъ къмъ позицитѣ, но още по-скоро се върналъ. Когато д-ръ Везенковъ го зърналъ, той бързо съобразилъ, че казакътъ не е стигналъ до предназначението си и веднага го подложилъ на разпитъ. Изплашениятъ казакъ доложилъ, че се е върналъ, защото пжтьтъ се обстрелвалъ силно и не можелъ да мине. Тогава д-ръ Везенковъ упрѣква съ нѣколко думи малодушния ординарецъ, взема пакета, качва се на коня си и като стрела се насочва къмъ позицията — да отнесе той пи-

смото. Въ това време ген. Столѣтовъ отъ Кржглата батарея се взиралъ почти безнадеждно къмъ Габрово, откждето чакалъ помощь, безъ която положението на отбраната трѣбвало много скоро да се компрометира непоправимо. Генералътъ внезапно доловилъ въ бинокла си препускащия д-ръ Везенковъ, който отдалечъ още размахвалъ високо писмото, А то съдържало спасителното известие на ген. Цвѣцински, че неговата стрелкова бригада наближава позицията.

На поздравитѣ за този свой подвигъ и на предварителнитѣ сърадвания, че ще получи висока награда, д-ръ Везенковъ отговарялъ скромно: „Благодаря ви, но на мене стига съзнанието, че направихъ, каквото можахъ да изпълня единъ дългъ“ и бързо отклонявалъ разговора на друга тема.

Присжтствието на духа у д-ръ Везенкова е толкова повече за очудване, защото то се проявява тогава, когато всички нравствени сили у бойцитѣ сж били на изчерпване. Въ онѣзи мигове вече се е търсило мѣсто, где да се зарови самарското знаме и като последна инжекция на замиращия духъ за борба е послужило запѣването на „Шуми Марица“ отъ доблестния майоръ Чиляевъ. Но и това било само за единъ-два мига: скоро пѣсеньта била заглушена и прекратена отъ нови урагани, изстрелвани срещу опълченцитѣ почти отъ всички четири страни.

Ясно е, какво отражение е имало върху духа известието за пристигаща помощь.

*

Но има и още единъ последенъ подвигъ, който безспорно издига високо д-ръ Везенкова. Ето при какви условия се развила тази възвишена проява на неговата героична душа.

Следъ примирието между руси и турци, българското опълчение било разположено въ гр. Котелъ и околноститѣ. Обаче турското население отъ близкитѣ села, проявявало голѣма враждебность, нападало българскитѣ села, убивало жителитѣ, грабило ги и т. н. Къмъ срѣдата на януарий 1878 г. било нападнато родното село на Захария Стоянова Медвенъ, гдето били избити около 50 българи и ранени още повече. Гнѣздото на башибузуцитѣ било въ с. с. Садово и Кадъръ-Факли. На 20 януарий били изпратени 1-а и 3-а опълченска дружина и конниятъ опълченски взводъ да заематъ тѣзи

села, като заловятъ и накажатъ нападателитѣ. При наближаване на с. Кадъръ-Факли дружинитѣ били обстреляни отъ залегнали край селото турци. Следъ като даватъ по нѣколко залпа срещу бойния редъ на дружинитѣ, голѣма часть отъ башибозуцитѣ се оттеглила. Останала да стреля само една малка група отъ 40—50 души, заела удобна позиция и обстрелваща въ флангъ бойния редъ. Дадена била заповѣдь: конниятъ взводъ, подъ командата на юнкера Юревъ, да обезвреди тази група. Взводътъ се понесълъ въ атака, наближилъ турцитѣ, но следъ като далъ единъ опълченецъ убитъ и два коня ранени, подъ впечатление на засилената стрелба, повърналъ назадъ къмъ дружинитѣ. Всичко това д-ръ Везенковъ наблюдавалъ непосрѣдствено и въ душата му забушувалъ вулканъ отъ негодуванне.

— Страхливецо, крѣсналъ той на юнкера Юревъ, защо недовършихте атаката, а повърнахте гръбъ тъкмо, когато турцитѣ вече трепнѣха? Не знаете ли, че тѣ нѣматъ и щикове?

И безъ да се бави минута, д-ръ Везенковъ възседна на коня си и извиква решително: „Следъ менъ, юнаци!".

Всички конници машинално изпълняватъ тази завладѣваща заповѣдь и се понасятъ следъ храбрия Везенковъ срещу турцитѣ. Нови залпове посрѣщатъ взвода, но той не спира вече. Башибозуцитѣ се разколебаватъ и удрятъ на бѣгъ въ близкия дълбокъ долъ, който спасява мнозина, но другитѣ били изсѣчени.

Единъ куршумъ обаче улучилъ д-ръ Везенкова при наближаване на башибозушката група и той падналъ отъ коня. Скоро нѣколко опълченци обграждатъ любимия лѣкарь, фелдшерътъ го привързва, завиватъ го съ нѣколко шинела, защото се оплаквалъ отъ студъ. Пристигатъ веднага майоръ Чиляевъ и поручикъ С. Кисовъ. Д-ръ Везенковъ е въ съзнание, той понася болкитѣ стоически и развълнувано говори за атаката. Отнасятъ го въ с. Медвенъ. Фелдшерътъ изказва сериозни опасения. Когато на следния день другари посещаватъ д-ръ Везенкова, той е казвалъ, че знае своето положение и би скърбилъ само, ако умрѣ преди да види България освободена.

Въ края на априлъ д-ръ Везенковъ е билъ изпратенъ въ

Киевската военна болница, а отъ тамъ въ гр. Феодосия (Кримъ), гдето къмъ края на 1878 г. починалъ вследствие на раната си: куршумътъ бѣ разрушилъ зле бѣлия му дробъ.

Така завърши живота си единъ достоенъ българинъ, изпълнението на дълга за когото бѣше първа заповѣдь на съвѣстьта, а самиятъ дългъ неограниченъ отъ никакви форми. Щомъ се чувствува нѣщо като дългъ, той трѣбва да се изпълни на всѣка цена — така мислѣше той.

За д-ръ Везенкова ни разказва покойниятъ полковникъ С. И. Кисьовъ (Българското опълчение въ Освободителната руско-турска война, 1877—1878 г.) — неговъ съслуживецъ За да изрази своята висока оценка за героя-лѣкарь Везенковъ, Кисьовъ пише: „Д-ръ Везенковъ бѣше побъркалъ кариерата си. Той трѣбваше да стане офицеръ, тъй като въ храбростьта си и самоотверженостьта си не отстжпваше и на най-храбрия воинъ; той не изпущаше случая, рамо до рамо съ войницитѣ, съ гола въ ржката шашка, безстрашно да се хвърля върху противника" (стр. 324). Ан. Бендеревъ пъкъ (въ „История на българското опълчение 1877—1878 г." стр. 325), следъ описание на случката при с. Кадъръ-Факли заключава: „Така загина отъ получената рана единъ отъ най-типичнитѣ представители на славното българско опълчение, които създаваха традициитѣ на възродилата се национална българска военна сила".

Къмъ всичко казано заслужава да се прибавятъ следнитѣ сведения:

1) Като студентъ е превелъ „Иезуити" отъ Ю. Т. Самаринъ, за което споменава Нилъ Поповъ на стр. 136 въ труда си „Очерки религіозной и національной благотворителности на востокѣ и среди славянъ", СПБ. 1871.

2) Къмъ края на войната д-ръ Везенковъ е билъ бригаденъ лѣкарь въ опълчението.

3) Награденъ е билъ съ следнитѣ ордени съ мечове: за Стара Загора — „Св. Анна" III ст., за Шипка — „Св. Станиславъ" II ст., за Шейново — „Св. Анна" II ст. и за Садово — Кадъръ-Факли — „Св. Владимиръ" IV ст.

4) Въ негова честь селото Кадъръ-Факли (Котленско) отъ нѣколко години вече е прекръстено на „Везенково".

Дългътъ ни къмъ ония, които сж прославили българското име, къмъ ония, които сж загинали за свободата и независимостьта на своя народъ — е вѣченъ. Трѣбва да смѣтаме искренно всѣкога, че не е направено достатъчно за увѣковѣчаване на имената имъ, за обезсмъртяване на подвизитѣ и саможертвата имъ.

Това е позивътъ на бждещето къмъ насъ, днешнитѣ българи, това е дългътъ ни къмъ миналото, безъ редовното и пълно плащане на които народитѣ се разлагатъ.

Да помнимъ Везенкови!

ЗОГРАФЪ И БЪЛГАРИТѢ ВЪ МАКЕДОНИЯ ПРЕЗЪ XVIII ВѢКЪ

Отъ Михаилъ Ковачевъ

Презъ есеньта на 1937 година ми се удаде случай да посетя Света гора, По-продължително време останахъ въ българския манастиръ *Зографъ*. Въ двуетажната библиотека на Зографския манастиръ можахъ да намѣря редица книжовни паметници отъ XVIII и XIX в, които откриватъ просвѣтния животъ на българитѣ отъ всичкитѣ краища на отечеството и яката имъ духовна връзка съ славната обитель Зографъ, която не веднажъ подкрепила и приютила своитѣ братя българи[1]). Отъ тия новонамѣрени книжовни паметници, на първо мѣсто трѣбва да се отбележи *царскиятъ поменикъ на Зографъ*, който по преписъ отъ 1503 г. отъ по-старъ поменикъ изрежда имената на българскитѣ царе начело съ царь Бориса I, и имената на 70 хиляди българи, поклонници и дарители — всички споредъ силитѣ си подкрепили съ нѣщо Зографския манастиръ. Поменикътъ бѣ откритъ въ Зографъ още презъ 1852 г. отъ учения българинъ *К. Д. Петковичъ* и има заглавие — *Помени Господи въ православной вѣрѣ царе българскые*, обаче следъ това поменикътъ изчезналъ и до моето отиване въ Св.-гора се смѣташе отъ страна на славянската наука за изгубенъ. Наедно съ царския поменикъ въ зографската библиотека успѣхъ изцѣло да фотографирамъ и *епархийския поменикъ на Зографъ*, който се пази въ олтара на съборната църква Св. Георги. Отъ тоя паметникъ може да се проследи българското народно свѣстяване презъ XVIII и XIX в. Отбелязани сж поклонници и дарители на Зографъ отъ епархиитѣ Софийска, Видинска, Самоковска, Вратчанска,

---

[1]) За значението на Зографъ, па и на Хилендаръ, вижъ забележителната книга на *проф. Ив. Снѣгаровъ, Солунъ въ българската духовна култура.* Исторически очеркъ и документи. Университетска библиотека № 180. София, 1937 г.

Пиротска, Солунска, Воденска, Полянинска (Дойранска), Струмишка, Кампанийска (Солунското поле), Прилепска, Велешка Букурещка, Анадолска, Великотърновска, Одринска, Ловечка, Червеноводска (Русенска) Филибилийска (Пловдивска), отъ бѣломорскитѣ острови, отъ светогорскитѣ манастири, отъ Русия, отъ Цариградъ, отъ Цесария (Австрия), Богдания (Влашко) и др. Благородниятъ и скроменъ библиотекарь отецъ Панаретъ бѣ любезенъ да ме остави да прегледамъ цѣлъ купъ стари писма, които, като ги подредихъ въ хронологически редъ, нарекохъ ги предосвобожденска преписка на Зографъ. Съ изключение на шесть отъ тѣхъ, всички други писма сѫ писани на предосвобожденски български езикъ отъ българи и заслужава да се отбележи, че авторитѣ на тия писма сѫ наши просвѣтени духовници, напримѣръ, Неофитъ Рилски, Иларионъ Макариополски Хилендарецъ, Партений Полянински, игуменътъ на Рилския манастиръ архимандритъ Иосифъ, архимандритъ Акакий Зографски, дяконъ Евстатий Хилендарски, игуменътъ на дебърския манастиръ Св. Иоанъ Иоакимъ или пъкъ родолюбиви свещеници и миряни, предимно градски първенци, като единадесеттѣ кукушки свещеници и дякони, начело съ икономъ Делйо, шуменцитѣ Атанасъ х. Стояновъ и д-ръ Вичо Пановъ, пазарджичанитѣ свещеникъ Костадинъ и Стефанъ Захариевъ, търновчанитѣ А. Карагьозовъ и Ат. Камбуровъ, калоферецътъ Никола Тошковъ, солунчанинътъ Константинъ Динковъ, разпаленъ и голѣмъ българинъ, отъ рода Дързиловци, който произхожда отъ воденското селище *Дързилово*, изгорено презъ гръцкото възстание въ 1821 г.[1]).

Като преглеждахъ старопечатнитѣ книги, наредени на нѣколко полици въ допълнителната библиотека на Зографъ, която се помѣщава въ параклиса Козма и Дамянъ, намѣрихъ зографската кондика, изядена и прогнила, особено по краищата на листата, които сѫ вече заприличали на сито. Тази ценна книга е много голѣма. Тя започва съ описателното съобщение за развихрения пожаръ въ градъ Солунъ презъ 1734 г. и има бележки до първитѣ десетилѣтия на миналия

---

[1]) Цѣлиятъ епархийски поменикъ на Зографъ и цѣлата предосвобожденска преписка на Зографъ сѫ обнародвани въ труда ми *Зографъ*. Изследвания и документи. Часть I. София, 1942 г.

вѣкъ не само за живота на манастира, но и за миналото на новоосвободенитѣ български земи. Отъ известията въ зографската кондика, отъ известията въ царския поменикъ, епархийския поменикъ и предосвобожденската преписка на Зографъ ясно ще се види, че както отъ старитѣ български предѣли, така и отъ получилитѣ свобода нови български краища, хилядитѣ православни българи сѫ се явявали на поклонение въ Зографъ или сѫ изпращали своята лепта и подкрепа като единенъ народъ — съ една вѣра, съ единъ езикъ, съ едни обичаи и едни нрави. Съ една речь, тия зографски известия съ документална сила очертаватъ днешнитѣ исторически и етнографски граници на велика България.

За сега тукъ ще обнародвамъ ония известия отъ зографската кондика, които се отнесятъ до живота на българитѣ въ Македония и Западнитѣ покрайнини. Зографската кондика наброява 104 листа и може да се каже, че хронологически съобщава за времето отъ 1734 г. до началото на миналото столѣтие, кога и отъ кой градъ или село сѫ дошли поклонници въ Зографъ, кой духовникъ, игуменъ или проигуменъ ги води, каква милостиня дали или обещали тия поклонници и при кой игуменъ е станало поклонението. Съ други думи, кондиката е била предназначена да служи около посрѣщането и гостуването на поклонницитѣ като единъ видъ главна отчетна книга на манастирското братство. Само на първия листъ е направено изключение отъ тоя редъ, а именно, вмѣсто за поклонници, тамъ се говори въ една бележка за голѣмия опустошителенъ пожаръ, който свирепо бушувалъ презъ нощьта на 21 май 1734 г. въ градъ Солунъ. Заслужава да се отбележи, че нѣколко отъ известията на тая зографска кондика, по време, по мѣсто и по характера на работата се отнасятъ до първия български историкъ Паисий Хилендарски[1]).

---

[1]) Въ заглавието и послесловието на историята си Паисий казва, че когато завършилъ своя трудъ презъ 1762 г. въ Зографъ (следъ като напусналъ Хилендаръ), ималъ 40 години. Значи билъ роденъ презъ 1722 г. и дошелъ отъ Самоковската епархия въ Св. гора презъ 1745 г. На нѣколко мѣста отъ славенобългарската история се вижда, че авторътъ пѫтувалъ и познавалъ много краища и градове изъ Българско, било като хилендарски пратеникъ, било отсетне като зографски довѣренъ братъ, защото говори като очевидецъ за Рилския манастиръ, за София, за Урвичката крепость при Искъра, за радомирския край Мраката, дава вести за българско насе-

Листъ 1а бележка за опустошителния пожаръ въ градъ Солунъ презъ нощьта на 21 май 1734 г., когато изгорѣла църквата Св. Мина[1]).

ление въ Драмско, Мелнишко, Солунско и пр. Знае се, че следъ като написалъ историята, Паисий е билъ пращанъ отъ зографското братство за таксидиотъ или за духовникъ въ България. Къмъ 1764—1765 г. той се явява за известно време въ Котелъ, гдето се сближава съ младия котленски свещеникъ Стойко Владиславовъ, който преписалъ историята (срв. Исторія славѣноболгарская собрана и нареждена Паисіемъ іеромонахомъ в' лѣто 1762. Стъкми за печатъ по първообраза Йор. Ивановъ. София, 1914 г.). Подиръ 1765 г. Паисий Хилендарски, станалъ вече зографски братъ, се явява като довѣренъ и деенъ пратеникъ на Зографския манастиръ, ако новитѣ изестия се отнасятъ до него.

[1]) Българитѣ въ Солунъ прекарали повече отъ турското владичество безъ своя църква и, докато да си издигнатъ отпосле, следъ 1873 г., четири църкви (Св. св. Кирилъ и Методий, Св. Димитрий, Св. Павелъ и Св. Георги), ходѣли да се черкуватъ въ метоситѣ на Зографъ и Хилендаръ. Често обаче, особено въ праздници, тѣ посещавали и голѣмата гръцка църква Св. Мина, която се намирала въ Латинския кварталъ на Вардарската улица, гдето е имало стара българска махала (срв. Ц. Миладинова-Алексиева, Изъ галериитѣ на миналото. София, в. Миръ, брой 9812), и съ течение на времето, малко останало да бжде побългарена.

Въ миналото Солунъ е билъ опожаряванъ нѣколко пжти: презъ 1569 г. голѣмъ пожаръ обърналъ въ пепелъ хиляди солунски кжщи и обгорилъ много хора (срв. проф. А. Иширковъ, Градъ Солунъ. Сб. Солунъ, София, 1934 г., стр. 10); презъ 1832 г. другъ голѣмъ пожаръ почти унищожилъ града (срв. В. Априловъ, Денница, I. Одесса 1841 г., стр. 72—73); силенъ пожаръ е избухналъ въ Солунъ и презъ 1890 г., когато били унищожени близу 2000 кжщи, обаче за солунския пожаръ презъ 1734 г., за който става дума въ бележката, до сега не се знаеше нищо. Що се отнася до църквата Св. Мина може да се каже, че тя е била близка на солунскитѣ българи. За да могатъ да слушатъ богослужението на славянски езикъ, епитропитѣ ѝ по препоржка на дойранския епископъ, поканили около 1831 г. за чредникъ на църквата дойрзнчанина архимандритъ х. Теодосий Синайски, който, покрай своята работа като свещенослужитель, успѣлъ презъ 1838 г. да подслони и открие подъ църковната стреха първата българска печатница и съ това да стане, споредъ думитѣ на Маринъ Дриновъ, баща на българското книгопечатане (срв. А. Шоповъ, Изъ новата история на българитѣ въ Турция. Пловдивъ 1895 г., стр. 5—7; А. Шоповъ, Първа българска печатница въ Солунъ, Периодическо списание, Срѣдецъ 1890 г. кн. XXXIV, стр. 486; Съчинения на М. С. Дринова, Томъ II. София, 1911 г., стр. 425—426; Йор. Ивановъ, Български старини изъ Македония. София, 1931 г., стр, 194). Следъ 1839 г., вѣроятно презъ 1840 г., гръцки злосторници подпалили печатницата и тя изгорѣла, но скоро била поправена съ помощьта на Кирила Пейчиновичъ (срв. Ив. Снѣгаровъ, Първата българска печатница. Македонски прегледъ, София, 1939 г., кн. III и IV, стр. 37. заб. 4). Между

Ва лѣто 1734, м҃ца ма́иа, ка҃, вторнікь вечерь біи҃тъ ве-ли́ки пожа̀рь ѿ Со́лѹнь. Погоре́ха Безй-ха́нь, Ехлѹ-ха́нь и҆ сва́ чаршиа ѿколо безѹ҃тено. И҆ погоре́ха жидо́вки домове ,аов (1072) и҆ рѹкоде́лнїци жи́довки ѕ҃ соть (600). И҆ хр҃тіано погорѐ прѣхва́лною цр҃ковь Ст҃їи Мина̀ со сва̀ ѻгра́да ѻколо Ст҃їи Мина̀, 60 а҃ ода̀и. То бі҃ бж҃їи гре҃ ра҃и наши҃, та бі҃ так щета ѻ҆ Со́лѹнь,

Листъ 2б, бел. отъ 10 януарий 1734 г. Въ Зографъ дошелъ проигуменътъ иеромонахъ Иоанъ Зиа, който „попувалъ" въ Пекъ (Ипекъ) 7 години и предалъ на манастира събраната милостиня отъ 100 фентии, като върналъ и стотѣ гроша, които билъ вземалъ на заемъ. Броилъ всичко 500 гроша въ присѫтствието на иеромонаха киръ хаджи Даниилъ и стареца монахъ Йованъ.

і҃с х҃с

Лѣта г҃ніа ,а҃ѱ҃д, м҃ца ге̑на҃рїа, і҃ дн҃ъ.

Да се знае҃ ко̑г҃а при҃осмо ѿ пѹть. ѿ Немъчка зе̑мле що сѣ҃ попѹвалъ ѿман҃ань(?) Пекѹ ѕ҃ го҃ине, а҃зъ тьнш҃ѣ и҆ мно́го-гр҃ѣ҃ш҃и Іѡа́на Зїа ѥ҆ромона҃а, проїгѹменъ и҆ принесѡ҃ милоѿ҃тиню р҃ (100) фе҃тїе и҆ гро҃а р҃ (100), що смъ би́лъ ѹза҃ъ ѻ҆ монастиръ. Чи҃е сѹма ф҃ (500) гро҃а. При сѹна́са хаціи ки҃ Данїила ѥ҆ромона҃ и҆ старца Іѡвана монахъ.

Листъ 2б, бел. вѣроятно отъ 10 януарий 1734 г. Въ Зографъ пристигналъ проигуменътъ иеромонахъ Стефанъ отъ гр. Прилепъ, който донесълъ милостиня на манастира (въ пари и въ дарове) 400 гроша.

Въ то вре́мѣ[1]) (т. е. на 10 януарий 1734 г.) при е и҆ про-

1841—1845 г. печатницата била втори пѫть опожарена и окончателно се̑ разсипала (срв. Викторъ Григоровичъ, Очеркъ путешествія по Европейской Турціи. 2-ое изд., Москва, 1877 г., стр. 88). Много е вѣроятно отъ тия пожари да е пострадала и църквата Св Мина. На 11 май 1873 г. българитѣ по тържественъ начинъ отпразднували въ църквата Св. Мина паметьта на солунскитѣ братя (срв. проф. Ив. Снѣгаровъ, Солунъ въ българската духовна култура. стр. 27, 35—37, 67, 86, 113).

[1]) Нѣкои бележки нѣматъ дати, каквато е, напримѣръ, тази. Въ други пъкъ сѫ отбелязани само месецътъ и деньтъ, безъ да е посочена годината, обаче всѣка недатирана бележка почва съ думитѣ: Въ то вре́мѣ, или въ тѹ

їгѹменъ Стефанъ ґромона ѿ Прилепь и приниѥ и ѿнь млоѥтиню ѹ монастиръ со (270) гроа аспре и ґдна канлница ѡ ѻка сребра и едно диско дискосъ и ґдна даръ чи р (100) гроа, за цркву ѥі (15) гроа. Све чини д (4) стотина гро.

Листъ 3б, бел. отъ 6 юлий 1738 г. Дошълъ попъ Атанасий отъ Солунъ съ събрана милостиня 500 гроша.

,Аѱлѧ Мца ѡлїа ѕ

Въ то време прїиде Кр попь Аѳанасїа ѿ Солунъ и предаде пѹть ф Гр

Листъ 4б, бел, отъ 19 априлъ 1739 г. Дошълъ попъ Атанасий отъ Солунъ съ 500 гроша събрана милостиня и единъ дискосъ, който предалъ на хаджи киръ Даниилъ и на проигумена попъ киръ Стефанъ.

Въ лѣто ,Аѱлѳ меца Апрїлїа ді дїнь

Прїиде попь Аѳанасїа ѿ Солунь и принесе милтїня є (5) соть лева . . . 500 гроа, и принесе ено дїко потиров за рїе 115 гро. Писа на потирѹ пїете ѿ неа свї . . . . . и придаде тогдн биши сьсѹдохранитель їже . . . . въ . . . хаѹи кр Данїилъ и дикїа проигѹмень по кр Стефань.

Махала Сѵтїи Никола		Сѵти Аѳанасїа	
Софїа	40 лїторга	40 лїторга	
Агорѹ	Димѹ	Христо	
Марѹда	Марѹда	Аѳанасїѹ	
Хаѹи Златѹ	Алеѹ	Ѳомїа	
Козни	Бикїна	Димитрїѹ	
Клеопис мона	Палкѹ	Козни	
Стана	Манѡилъ	Фенга	Сѵти Котанинъ
Зафїра	Котандїнѹ	Котанди	
Мохѹро	Іwанѹ	Іwанѹ	Николїна
Паракевѹ	Панаїотѹ	Зафири	Гедa
Марѹда	Аѳанасїѹ	Єлени	
Марѹда	Кина	Анастасїа	
Общи лить		Богоа	
хаѹї Іwанѹ			
Хрїтѹ			

годинѹ, или и тогда прїгоше, косто ще рече, че тя е писана въ сѫщия день или въ сѫщата година, когато е писана предишната бележка.

Листъ 5а, бел. отъ 1739 г. Дошли поклонници отъ Вардарско, отъ село Тубанъ и попа Пейко отъ село Жерпарци.

Лѣта Гсна ,ѿѱ·ѯ. Да се знае кога приоше ѿ Варьаръ поклóницы и Тимоѳеїа[1]) приве ѿ село Тѹбаръ Старцъ Неделко даде ѹ монастиръ к (2) прѣсцїе и попъ Пейко ѿ село Zїрпáрци.

Геѡргїа іерій, Михайла, Геѡргїа Сéкъла, Цвета' Марна, Георгїа, Милóгра, 8 гро

Богѡслав, 5 гро. Анастáсъ, Йлчо, Сáнто, Пéшо, а (1) гро. Евѳиміо іермона ї (10) гро.

Листъ 5б, бел. отъ 1740 г. Дошли поклонници отъ Гумендже.

,ѱ·м. Седа Гоменца пріае Ѳимотей.

Поръ Мѝхо пиша брáта Пеіѡ. Милисо ре[1]) мѹлé за к (20) Гр
Пиша попъ Стоѩнъ ре[2] парѹсіа и (8) гр.
Пиша поръ Димитръ се[2]) ѡщ и лиръ ї (10) гр.
Пиша(а) Пéце се про комиа. є (5) гр.
Пиша Кота сѣ ма и Сàр а (1) гр.
Принесе поръ Мйо млтина ѿ Нѣлкá а (1) филóнъ.

Листъ 6а, бел. вѣроятно отъ 1740 г., за дохаждането на поклонници отъ село Стояково (Гевгелийско).

Село Стоѩково.

Піа Стоѩнъ, Хачи Петко. Ре и (8) гр.

Листъ 6б, бел. отъ 11 ноемврий 1748 г. за пристигането на проигумена отецъ Акакий отъ Вардарско.

Въ ле ,ѱ·мн мца Ноемврна аі.

Пріиде проигѹме Акакиа ѿ Вардариа и принесе стомо монастирѹ х (30) гро.

Да се знае що е донелъ Петрониа ѿ епарьхиа Во енъска гроша р (100).

1776 мца септемврїа х (30) гро.

---

[1]) Тимотей е името вѣроятно на манастирския дякъ, изпращанъ за гости. Той се споменава и въ други бележки.

[1]) ре = рече, каза, т. е. далъ.

[2]) се = садé само.

Да се знае що е донелъ Петрония ѿ епарьхиа Во^а^енъска гроша р҃ (100).

1776 м^ц^а септе^м^врїа л҃ (30)

Панаіóти	гро^ш^	5 =
Ди́мо	гро^ш^	10 =
Стоя́нъ	гро^ш^	5 =
Ми́то	гро^ш^	5 =
Ми́то	гро^ш^	5 =

Листъ 8^а^, бел. отъ 8 ноемврий 1739 г. за пристигането на поклонници отъ Сачища (Анаселишка каза)[1]) *и Бѣлица.*

҂ѧѱ҃л҃ѳ М^ц^а ноемврїа и҃ (8).

Въ то́ врѣме прїи^а^о́ше ѿ Сачи́ща поклони́ци кѵ^р^ Ба́ша и кѵ^р^ Геѡ^р^гїе: и҃ да^а^оше мл^ц^ти́ны и҃і (12) гр^а^.

Село Белїца Разло́къ хаци Грѹїю па́рошїа дацера Стенка.

Листъ 8^б^, бел. отъ 1752 г. за донесената отъ попъ Дамаскина събрана милостиня отъ Вардарско.

Въ летѡ ҂ѧѱ҃нв҃

Дѡнéсе ѿ Ва́рдар пѡп Дамаскин

Гро^а^ ҂а (1000) — па́ки да второ — гро^ш^ — р҃ (100)
— па́ки да^р^ второ — гро^ш^ — сн҃ (250)
— па́ки да^р^ второ — гро^ш^ — р҃ (100)
— па́ки да^р^ второ — гро^ш^ — сн҃ (250)

Листъ 8^б^, бел. отъ 1754 за донесената отъ попъ Дионисия събрана милостиня отъ гр. Битоля.

Въ лете ҂ѧѱ҃ѝд҃ ѿ Би́тѡлиа тонесé папа Диѡнисїа пѹ́тнена гро^а^ с҃ (200).

Паки сто гро^а^ р҃ (100).

Листъ 9^б^, бел. отъ 1751 г. за предаването на събраната милостиня изъ Вардарско отъ проигумена Акакий, попъ Дамаскинъ и о. Рафаилъ.

---

[1]) Срв. Василъ Кѫнчовъ, Македония, Етнография и статистика. Издава българското книжовно дружество въ София. София, 1900 г., стр. 78, 82, 103, 274.

,ѧѱ·нѧ да се знаѐ колѝко прѣдáде пѹтнина проигуменъ Ѧкѧкиѧ и пѹпь Дамаскинъ ѿ Варьдáръ ,ѧѯ (1009) стотина гро.

Принесѐ ѿтїцъ Рафáилъ ѿ Грах^во пѹтниеа гро^ш ѕ (107).

Листъ 9б, бел. отъ 1751 г. за донасянето на събраната милостиня въ гр. Струмица отъ попъ Даниила.

,ѧѱ·нѧ

Да се знае колѝко принéсе пóпь Данїилъ поутнина ѿ Стрѹмица ѕ (100) грóшъ.

Листъ 10б, бел. отъ 1742 г. за дохождането на Тимотея отъ Вардарско съ поклонници, записали пари за молитви и трѣби.

Въ лѣ^то ,ѧѱ·мѯ прїйде Тимоѳеи ѿ Врдаръ и прїйдоше поклоници.

Пѝ(а) (отъ) селѐ Гоменцї Стойко іéреа — парѹшїа

Пѝ(а) Димо ѐ (5) гроша себе мали сарандари[1])

ѧ (1) грошъ Стоику

ѧ (1) грошъ Бояне и Доке, ѧ (1) и Раде

ѧ (1) и Стоне, ѧ (1) Ангелино и Боано (ѧ)

Кѹзо ѧ (1), Божò презвитера, пр^ко: ѐ (5)

Пѝ(а) Стефо, про^ко: ѐі (16) гроша, ѿца Стойко

Бине ѧ (1) и Стамато пѝ: мал(а) про: ѐ (5) гроша

Про^ко: себе пѝ(а) Мара презвѝтера (ѐ)

Гроша пѝ: Стоанъ іéреи ѐ гроша про^ск:

Себе пѝ: Манойлъ про^ко: ѐ (5) гроша

Пѝ(а) Петре ѐ гроша себе. Пѝ(а) Апосто^ле

Ма (и) сарндаръ себе пѝ(а) Влада

Пѝ(а) Стоáнъ прокомидиа себе

Ма^ти сарандаръ себе пѝ(а) Димо

Лѝстъ 11а, бел. вѣроятно отъ 1742 г. за дохождането на поклонници отъ с. Гумендже, записали пари за молитви и трѣби.

Се^то Гоме́нце пѝ(а) Ѧврамъ ѐ (5) грóша себе.

---

[1]) Сарандаръ, молитва за умрѣлъ на 40-я день.

Пй(а) Мишо м а саранд: себе

Пй(а) Мита м а саран: себе

Пй(а) Прое ѥ (2) гро а

1788 ѡктѡмврїа, 21.

Пе́но, Недо[1])

Листъ 11а, бел. вѣроятно отъ 21 октомврий 1788 г. или наскоро следъ тази дата, за дохаждането на поклонници отъ село Богданци (Гевгелийско)[2].

Ѿ се о Богданци пй(а) Пенѡ, Петкано, Пасно, Калло-Стамено.

Листъ 13е, бел. отъ 23 януарий 1755 г, за дохаждането на монахъ Герасима отъ Самоковската епархия, довелъ поклонници и донесълъ милостиня.

Въ лѣто 1755 г. мца Јанѕарїа 23-го.

Прїйде Гераси мона: ѿ Самоковска Епархїа и снимъ прїидо́ше покло́ницы и дадоше мтиня 170 гро:

Бележка на сѫщия листъ (стр. 13 б.) и вѣроятно отъ сѫщото време на дохаждането на поклонници отъ село Грубевци (Енидже-вардарско)[3])

Село Грѕбевци Пеїо, Їовче, ѥ (5) гр

Мелено ѥ (5) гр. Пй(а) Пеїчо оц Божїкъ

Ма Гицо, Теме ко ѥ (20) гр а далъ.

Листъ 19б, бел. отъ 1708 г. за записване на помощь и трѣби на поклонници отъ Дебъръ.

Гратъ Дебръ пи хаци попъ Мартїнъ.

ѿц Ѳеофїлъ ѥромонху Божа пр оком е.

Ѳреїи Секѕла.

---

[1]) Тази бележка отъ 21 октомврий 1788 г. е писана на сѫщия листъ, но отъ друга рѫка.

[2]) Срв. Василъ Кѫнчовъ, Македония. Етнография и Статистика, стр. 151, 304.

[3]) Срв. Василъ Кѫнчовъ, ц. с.

Лѣта ҂ѧѱ҃и Въ то̀ вре́ме прїиди по́пь Никифо́рь і҆еромонах҃ ѿ Крꙋшѥво и принесе пꙋтнина ѕ҃л (230) гроша.

Листъ 21б, бел. отъ м. септемврий 1742 г. за дохаждането на поклонници отъ с. Шика (отъ полуостровъ Касандра)[1]*, дали стока и пари; сѫщо за дарение отъ неврокопското село Гостонъ и Сѣръ.*

М҃ц сп҃тврїа лѣто ҂ѧѱ҃ѧв

Село Шиѣа

Писа — Анѣелъ братъ своемꙋ Гѥѡргїю — парꙋшїа крава

Бивол҃ка июнц и — і (10) гро҃ш

На лѫщия листъ стоятъ и следнитѣ бележки:

Вилаѥт Неврокоп Село Го҃тон[2]

Пи҃ Атана҃ъ ѡ҃цꙋ Драго пр҃:

Граѧ Серезь пи҃ ма́то гр҃ш ь 10 саранда̀рь.

Листъ 22б, бел. отъ 1745 г. за събрана милостиня отъ Битоля.

Битола ҂ѧѱ҃ѧе (1745 г.)

Христофоръ еромонах҃ Трьпча да҃е є҃ (6) гро҃ш:

Писа Трожнъ ѿцъ Галабъ да҃е є҃ (5) гро҃ша.

На сѫщата страница стои следнята бележка:

† Село Палихоръ[3]) писа Кирико

парушиѧ и родителе Афанасъ

Листъ 41а, бел. отъ 23 априлъ 1765 г. за смъртьта на проигумена Севастионъ отъ село Гуменджe и за помощьта дадена отъ иерей Волканъ и иерей Христо.

1765 М҃ца а҆прилїа 23.

Здѣ явлаѐмо се ка́ко после преставлѐнїе покойнагѡ проѝгумена Севастїона іеромо́наха ѿ село̀ Гꙋме́нци ѹ҆чинено чрезь снови егѡ Волкано҃ іерѐа и҆ ѿ попа Хрнсто Іерея по́мощь ѿ себѣ и҆ чрезь ходаиство҃ и҆хъ Стому велику мꙋченику Гѥѡргїю

---

[1]) Срв. Василъ Кѫнчовъ, ц. с., стр. 172, 340.

[2]) Пакъ тамъ, стр. 195, 309.

[3]) Срв. Василъ Кѫнчовъ, ц. с., стр. 141, 327. Палихоръ е солунско село.

гроша седо^м^стотина сегѡ 1776 априлїя 23 числа оучинено же помощо гроша хилїад и сто.

На сѫщата страница стои и сдедната бележка:

1768 М^ц^а . · . день прїиде па̑ки попь Волкань кой ѿ файда и̑ милостиня гроша за и̑ тогѡ прави и̑ послѣди сталѡ сома чисо хилїадь и четїристо.

Листъ 48б, бел. отъ 1755 г. за дохаждането на свещеници отъ Прилепската епархия, оставили помощь.

1755 Дойдоше Сѵ̑ѵенницы ѿ е̑пархїа Прилепска и̑ дадо̑ше м^а^тиня є (5) гро^м^. Дїѡнисїа Їеромона^х^. Да споминае се.

Листъ 52а, бел. отъ 8 септемврий 1775 г. за дохаждането на попъ Давидъ отъ Полянинъ (Дойранъ), братъ на Иверския манастиръ въ Св. гора, като предалъ събрана помощь.

1775 м^ц^а Септемврїа 8.

Прїиде ѿ Пѡлане^но^ поп Давидь ѿ Иверъ

Де̑лю, Ста̑но, Митре	Гро^ш^	10
Га̑на	гро^ш^	5
Стойчѡ̑	гро^ш^	25
Іѡва̑не	гро^ш^	5
Симо	гро^ш^	10
Ѝнгеле, Ге̑лѡ	гро^ш^	5
Геѡ̑ргі	гро^ш^	25
Ми̑хѡ		

Листъ 60а, бел. вѣроятно отъ 1776 г.[1]*, за събрана милостиня на поклонници отъ село Селце (Костурско)*[2].

Епархия Костѵрия

Селца село † пи^п^а Си̑та — и Іѡанъ — є (5) гро^ш^

пи^п^а Ди^м^тра — — ѹ (1) гро^ш^

пи^п^(а) Ки̑ръакъ проскоми^м^ию гро — є (5)

Листъ 63б, бел. отъ 20 май 1761 г. за довеждането на гости съ хилендарски братъ.

---

[1]) Тази бележка произхожда вѣроятно отъ 1776 г., защото отъ сѫщата дата сѫ и бележкитѣ, писани непосрѣдствено до нея.

[2]) Срв. Василъ Кѫнчовъ, ц. с., стр. 268, 332.

1761 го́да ма́йа 20 де^н^. Хила дарецъ привелъ го́сте.

Ни́ко, Ꙗно	—	гро^ш^	20
По́не	—	гро^ш^	1
Мавроди	—	гро^ш^	1
Стаменъ	—	гро^ш^	5
Нако	—	гро^ш^	5
Пе́но	—	гро^ш^	1
Не́до	—	гро^ш^	1
До́сто	—	гро^ш^	1
Геѡ^р^ріꙗ	—	гро^ш^	1
Павле	—	гро^ш^	1
Стале	—	гро^ш^	1

Листъ 79^б^, бел. отъ 2 ноемврий 1759 г. за даденитѣ отъ Богданъ отъ село Бѣлица 50 гроша помощь.

1759 м҃ца ное^м^ври 2 де^н^

Село́ Бели́ца. Бо́гданъ да́лъ 50 гро́ша

На сѫщата страница и следната бележка

Село̀ Дѕбринища — Сирце́нъ Пѕпо́вь — N (50) гро^ш^.

Листъ 82^а^, бел. отъ 17 декемврий 1778 г. за дохаждането на гости отъ Нишъ.

1778 Дике^м^вріа 17. Прїйдоша го́сти ѿ Ни^ш^.

Паѕна, Младе́нъ покло^н^никъ, Николи́ца всичїй сара^н^дарї — 30 гро^ш^.

Пе́тре — 5 гро^ш^.

Листъ 86^а^, бел. отъ 10 декемврий 1808 г. за дохаждането на попъ Ананий отъ Струмица, записалъ 536 гроша помощь.

1808 деке^м^. I (10). Прїйде ѻ̀тецъ ки́ръ попа Ꙗнаніа ѿ Стрѕмица и писаша сѕхи а҃спри гро^ш^ — „536“.

Листъ 86^а^, бел. отъ 15 февруарий 1810 г. за дохождането на отецъ Анания съ гости отъ гр. Струмица, записали 1049 гроша помощь и една кѫща, половината купена за 400 гроша отъ Георги Бахчаванджията (въ нея щѣла да седи до края на живота си Фената Георгиева), а другата половина била на струмишката църква Св. Константинъ.

1810 феврѹа́рїа 15д. Прїйде ѻтецъ кѵр папа Ѧнанїа сос го́сте ѿ Струмнїца, и писа́ша сѹхи а҃спры гро= 1049 и ѥдна кѹща, полови́нъ кѹща кѹпи́лъ ѿ Геѡрго Бахчаважїя за мн҃тиръ за „400„ гро= ѹ которо кѹща сѣдѝ Фена́та Геѡргїева до сме́рти а҃ полови́ната кѹща е на ст҃и Кѡнстандїни на церквата что е́ ѹ Стрѹмница.

Листъ 88б. бел. отъ 18 юний 1760 г. за дохаждането на хаджи Пахомий съ Атанаса отъ Вардарско, които донесли милостиня 1000 гр. и други подаръци за 3000 гроша.

1750 м҃ца іуніа 18 д҃нъ

Прїиде хаѹи́ Пахо́мїа са҃ Ѧѳанасїа ѿ Вардаръ и предаѧоше пѹ́тнина готови а҃спри гро=: 1000 и дрѹгѡ паки ѿ покло́ницы гото́ви а҃спри и добтикъ и сре́бро, сичко чини гро=: 3000 и това си́чко чи́ни ѹ (400) кесїи.

Листъ 92б, бел. отъ 15 декемврий 1759 за помощь отъ пиротски поклоннини.

1759 дике=врїя 25
Градъ Пи́ротъ

Писа Ниде́лко, Доду	—	10 гроша
Іѡана	—	10 гроша
Іѡанъ, іерей	—	10 гроша
Петръ, іерей	—	10 гроша
Стефанъ	—	10 гроша
Писа Ѳеѡдоръ	—	10 гроша
Іѡанъ	—	10 гроша
Младенъ	—	10 гроша

Листъ 93а, бел. отъ 10 юний 1751 г. за помощь отъ костурски поклонници.

Гра́дъ Косто́ръ ,ѧ҃ѱ҃ѧ і҃ѹніѹ і (10)

† Писа Ѧнти́ѡхъ Маламать ї (10) гро́ша.

Листъ 100а, бел. отъ 9 декемврий 1776 за дохаждането на попъ Максимъ отъ градъ Пиротъ; като предалъ 250 гроша събрани за трѣби.

1776 М҃ца декемврїа 9.

Прїиде по́пъ Маѯимъ ѿ Пиротъ и̑ да́лъ на́мъ пара́ гро́ша 250.

На сѫщата страница, веднага следъ горната бележка, следва:

Паки у̑ ме́сеца декемврїя 25, 1777 прїйде ѿ Ни̑шъ и предаде 2 коня и 775 грѡша и дрꙋгїя вещи и того стало сꙋма грѡша 20 — по слово двѣстѣ.

И пи҃а ї̑динъ поклоникъ гроша 10.

Листъ 109б, бел. отъ 12 юлий 1775 г. за дохаждането на проигумена хаджи Амвросий съ поклонници отъ Воденъ

1775 М҃ца Іулїо 12.

Прїиде ѿцъ проигꙋме҃ хаѩи̑ Амвросїа со́съ пѡкло́ници ѿ Во́денъ.

Ї̑на	— гро҃	10
Димо	— гро҃	5
Геѡ̑ргїа	— гро҃	25
Ка́лю	— гро҃	25
Ко́та	— гро҃	25
Калїа	— гро҃	5

Листъ 110а, бел. отъ 1 априлъ 1812 г. за дохаждането на проигуменъ Арсениеви гости, дали 2563 гроша.

1812 а̑пр҃ а̑ (1). Прои҃ Арсенїевы го́сте ѿ Поляни̑нъ гро҃ 2563.

Веднага до тази бележка следва:

1814. ное҃. Прїде отецъ проигꙋме҃ па҃ Ї̑рсе́нїй ѿ Бꙋкꙋрешъ Сос госте и̑ пи̑саша сꙋхи а̑спры гро҃ „1013“.

Листъ 116б, бел. отъ 22 априлъ 1773 г. за дохаждането на иеромонахъ Харалампий и дяконъ Калиникъ отъ Градоборъ (Солунско).

1773 а̑прилїа 22. Прїиде Іеромо҃. Харала҃пїи са҃ Дїакона Каллїника ѿ Гра҃о҃р:

† Сѹлта́на саранъ — гро^{ш} — 10
† Ѳео́доръ Стана парѹсїа две — гро^{ш} 50
† Крсто парѹсїа — гро^{ш} : 30
Тимїѡ проско: — гро^{ш} : 5
† Крстѡ парѹсїа: — гро^{ш} : 25
† Стойко Дойке Стерїѡ Сара^{н}р: три: гро^{ш} : 20
† Стоѧнъ Геѡрги Сара^{н}д: два — гро^{ш} : 20

Продължава на листъ 117а.

Гераки . . . . . гро^{ш} : 5
Геѡ́рчѡ . . . . . гро^{ш} : 25
Ми́цѡ . . . . . гро^{ш} : 50
Маламѡ . . . . . гро^{ш} : 10
Божа́нѡ . . . . . гро^{ш} : 5
Марко. . . . . гро^{ш} : 10
Стоянъ . . . . . гро^{ш} : 10
Ди́мо . . . . . гро^{ш} : 10
Де́спо . . . . . гро^{ш} : 10
Тимнїѡ. . . . . гро^{ш} : 25
Софїа . . . . . гро^{ш} : 5
Ѧнгелъ. . . . . гро^{ш} : 5
Митре. . . . . гро^{ш} : 25
Манѡлъ Ѩно . . . . . гро^{ш} ; 10
Пе́тре . . . . . гро^{ш} : 25
Христе. . . . . гро^{ш} : 5
Траѧнъ . . . . . гро^{ш} : 25
Адана^{т} . . . . . гро^{ш} : 5
Ми́тре. . . . . гро^{ш} : 25

На сѫщия листъ стои следната бележка:

1775 ѩца апрілїа въ кѿ (22)

Прїде Іеромона^{х} Харалампїа сосъ дїакона Калїника ѿ Градоборъ.

Ста́нко . . . . . грѡ́ша 25
Маколъ . . . . . грѡ́ша 25

Продължава на листъ 117б,

Кѕрѕно . . . . . грѡша 10
Славо. . . . . грѡша 10
Маслино. . . . . грѡша 5
Митре . . . . . грѡша 25
Іѡане . . . . . грѡша 25
Каменито . . . . . грѡша 10
Митре. . . . . грѡша 25

Листъ 130б, бел. отъ 15 януарий 1792 г. за дохаждането на попъ Мелетий отъ Прилепъ съ гости, които дали милостиня 950 гроша.

1792 М҃ца Іамнѕасїа 15 прїде попъ Мелетїи ѿ Прилепъ са госте и̂ дадоше милостыня гро҃ш: 950.

Следъ тая бележка следва друга:

1793 М҃ца Іѕнїа: 2 Прїиде попъ Мелетїи ѿ Прилеп са҃ госте и̂ дадо́ше м҃лтыня гро҃ш: 430: и е̂дна мьска: гро҃ш: 80 и̂ е̂дин конъ гро҃ш 40: и фортоми гро҃ш: 60: Сѕма: 600 и десеть и̂ особливо мето҃х: 360 гро҃ш: на Прилеп.

Листъ 131а, бел. отъ 1793 г. (и 1794 г., 1795 г. и 1798 г.) за дохаждането на попъ Самуилъ отъ градъ Велесъ съ поклонници.

Въ лѣто 1793 М҃ца Іѕнїа 2: прїиде попъ Самоилъ ѿ Велесъ са҃ госте и дадоше мл҃тыня гро҃ш. 980: 1794 паки прїиде попъ Самоилъ са҃ Велеша́не и̂ дадо́ха мл҃тыня готови а̂спри гро҃ш: 300. 1795 паки прїиде попъ Самоилъ ѿ Велесъ и̂ предаде таи̂дъ гро҃ш: 300 и̂ стана Іѕменъ, и стана сѕма гро҃ш 1580.

1798 марта 2: паки прїйде ѻ҃цъ про́игуменъ кѵръ Самоилъ ѿ Ве́лесъ и̂ даде ѹ҃ монастыръ гро҃ш: писмомъ — 120 —

Листъ 197а, бел. отъ 20 ноемврий 1772 г. за пристигането на иеромонахъ Паисий отъ Вардаръ съ гости.

1772 М҃ца нобря 20.

Прїиде іеромонахъ Паѵсїй отъ Вардаро с гости.

Божанѕ	гроша 25	Пейко	гроша 50
Цветко	гроша 25	'Янче	гроша 25
Харизáно	гроша 20	'Янкола	гроша 5
Геѡргїя	гроша 5	Гицѕ	гроша 5
Пéтко	гроша 17	Іри́нѕ	гроша 10
Ги́цу	гроша 25	Ми́тре	гроша 5
Петкáну	гроша 5	Недо	гроша 5
Славке	гроша 10	Стойко	гроша 6
Фловинѕ	гроша 10	Яно	гроша 5
Тéмелко	гроша 25	Мавродия	биволъ
Димитри	гроша 5	Киранѕ	гроша 5
Митро	гроша 5	Сребрѡ	гроша 10
		Іѡана	гроша 25

Лѣстъ 167а, бел. отъ 20 януарий 1780 г. за дохождането на проигумена хаджи Паисий отъ градъ Пиротъ съ поклонници.

1780 Їаноарїа м҃ца 20.

Прїйде проігѕме҃ хаѵи Паѵсїй съ поклонници ѿ гра҃ Пи́ротъ.

Цветко іерей парѕсиа 50 гро҃ и два сарандара 20 гро҃

Геѡрги парѕсиа 50 гро҃. Сáвва сарандар 10 гро҃ и метох свóй ѿчески домъ на мн҃тръ да бѕдет вѣчно

На сѫщия листъ следватъ и тия бележки:

1782 Гѣвара. 21 прийде той же проігумен х҃: Паѵсїи с поклон҃ниці ѿ гра҃ Пи́ротъ и дадоха мл҃тини сума 250 грóша и бáба Милкáна ѣдна парѕсиа дала гр҃ѫ: 50 и ѡстáлѡ бакїа гр҃ѫ : 25.

1783 февр҃арїа 12 прїиде ѿцъ проигѕменъ хаѵи кѵръ Паисїи ѿ Пи́ротъ с поклóници и дале милостина.

Маркѡ їереи грóша 10

Кирана дáла срéбрѡ ѣдна парѕсїа гро҃: 50

Ѳѡма, Спасъ, Бѡжи́ка еди́нъ кóнъ гро҃ 20

и предáлъ нáмъ сѹха пáра гро҃: 150

1785 гѡда февр҃алия 6҃: дошелъ ѿцъ проігѹме҃ кѵръ хаѵи Паѵсіи ѿ Пирѿ ѿ даде ѹ монáтиръ двесте и педесет грѡш, ѿ кѡнъ единъ педесетъ грѡша, ѿ чинися сѹма триста грѡ҃: ѿ еще единъ поясъ петъ грѡш: ѿ свише писанимѝ ѿ село Маѣида егѡ ѡ Пирѡ ѹ чинися сѹма хиляда триста ѿ педесетъ и три грѡш „1353“.

КУКУШКОТО ОКРЖЖНО УПРАВЛЕНИЕ

ИЗВЪНЪ ТЕРИТОРИЯТА НА КУКУШКИЯ ОКРЖГЪ. ПЪРВИТѢ ГРИЖИ ПО ПРЕХРАНАТА И НАСТАНЯВАНЕТО НА БѢЖАНЦИТѢ ОТЪ КУКУШКО, ДОЙРАНСКО, ПОРОЙСКО И ДР. МѢСТА ОТЪ МАКЕДОНСКАТА ГУБЕРНИЯ ПРЕЗЪ МЕЖДУСЪЮЗНИЧЕСКАТА ВОЙНА (1913 ГОД.).

Отъ Вл. А. Карамановъ

Още презъ време на ожесточенитѣ кукушки боеве, станали на 19, 20 и 21 юний ст. ст. 1913 година, както и на дойранскитѣ боеве презъ следващитѣ два дена (22 и 23 с. м.), всички тогавашни чиновници отъ Кукушкия окржгъ напустнаха или по-вѣрно избѣгаха отъ мѣстослужението си и се пръснаха на по-безопасни мѣста изъ новитѣ и стари предѣли на царството, като съ това бѣ прекратена всѣка по-нататъшна служба отъ тѣхъ. Въ това опасно време отъ всички учреждения въ окржга само Кукушкото окржжно управление продължи да служи и да проявява дейность, която продължи още нѣколко дни презъ междусъюзническата война, макаръ и вънъ отъ територията на окржга, като на окржжния управитель бѣха повѣрени да управлява и четири околии отъ Сѣрския окржгъ, а именно: Демиръ-Хисарската, Петричката, Мелнишката и Горно-Джумайската. Тая дейность Кукушкото окр. управление прояви отъ 22-й юний до 8-й юлий 1913 год. Предавамъ я така, както е изложена въ архивата на сжщото управление отъ това време и по лични спомени, записани отъ менъ още въ близкитѣ дни следъ междусъюзническата война, повечето отъ които и днесъ сж живо запечатани въ паметьта ми.

* * *

На другия день отъ отстжплението на нашата войска отъ Кукушъ, която следвахъ и азъ до водораздѣла на Круша планина, или на 22-й юний 1913 г., сутринята, за последенъ пжть понаблюдавахъ отъ тоя водораздѣлъ, гдето бѣхъ спрѣлъ предната вечерь и прекарахъ нощьта, издигащитѣ се още голѣми пламъци и пушекъ надъ гр. Кукушъ и почти всички български села отъ Кукушката околия, изгорени нарочно отъ озвѣрената грѫцка войска, за да заличи всѣка следа отъ тия отъ вѣкове здрави гнѣзда на българщината предъ вратитѣ на Солунъ и Бѣло море. Следъ като мислено си взехъ сбогомъ съ най-злочеститѣ и пострадали,

въ тоя моментъ, градъ и околия, унесенъ въ добритѣ и скжпи спомени на повече отъ шестмесечното ми войнишко окржжно управление въ тоя красивъ, богатъ и патриотиченъ край, тръгнахъ на пжть за с. Долни Порой, спадаще въ Демиръ-Хисарската околия, Сѣрски окржгъ, за да донеса телеграфски отъ тамъ на македонския военен губернаторъ, какво е положението въ окржга следъ боеветѣ при Кукушъ, какво остава въ това време отъ окржга, незаето отъ неприятеля и какво смѣтамъ да правя по продължение на службата. Отъ Кукушкия окржгъ тоя день не бѣ останала повече територия въ наши ржце, освенъ часть отъ Дойранската околия съ града, южно отъ който сжщиятъ день се водѣха ожесточени боеве и имаше опасность, всѣки моментъ градътъ да бжде напустнатъ отъ нашитѣ войски и да бжде заетъ отъ неприятеля.

Още преди обѣдъ на сжщия день стигнахъ въ с. Долни Порой, доста голѣмо и богато село, разположено не далече отъ подножието на Бѣласица планина, съ красива и плодородна околность. Поради голѣмината си и външния си изгледъ, то наподобяваше малко градче. Неголѣмото му поле и отъ дветѣ страни на ж. п. линия, минаваща презъ него и главно въ близость и около гарата на сжщото име, бѣ почернѣло и задръстено отъ многохилядно множество бѣжанци — българи отъ Солунската селска, Кукушката и часть отъ Дойранската околия. Щомъ пристигнахъ въ селото, отбихъ се право въ мѣстната телеграфо-пощенска станция, за да влѣза въ телеграфна връзка съ македонския военен губернаторъ въ Сѣръ. Каза ми се отъ началника на станцията, че връзката съ Сѣръ е прекжсната преди нѣколко часа и затова не може да се предаде приготвената отъ менъ телеграма до губернатора. Излѣзохъ веднага отъ станцията и, безъ да се отбия на друго мѣсто въ това голѣмо село, упжтихъ се къмъ ж. п. гара, намираща се недалече отъ селото, за да опитамъ и отъ тамъ, дали не мога по тѣхната жица да влѣза въ връзка съ губернатора. И тукъ ми се отговори сжщото, както въ станцията на селото.

Въ това време на гарата и около гарата между хилядитѣ бѣжанци намѣрихъ и секретаря на окржжното управление Евтимъ Спространовъ, солунския селски околийски началникъ Никола Ивановъ, кукушкия окржженъ финансовъ началникъ Георги Гърдевъ, и нѣкои и други чиновници отъ Кукушъ, които се разправяха съ пристигналитѣ на сжщата гара две коли отъ кукушката архива и съ натоварения на тия коли багажъ на чиновницитѣ и се готвѣха да заминатъ за Демиръ Хисаръ съ готовия вече за пжть военен тренъ.

Отъ секретаря Спространовъ и отъ казания околийски началникъ, който бѣ натоваренъ и съ запазването на архивата, ми се докладва, че въ пристигналитѣ до тогава на гарата две коли съ архива отъ последната се намира въ тия

коли само оная на Окржжното финансово управление и на Лжгадинското околийско управление. Понеже въ сжщия моментъ не бѣ пристигнала на гарата архивата на останалитѣ учреждения и главно оная на Окр. и Околийско управление и градската община, не забравихъ да запитамъ намиращитѣ се около насъ нѣколко души полицейски стражари отъ Кукушкото и Солунското селско околийско управление, кжде е тая архива и защо не е пристигнала още на гарата. Стражаритѣ ми отговориха, че и останалитѣ две коли съ архивата тая сутринь били изъ пжтя отъ водораздѣла на Круша планина за гара Долни Порой и, навѣрно, сж слѣзли въ полето и скоро ще пристигнатъ на гарата, за което да не се безпокоя.

При движението ми, което направихъ нѣколко пжти отъ селото до гарата и обратно, бѣхъ винаги заобикалянъ отъ голѣмъ брой бѣжанци отъ Кукушко, между които мнозина лично и добре ми познати, които ме отрупваха съ всевъзможни запитвания и молби: какво е положението и кжде да продължатъ отъ тукъ пжтя си на по-безопасно мѣсто и полесна прехрана. Всички окуражавахъ въ общото нещастие и ги упжтвахъ да заминатъ на първо време къмъ Петричко и Мелнишко. За улеснение въ пжтуването имъ и въ разбирателство съ тогавашния началникъ на гара Долни Порой се нареди да се качватъ свободно — предимно женитѣ, старцитѣ и децата — на влаковетѣ, съ които се изтегляше подвижниятъ ж. п. материалъ и разни военни материали, на пжть за Демиръ Хисаръ и други гари, незастрашени отъ неприятеля. До вечерьта се изтегли, на нѣколко пжти, всичкиятъ подвиженъ ж. п. материалъ, като въ многобройнитѣ и праздни товарни вагони се качиха множество бѣжанци съ тѣхния товаръ, (по малко храна, дрехи, завивки и разни видове покжщнина, носенъ до тогава на гръбъ и ржце).

Съ последния български влакъ отъ гара Долни Порой отпжтувахъ и азъ, заедно съ придружаващитѣ ме още отъ Кукушъ 4—5 души полицейски стражари, за гара Демиръ-Хисаръ, гдето пристигнахме къмъ 6 часа вечерьта, като предварително влакътъ спрѣ на самата линия до голѣмия ж. п. мостъ на р. Струма, недалече отъ южния изходъ на Рупелското дефиле и шосето минаваще презъ него за Горна Джумая, за да слѣзнатъ тамъ всички бѣжански семейства и поематъ по-лесно и скоро пжтя презъ дефилето, което отстоеше отъ гара Демиръ-Хисаръ на нѣколко километра и би ги забавило и затруднило, ако слѣзатъ на тая гара и отъ тамъ да се врьщатъ за казаното дефиле.

На гарата, около нея и въ самия градъ Демиръ-Хисаръ, въ това време царуваше пълно безредие и паника, причинени още отъ миналата вечерь, воледствие на отстжплението на войската ни отъ позицията при с. Лахна (по пжтя Солунъ — Сѣръ — Демиръ-Хисаръ) и слуховетѣ за появяване на

гръцка кавалерия въ близката околность на гарата и на града Демиръ-Хисаръ. Много коли отъ многобройнитѣ ешалони, намиращи се тия дни около гарата, бѣха оставени на произволъ, понеже коларитѣ имъ бѣха се разбѣгали по пжтя за Горна Джумая. И нѣкои отъ началствуващитѣ лица на тия ешалони сжщо се бѣха разбѣгали и изпокрили. Останалитѣ отъ тѣхъ, въ това число и комендантътъ на гарата и персонала на сжщата, бѣха още подъ страха за появяването на гръцката кавалерия, макаръ че се знаеше, че тя се движи бавно и предпазливо, подиръ отстжпващитѣ наши войски отъ Кукушъ. Всичкитѣ тия слухове за появяването на гръцката кавалерия, изглеждаше, че бѣха умишлено пускани отъ многобройнитѣ гръцки агенти изъ между мѣстнитѣ гъркомани, за да внасятъ смутъ въ отстжплението на нашата войска и главно между бѣжанцитѣ, за да накаратъ последнитѣ да избѣгатъ въ паника, като оставятъ на произвола, карания отъ тѣхъ многоброенъ домашенъ добитъкъ, който да бжде ограбенъ отъ гъркоманитѣ и гръцката войска. Тая си роля гръцкитѣ агенти изпълниха отлично. Българското население въ паническото си бѣгство изостави повечето отъ добитъка си, който остана плячка на гъркоманитѣ отъ Дойранско и Поройско, на гръцката войска и на много души отъ мѣстнитѣ турци, които бѣха въоржжени отъ гръцката войска и водени отъ нея, за да преследватъ и унищожаватъ всичко българско.

Първата ми грижа следъ пристигането на гара Демиръ Хисаръ бѣ да провѣря, дали телеграфната връзка съ Сѣръ не е прекжсната, за да мога да влѣза въ сношения съ македонския военен губернаторъ и ми се опредѣли новата служба, защото въ тоя труденъ и критиченъ моментъ за армията и българската държава, азъ не мислѣхъ да бѣгамъ и да се крия отъ изпълнение на длъжностьта си и отечествения дългъ, а да предложа услугитѣ си за нова и по-трудна работа.

Скоро, посрѣдствомъ услугата на единъ намиращъ се на гарата войникъ-телеграфистъ, можахъ да влѣза по телеграфа въ връзка съ Сѣръ и веднага подадохъ приготвената още въ с. Долни Порой телеграма до македонския военен губернаторъ, която има следното съдържание:

тв. бърза. Сересъ

Македонски военен губернаторъ

Донасямъ за сведение, че гр. Кукушъ следъ тридневни, най-ожесточени и кървопролитни боеве, бѣ превзетъ отъ неприятеля и изгоренъ. Цѣлото му население, както и всичкото българско население отъ околията му е въ бѣгство и се движи предъ и заедно съ отстжпващитѣ войски. Отъ окржга, до тая сутринь, остана незаетъ само градъ Дойранъ, кждето смѣтамъ да се от-

правя за да продължавамъ службата. Бѣжанцитѣ наредихъ да се отправятъ за по-вжтрешнитѣ околии. Архивата спасена. Моля разпореждането. Вх. № 1502 (22 юний 1913 г., гара Демиръ Хисаръ).

Кукушки окржженъ управитель Карамановъ.

На тая телеграма, къмъ 8 часа сл. пл. на сжщия день, получихъ отъ губернатора следния отговоръ:

бърза Гара Демиръ-Хисаръ.

Кукушки окржженъ управитель Карамановъ.

1502. Бѣжанцитѣ да се разпредѣлятъ по селата на Петричко и въ по-вжтрешнитѣ мѣста. Вий останете въ Демиръ-Хисаръ, № 7399.

Македонски военен губернаторъ:
генералъ-майоръ Вълковъ.

Успокоенъ отъ тая телеграма и кжде да остана на служба, до късно вечерьта се разправяхъ съ многобройнитѣ бѣжанци, намиращи се около гарата на Демиръ-Хисаръ и близката ѝ околность главно около голѣмия мость на желѣзния пжть на р. Струма, при излаза ѝ отъ Рупелското дефиле.

Картината тукъ съ хилядитѣ нещастни бѣжанци бѣше една отъ най-сърдцераздирателнитѣ. Имаше и много семейства силно изморени и пострадали отъ мжчителния пжть въ бѣгството и преживѣния ужасъ презъ нѣколкодневнитѣ боеве. Други бѣха гладни и въпрѣки това, че предлагаха скжпо и прескжпо пари за хлѣбъ, такъвъ не можаха да намѣрятъ на това пусто мѣсто. Трѣбваше да се апелира къмъ войницитѣ отъ разнитѣ части, намиращи се въ това време въ околноститѣ на гарата, за да раздѣлятъ хлѣба си съ най-гладнитѣ отъ нещастнитѣ бѣжанци отъ Кукушко, които бѣха оставили найдобри спомени, при преминаването на българската войска презъ Кукушъ и околията му, съ своето радушно и братско гостоприемство. Трѣбва да се признае, за похвала на българския войникъ, че въ тоя моментъ мнозина войници отдѣлиха отъ хлѣба си и услужиха на много гладни бѣжанци. Сжщо така войницитѣ отъ ешалонитѣ и обознитѣ части на отстжпващата войска услужиха на много отъ бѣжанскитѣ семейства, въ пренасяне съ войнишкитѣ коли на малкитѣ имъ багажи и подвозване на изнемощѣлитѣ старци, женитѣ и децата.

Нощьта на 22-й срешу 23-й юний прекарахъ на една полянка на пжтя въ близость до моста на рѣка Струма, заедно

съ нѣкои отъ чиновницитѣ отъ гр. Куукшъ, които на сутриньта на другия день се отправиха за гр. Петричъ, кждето се бѣше установилъ и щабътъ на втора армия,

Както презъ нощьта, така и сутриньта, продължаваха безспирно да се движатъ, въ непрекжснати и дълги върволици бѣжанци, много души отъ които бѣха съ колитѣ си, часть отъ покжщнината и всичкия си домашенъ добитъкъ. Движеха се непрекжснато и обозитѣ, както и разни тилови части на отстжпващитѣ войски отъ Кукушъ и Лахна.

На сутриньта на 23-й юний, при срѣща съ офицеритѣ и войницитѣ отъ отстжпващитѣ войскови части отъ Кукушъ, ми се съобщи неприятната весть, че, като минавали презъ изминалата нощь по пжтя отъ Долни Порой за Демиръ-Хисаръ, били забелязали да се пилѣе по сжщия пжть и въ страни отъ него архивата на Кукушкото окр. управление, околийското и градската община.

Отъ тази неприятна весть ми стана много мжчно, още повече, че сжщата архива, запазена презъ първитѣ три дни на боеветѣ и минала всѣка опасность отъ неприятеля, е изоставена и разхвърлена на мѣсто, което и презъ цѣлитѣ дни на 23-й и 24-й юний не бѣ заето отъ неприятеля и по него продължаваха да се движатъ доста спокойно отстжпващитѣ войски и още хиляди бѣжанци отъ Кукушко, Дойранско и Поройско.

Още съ узнаването на тая неприятна весть, мина ми презъ ума мисъльта, че архивата е изхвърлена по пжтя отъ самитѣ придружаващи я мѣстни полицейски стражари и следващитѣ ги тѣхни семейства, за да натоварятъ на колитѣ носенитѣ отъ тѣхъ малки товари и да качатъ изморенитѣ си изъ пжтя деца и жени — нѣщо, което въ последствие се и потвърди напълно. Първитѣ ми думи къмъ окржжаващитѣ ме при тая весть лица бѣха, че ще разследвамъ най-щателно работата и ще дамъ подъ сждъ, за най строго наказание, виновницитѣ на това престжпление. Положението въ тоя день, както и въ последнитѣ нѣколко дни бѣ такова, че не можеше човѣкъ да види и намѣри почти нито единъ отъ стражаритѣ, които придружаваха архивата, както и другитѣ кукушки стражари и служащи, избѣгали отъ Кукушъ и напустнали службата още на 20-й и 21-й юний, за да научи отъ тѣхъ нѣщо по разпиляването на архивата. Поради общата бъркотия презъ тия дни, съ изключение на придружаващитѣ ме 4—5 души стражари, всички други се бѣха пръснали да спасяватъ себе си и избѣгалитѣ си семейства и никаква служба не ги интересуваще. И найстрогитѣ закони не можеха да задържатъ на служба презъ това време мѣстнитѣ стражари и служащи, които бѣха хора безъ всѣко понятие за служебния си дългъ и въ такова едно трудно време. Едвамъ въ края на м. юний, а нѣкои и въ началото на м. юлий, и то въ Горна Джумая и Дупница,

бѣха се отзовали нѣкои отъ тѣхъ на работа, когато всѣка нужда отъ тѣхъ бѣ преминала.

Къмъ 8 часа сутриньта на сжщия день, когато бѣхъ близо при банитѣ, намиращи се не далече отъ шосето и моста на р. Струма, дойде тукъ и македонскиятъ военен губернаторъ генералъ-майоръ Вълковъ, заедно съ щаба на губернаторството, всички напустнали на бързо презъ изминалата нощь гр. Сѣръ, като взели съ себе си набързо само заповѣдната книга и още нѣколко най-важни книжа, които могли да понесатъ при бързото напускане на града. По заповѣдь на губернатора се отправихъ за гр. Петричъ, откждето трѣбваше да продължа службата си на кукушки окржженъ управитель, както и да управлявамъ още и четиритѣ околии отъ тогавашния Сѣрски окржгъ: Петричката, Демиръ-Хисарската, Мелнишката и Горно-Джумайската. За тоя день, 23-й юний генералъ-губернаторътъ изказа желание да остана при щаба му, който до вечерьта щѣлъ да се установи при банитѣ на Сандански (Марино-костенскитѣ бани), Мелнишко, намиращи се на северъ отъ Рупелския проходъ и близо до пжтя, който се отдѣля за Петричъ. На 24-й юний се отправихъ за новото си мѣстоназначение — гр. Петричъ. Съ менъ нѣмаше нито единъ отъ кукушкитѣ стражари, понеже още на вчерашния день ги бѣхъ изпратилъ на служба въ гр. Петричъ.

Следъ около $1^1/_2$ часово пжтуване пристигнахъ въ Петричъ и се отправихъ веднага за тамошното околийско управление, гдето заварихъ на работа околийския началникъ Бановъ отъ Сливенъ. Следъ като му явихъ, че съмъ кукушкиятъ окржженъ управитель, пристигналъ въ града му да установя временно Кукушкото окр. управление, и че повѣрената му околия е подчинена, до второ разпореждане, на менъ, околийскиятъ началникъ безъ възражение отстжпи ми веднага мѣстото си въ неговия кабинетъ, гдето сжщо веднага започнахъ работа. Първата ми работа бѣ да провѣря, колцина отъ полицейскитѣ стражари на Кукушкия окржгъ се намираха сжщия день въ гр. Петричъ и сж се явили на работа, а сжщо така, кои отъ висшитѣ административно-полицейски чиновници отъ Кукушкия окржгъ сж пристигнали въ града и сж въ услуга на властьта, както това имъ бѣ заповѣдано на 23-й юний сутриньта, при раздѣлата ни и изпращането имъ отъ мѣстото близо до моста на рѣка Струма, гдето бѣхме пренощували заедно. Отъ представения ми подиръ малко време списъкъ отъ Петричкото околийско управление се виждаше, че има на лице и на работа тоя день при сжщото управление само десеть души стражари отъ около сто души числящи се въ цѣлия окржгъ, отъ които 6 души бѣха отъ Кукушката, 3 отъ Лжгадинската и 1 отъ Дойранската околия (половината отъ тѣхъ бѣха отъ командированитѣ стражари отъ Стара България). Отъ чиновницитѣ при Кукушкото окр. управление

въ това време бѣ само секретарътъ на сѫщото — Евтимъ Спространовъ, единъ извънредно трудолюбивъ и добросъвѣстенъ чиновникъ. Въ сѫщото време въ града се намираха още и солунскиятъ селски околийски началникъ Никола Ивановъ, кукушкиятъ окрѫженъ финансовъ началникъ Георги Гърдевъ и нѣкои и други служащи отъ разнитѣ учреждения.

Заслужава да се отбележи, че, докато всички други установили се въ гр. Петричъ чиновници и служащи отъ Кукушкиятъ окрѫгъ, имаха самообладание по това време и желаеха да си предложатъ услугитѣ на властьта, само солунскиятъ селски околийски началникъ Никола Ивановъ бѣ изгубилъ отъ страхъ и „ума и дума“ и то още отъ първия день на боеветѣ около Кукушъ, и гледаше — какъ по-скоро да избѣга въ вѫтрешностьта на царството подъ смѣшния предлогъ, че си нѣмалъ пари и долни дрехи. Въпрѣки окуражаването, което му правѣхъ, както и предупреждението отъ отговорность за напускането длъжностьта си въ военно време безъ разрешение, незабѣлѣзано, рано сутриньта на 25-й юний, той избѣга отъ Петричъ, за което веднага донесохъ на губернатора съ телеграма отъ сѫщата дата подъ № 1509 за надлежното му наказание. Кѫде се намираше въ тоя моментъ кукушкиятъ околийски началникъ Никола Коцевъ, който на 19-й юний сутриньта замина за гр. Гевгели, командированъ тамъ да установи мѣстна административно-полицейска власть, не ми бѣ известно, понеже градъ Гевгели бѣ превзетъ отъ гръцката войска на 20-й с. м. вечерьта, и отъ тая дата не бѣхъ получилъ отъ него никакво известие за кѫде е заминалъ. Презъ последнитѣ петь-шесть дни не бѣхъ въ връзка и съ дойранския околийски началникъ Хесапчиевъ, поради развилитѣ се боеве презъ тия дни въ Дойранската околия и прекѫсването на телеграфнитѣ съобщения презъ Порой и Демиръ-Хисаръ съ Дойранъ.

Първото писмено разпореждане, което направихъ още на 24-й юний отъ гр. Петричъ, бѣ телеграмата ми до дойранския околийски началникъ, подадена въ следа, обаче на нея не се получи никакъвъ отговоръ. Едвамъ презъ деня се разбра, че Дойранъ падналъ въ гръцки рѫце. Подиръ нѣколко дни научихъ, че дойранскиятъ околийски началникъ билъ напустналъ на 23-й юний града Дойранъ, следъ отстѫплението на нашата войска отъ позициитѣ южно отъ града презъ тоя день, и заедно съ нѣкои отъ чиновницитѣ, стражаритѣ и частъ отъ българското население отъ града заминали къмъ Струмица, откѫдето, следъ приближаването на неприятеля къмъ тоя градъ, се отправили за старитѣ предѣли на царството, презъ Пехчево. Отъ сѫщия околийски началникъ, до края на стоенето ми въ Петричъ, както и до самия край на Кукушкото окр. управление, не се получи никакво известие и изобщо съобщение за

сждбата му и участьта на стражата и бѣжанцитѣ, минали презъ Малешевския край.

Второто ми писмено разпореждане бѣ до горно-джумайския околийски начаяникъ, за да се спратъ и върнатъ на работа забѣгналитѣ полицейски стражари отъ Кукушкия и Сѣрски окржгъ.

Вмѣнихъ въ дългъ на петричкия градски кметъ, помощницитѣ му и всички шефове на останалитѣ мѣстни учреждения, да се грижатъ за успокояване духоветѣ на гражданитѣ и запазване реда и безопасностьта въ града и околията, като взематъ всички мѣрки по настаняването и прехраната на нѣколко хилядитѣ бѣжанци отъ Кукушко, пристигнали отъ два-три дни въ града и околията имъ.

Отъ два-три дни въ гр. Петричъ се бѣ установилъ на квартира и щабътъ на II-ра армия. Неговото присжтствие тамъ внасяше известно успокоение между гражданитѣ и чиновницитѣ. На 25-й юний рано сутриньта получихъ телеграма отъ македонския воененъ губернаторъ, съ която се оформяваше и писмено моето служение въ гр. Петричъ. Тя гласи:

Петричъ, Господину Кукушкому окр. управителю, Карамановъ, копие II-ра армия.

Разрешавамъ Ви да останете въ Петричъ и освенъ останалитѣ околии отъ Вашия окржгъ, възлагамъ Ви временно да управлявате и околиитѣ Петричка, Демиръ-Хисарска, Мелничка и Горно-Джумайска. На околийскитѣ началници въ тия околии дадохъ заповѣдь да Ви се подчиняватъ. № 9217.

Македонски воененъ губернаторъ
генералъ-майоръ Вълковъ

Презъ тоя день главната ми грижа бѣ да запазя реда и безопасностьта въ повѣренитѣ ми околии, а сжщо да поставя органитѣ на разнитѣ власти въ тия околии и самото население на работа, по настаняването и прехраната на бѣжанцитѣ.

За тая цель издадохъ бързо предписание до петричкия околийски началникъ съ следното съдържание:

„Вземете грижата лично и разпоредете веднага за настаняването изъ околията Ви, преимуществено северния ѝ край, дошлитѣ бѣжанци отъ Кукушко, Поройско и др. мѣста. Ще заповѣдате на общинскитѣ кметове, щото за една отъ главнитѣ си грижи да иматъ настаняването и прехраната на бѣжанцитѣ. Всѣка община да представи, въ най-кратко време, списъкъ на намиращитѣ се въ района ѝ бѣжанци. Действувайте въ случая бързо и смѣло. № 1505.

Окржженъ управитель Карамановъ".

Освенъ това телеграфирахъ до околийския началникъ въ Горна Джумая и Мелникъ:

Една отъ главнитѣ Ви грижи ще бѫде настаняването изъ околията Ви на пристигналитѣ бѣжанци изъ разнитѣ мѣста на Кукушката, Демиръ-Хисарската, Дойранската и други околии. Свикайте веднага всички общински кметове и имъ дайте лично наставления по работата имъ, въ настаняване и прехранване на бѣжанцитѣ. Телеграфически ще ми донесете за числото на намиращитѣ се въ околията Ви бѣжанци и отъ кои мѣста сѫ. Апелирайте и къмъ частната инициатива, особено на мѣстнитѣ свещеници, учители, чиновници и първенци. № 1506.

Управитель Карамановъ.

Въ сѫщия день, следъ като получихъ телеграмата на губернатора, смѣтнахъ за своя длъжность да се представя по служба на командуващия армията, генералъ-лейтенантъ Никола Ивановъ, и на началникъ-щаба му, полковникъ Никола Жековъ, който презъ европейската война бѣ главнокомандуващъ на българската действуваща армия. Генералътъ ме прие доста любезно, макаръ и да бѣ сериозно загриженъ за тежкото положение. Съобщи ми и за получената отъ него сутриньта телеграма за превземането на градъ Княжевацъ отъ нашата I-ва армия. Генералътъ не бѣ изгубилъ вѣрата за крайния благоприятенъ изходъ на войната срещу вѣроломнитѣ ни съюзници сърби и гърци, ако не настанатъ нѣкои нови усложнения съ намѣсването срещу насъ и на други държави, предимно ромъни. Между другото генералътъ отвори дума и за лошото положение на командуваната отъ него армия, за което обвини открито тогавашния помощникъ на главнокомандуващия, генералъ-лейтенантъ Михаилъ Савовъ, който го мразѣлъ и искалъ да го изложи и злопостави, като нарочно оставилъ армията му въ слабъ съставъ и не му изпратилъ исканитѣ подкрепления. Следъ тоя ни разговоръ, азъ описахъ на генерала какво е положението на окрѫга и че за момента създаватъ най-голѣма грижа за властьта многобройнитѣ бѣжанци отъ Кукушко, Демиръ-Хисарско, Дойранско и др. мѣста, повечето отъ които сѫ гладни и голи и има се опасность отъ моръ по тѣхъ, ако не имъ се притечемъ на помощь. Помолихъ го най-настоятелно да нареди веднага до армейския базисенъ магазинъ въ градъ Петричъ, за да отпустне най-малко 10,000 кгр. брашно, за да се раздаде още сѫщия день на гладнитѣ и нуждаещи се бѣжанци. Генералъ Ивановъ, виждащъ лично плачевното положение на хилядитѣ нещастни бѣжанци, намѣри исканието ми за умѣстно и належаще, даде ми бележка до началника на армейския базисенъ магазинъ, който ми отпустна веднага 10,000 кгр. брашно.

Полученото брашно бѣ незабавно раздадено на бѣжанцитѣ. Все сжщия день, по мое настояване, Петричкиятъ общински съветъ отпусна 60 наполеона (1200 лева златни), която сума сжщо бѣ раздадена на най-беднитѣ отъ бѣжанцитѣ. Тукъ му е мѣстото да се отбележи, за похвала на тогавашния Петрички градски общински съветъ, че, макаръ и да не разполагаше общината въ момента съ налични срѣдства, той сключи заемъ отъ четирма отъ богатитѣ си членове. Тая помощь бѣ опредѣлена отъ съвета по 30 стотинки дневно на членъ отъ семейство на бѣжанцитѣ. Лицата, които услужиха на общината и на бѣжанцитѣ бѣха: тогавашниятъ кметъ Алексий Тасевъ и общинскитѣ съветници Никола Евтимовъ, Михо К. Поповъ и Василъ Костенаровъ.

Предъ видъ на страха отъ гладъ и моръ по бѣжанцитѣ и поради липсата на храни въ гр. Петричъ и другитѣ градове въ околностьта, смѣтнахъ за нуждно да донеса сжщия день (25-й юний) и на македонския военен губернаторъ, когото съ телеграма молѣхъ за бързо отпускане брашно отъ войсковитѣ магазини. Тая телеграма има следното съдържание:

„тв. бърза. Демиръ Хисаръ. Македонски Военен Губернаторъ.

Една доста голѣма часть отъ бѣжанцитѣ отъ Кукушко, Поройско и Дойранско сж тукъ въ Петричъ и околията. Точното имъ число не се знае, но надминава 5,000 души. Храни не се намиратъ и има страхъ отъ гладъ и моръ, ако не се изпрати брашно отъ Демиръ-Хисаръ или другаде. Моля бързото Ви разпореждане за отпускане брашно отъ войсковитѣ магазини, което да се раздаде на нуждаещитѣ се и гладни бѣжанци отъ една комисия, която ще назнача за тая цель. № 1508.

Управитель Карамановъ“

Едновременно съ отпускането на брашно и пари на най-беднитѣ и нуждаещитѣ се бѣжанци, се нареждаше до сжщитѣ да напускатъ града Петричъ и да се отправятъ за по-вжтрешнитѣ околии и къмъ Стара България, за да се заловятъ една часть отъ тѣхъ, предимно селската, на работа по предстоящата тамъ жетва. Тоя день имаше голѣмъ напливъ на бѣжанци изъ Поройско, минали въ по-голѣмата си часть пеша и съ товаренъ добитъкъ, презъ проходитѣ на Бѣласица планина. За отправяне на бѣжанцитѣ на северъ къмъ по-вжтрешнитѣ околии, както и за раздаване на отпустнатитѣ брашно и пари отъ армейския базисенъ магазинъ и Петричкия градски общински съветъ, донесохъ на македонския военен губернаторъ въ Демиръ-Хисаръ.

Предъ обѣдъ на 26 юний, избѣгалиятъ въ Петричъ горно-поройски кметъ Димитъръ Ив. Тимчевъ ми донесе писмо отъ единъ отъ горно-поройскитѣ бѣжанци, намиращъ се въ това време, заедно съ много други бѣжанци отъ Поройско, въ Бѣласица планина. Той съобщаваше, че Иванъ Георгиевъ отъ с. Горни Порой донесълъ покана на гъркоманина Колата Баджовъ до забѣгналия. Поканата носѣше името на нѣкаква комисия и бѣ подпечатана съ печата на Поройската гръцка община. Тя имаше следното интересно съдържание:

„За фамилиитѣ, които сѫ бѣгали отъ кѫщитѣ имъ.

Господа

Да вземете фамилиитѣ Ви и всичко щото имате съ Васъ и да си дойдете дома си свободно, нѣма вече страхъ.

Комисията. 24 юний 1913 г. Горни Порой.
печатъ.

Щомъ получихъ това писмо и поканата, веднага отидохъ въ щаба на II-ра армия и ги предадохъ на командуващия армията за сведение. За тѣхното съдържание донесохъ сѫщевременно телеграфски и на македонския военен губернаторъ въ Демиръ Хисаръ, който ми отговори сѫщо телеграфски, за да ги предамъ на щаба на II-ра армия — нѣщо, което бѣхъ направилъ, още преди подаването на телеграмата до губернатора.

Къмъ 6 часа подиръ обѣдъ на сѫщия день щабътъ на II-ра армия напустна града Петричъ и се отправи по пѫтя за дефилето на р. Струма. Въ следнитѣ дни се научихъ, че сѫ се установили въ Горна Джумая. Това заминаване на щаба на армията подсказа, че боеветѣ, които презъ сѫщия день се развиваха недалече отъ Петричъ или въ Струмишко, сѫ неблагоприятни за българското оржжие и че е възможно скоро да напустнатъ Петричъ и останалитѣ въ него войскови учреждения, гарнизонътъ му, както и мѣстната администрация и полиция. Тая мисъль ме накара да употрѣбя всичкитѣ си усилия, за да се раздаде по-скоро всичкото отпустнато брашно за нуждаещитѣ се бѣжанци. И, наистина, до вечерьта брашното се раздаде въ по-голѣмото си количество, а на другия день, рано преди обѣдъ, и останалото. Сѫщата мисъль за скорошното напускане на града, както и възможното отстѫпление на войскитѣ, защищаващи Рупелския проходъ, поради заплашване пѫтя на отстѫплението имъ, отъ напредващитѣ гръцки войници откъмъ Струмица за Петричъ и дефилето на Струма, ме накара да наредя по-скоро да напустнатъ града и околията намиращитѣ се хиляди бѣжанци въ тѣхъ и да се изпратятъ къмъ старитѣ предѣли на царството.

Понеже пристигналитѣ въ Петричко бѣжанци бѣха съ

малко кола и добитъкъ и повечето пеша, то наредихъ да се движатъ на северъ по пжтищата на дѣсния брѣгъ на р. Струма. Това направихъ не само да не се прѣчи на възможното отстжпление на нашитѣ войски отъ Рупелския проходъ, но и за да се улесни на почналитѣ да се точатъ отъ обѣдъ на сжщия день, по шосето край града, идещи отъ Радовишъ и Струмица за дефилето на р. Струма и къмъ Горна Джумая, грамадни и непрекжснати върволици отъ обози и полската артилерия на лѣвото крило на нашата 4-та армия, която тия дни бѣ въ отстжпление, за съкратяване на фронта и заемане на по-удобни позиции, въ близость до старата граница на царството. Това точене на обозитѣ и артилерията на казаната армия продължи презъ Петричъ непрекжснато и все по-усилено презъ днитѣ и нощитѣ на 25-й и 26-й и до следъ обѣдъ на 27-й юний Поради нѣколкодневното и безспирно движение на обозитѣ и артилерията откъмъ околноститѣ на Щипъ и Радовишъ, много отъ тия войскови части си бѣха изчерпали храната, та имаше постоянна и голѣма навалица отъ войници отъ прехраната на сжщитѣ части въ канцеларията на армейския базисенъ магазинъ, за да имъ се отпустнатъ хранителни продукти (главно брашно, сирене и кашкавалъ). Канцеларията на базисния магазинъ се помѣщаваше въ сжщото здание, кждето бѣха и канцеларитѣ на окржжното и околийското управление. Навалицата ставаше все по-голѣма, защото всѣки войникъ бързаше да получи продукти, колкото се може по-скоро, понеже маршрутътъ имъ бѣ бързъ. Всички войници, които вземаха тоя день продукти, ги получиха срещу редовни трѣбвания и разписки, подписани отъ надлежнитѣ началствуващи и отговорни лица.

Следъ като щабътъ на армията напустна града, останалитѣ въ него длъжностни лица бѣха въ очаквателно положение. Напредващитѣ гръцки войски можаха да се явятъ въ скоро време въ околията главно откъмъ Струмишко. Макаръ да започнаха да циркулиратъ изъ града всевъзможни слухове, до вечерьта и презъ нощьта срещу 26 юний, спокойствието на града не бѣ нарушено. Паника нѣмаше и между движащитѣ се войскови части, както и въ малочисления гарнизонъ на града. Органитѣ на администрацията и полицията бѣха на своитѣ постове. Усилени стражарски и войнишки патрули наблюдаваха за реда и спокойствието между населението въ града, като се следѣше и всѣко движение на по-виднитѣ гъркомански семейства въ сжщия градъ. Презъ цѣлата нощь никакво движение на мѣстни граждани изъ улицитѣ на града не се забеляза. Никой го и не напустна отъ тѣхъ, за да последва бѣжанцитѣ отъ Кукушко и други мѣста. Обаче имаше голѣмо движение на войници, които пълнѣха улицитѣ по направление на канцеларията на армейския базисенъ магазинъ, за да получатъ хранителни продукти, за от-

стжпващитѣ обози и артилерия, които продължаваха безспирно да се точатъ по шосето за долината на р. Струма, като скърцането на колитѣ, орждията и раклитѣ оглашаваше високо и непрекжснато лѣтната нощна тишина.

Сутриньта на 26-й юний въ гр. Петричъ бѣ относително спокойно. Чаршията бѣ отворена и се забелязваше обикновено движение на мѣстнитѣ граждани. Обаче още отъ сутриньта напливътъ на войници отъ отстжпващитѣ обози и артилерия бѣ голѣмъ предъ канцеларията на армейския базисенъ магазинъ, за да искатъ хранителни продукти за частитѣ си. Явяваха се въ канцеларията много войници безъ трѣбвания, но съ най-настоятелна молба да имъ се отпустнатъ продукти, понеже частитѣ имъ вече били безъ всѣкакви хранителни припаси, а началствуващитѣ лица отъ много отъ тия части не били въ това време наблизу до магазина, за да подпишатъ трѣбванията и разпискитѣ. Мнозина отъ тия войници, на които бѣ отказано да се отпустнатъ продукти безъ трѣбвания, влизаха и въ канцеларията на окржжното управление, намираща се на сжщия етажъ, и се явяваха лично предъ менъ, като ми описваха, въ какво положение се намираха частитѣ имъ относно храната, и ме молѣха да настоявамъ предъ началника на базисния магазинъ да имъ се отпустнатъ продукти безъ трѣбвания. Напливътъ отъ такива войници бѣше найголѣмъ следъ обѣдъ на тоя день и въ такъвъ моментъ, когато всички обози и артилерията бързаха да заминатъ поскоро напредъ, за да не останатъ плячка на следващия не много далечъ подиръ тѣхъ неприятель. Воденитѣ боеве сжщия день съ гърцитѣ къмъ с. Ново село, Струмишко и при с. Вѣтренъ и Бѣласица планина, Демиръ-Хисарско, бѣха свършени неблагоприятно за нашата войска и всѣки моментъ се очакваше неприятельтъ да се появи въ околноститѣ на гр. Петричъ.

На нѣколко пжти ходихъ и молихъ тогавашния началникъ на базисния магазинъ, да нареди да се дава брашното и другитѣ продукти и безъ трѣбвания, защото моментътъ позволява и оправдава напълно това, като, нѣшо повече, настоявахъ предъ сжщия началникъ да нареди и за принудителното натоварване въ всѣка праздна или полупраздна обозна кола най-малко по единъ чувалъ брашно, за да се вдигне по тоя начинъ отъ Петричъ и не остане плячка на неприятеля. Молбитѣ ми останаха напраздни предъ крайния формалистъ и несъобразителенъ за преживѣвания моментъ началникъ на базисния магазинъ. „Трѣбване и разписка трѣбва да ми се дадатъ отъ всички войници и команди, които търсятъ брашно и други продукти за храна на частитѣ си; безъ такива не давамъ никому нищо, защото нѣмамъ време да ходя по затворитѣ, или да бжда разстрелянъ за неоправданието на липсата отъ тия продукти“ — бѣше всѣкога отговорътъ на на-

чалника на тоя магазинъ. Неприятельтъ можа да вземе и безъ какви да било трѣбвания и разписки оставенитѣ на произвола грамадни количества хранителни материали отъ армейския базисенъ магазинъ въ гр. Петричъ.

Подиръ обѣдъ на сжщия день получихъ единъ таенъ рапортъ на мелнишкия околийски началникъ, който ми явяваше, че гръцкото население въ гр. Мелникъ явно проявявало симпатии къмъ гръцката войска и държава, и че билъ получилъ заповѣдь отъ македонския воененъ губернаторъ да го обезоржжи, за да се избѣгнатъ кървави стълкновения, както това, що бѣ станало съ Сѣръ и други нѣкои мѣста. Той молѣше да му се изпрати единъ взводъ войници, за тая цель, понеже 13-тѣ полицейски стражари, съ които разполагалъ това време, билъ въ невъзможность да извърши съ успѣхъ обезоржжаването.

Веднага отговорихъ на сжщия началникъ, съ тайно предписание № 1516 отъ 15 юний 1913 г. следното:

„На № 1849. Въ отговоръ на рапорта Ви подъ насрещния №, съобщавамъ Ви, Господинъ Началнико, че не може да Ви се изпрати отъ тукъ исканиятъ взводъ войници, защото не се разполага съ излишна войска, както това ми се съобщи отъ господина мѣстния комендантъ. Сжщо така не може да Ви се изпратятъ и стражари, защото нуждата отъ тѣхъ тукъ е сжщо голѣма. Обърнете се по случая къмъ най-близката войскова часть и, ако такава нѣма, разпоредете и съберете околната българска милиция, съ която ще си послужите за изпълнението на възложената Ви отъ Господина Губернатора заповѣдь. Действувайте смѣло и бързо. Окржженъ управитель Карамановъ“.

Сжщиятъ день, късно подиръ обѣдъ, пристигнаха въ Петричъ отъ Демиръ Хисаръ нѣколко чиновници отъ щаба на Македонското военно губернаторство и командира на конния стражарски взводъ при сжщото губернаторство, подпоручикъ Неновъ. Тѣ ми съобщиха, че щабътъ на губернаторството, начело съ губернатора и главния секретарь, е напустналъ къмъ обѣдъ гр. Демиръ Хисаръ и се е отправилъ по дефилето на р. Струма, по направление на Горна Джумая. Тѣ ми оставиха и една бележка на губернатора, който ми известяваше да отправямъ за въ бждаще, до второ известие, донесенията си до него въ с. Симитлий, Горно-Джумайска околия, кждето временно се установяваше щабътъ му и има открита телеграфна станция. Сжщитѣ чиновници ми явиха, че на днешния день, малко нѣщо преди напускането имъ на града, станало голѣмо кърваво сблъскване между гъркомани и гръцки андарти, предводителствувани отъ мѣстния гръцки владика, и на-

шата полиция и че въ това стълкновение билъ убитъ и самиятъ гръцки владика. За убийството на тоя метежникъ гръцки владика и на нѣколцина други мѣстни гърци и гъркомани, на времето се вдигна голѣмъ шумъ отъ гръцка страна. Хроникира се въ всички по-голѣми европейски вестници телеграмата на гръцкия краль Константинъ, главнокомандуващъ на гръцката армия, изпратена до гръцкото правителство на 29 юний и предадена отъ сѫщото на представителитѣ на Гърция въ всички европейски столици, за да я направятъ достояние на обществото чрезъ печата. Тази телеграма бѣ помѣстена презъ 1914 г. въ известния рапоргъ на Карнегиевата анкета въ Балканитѣ, стр. 300—301.

Около 7 часа вечерьта дошлитѣ въ Петричъ чиновници, както и жандармерийскиятъ коненъ взводъ, напустнаха града и се отправиха къмъ с. Симитли и Горна-Джумая. Преди тръгването си, началникътъ на казания взводъ остави за пазене отъ мѣстната полиция, каранитѣ отъ него нѣколко души заложници отъ Демиръ-Хисаръ. При напускането градъ Петричъ отъ администрацията и полицията, заложницитѣ гърци бѣха подкарани на пѫть къмъ вѫтрешностьта на царството.

Къмъ 8 часа нечерьта, следъ като напустна града мѣстниятъ командантъ, заедно съ всички войници, които обслужваха командантството му, мѣстното население разбра, че може скоро да бѫде напустнатъ града и отъ администрацията и полицията, която приготовлявала за пѫть и задържанитѣ въ полицейския затворъ, като заложници, нѣколко десетки души гъркомани отъ Петричъ. Предъ менъ се яви въ двора на околийското управление една многобройна депутация отъ мѣстни граждани българи, начело съ тогавашния кметъ Алексий Тасевъ и всички общински съветници. Тя учтиво и настоятелно ме помоли да освободя всички задържани въ полицейския затворъ гъркомани-заложници, защото, ако сме ги били освободили, градътъ щѣлъ да се успокои и нѣмало да пострадатъ отъ отмъщението на роднинитѣ и приятелитѣ на задържанитѣ гъркомани, съ влизането на неприятелската войска въ града, и че всички тия роднини и приятели тържествено поржчителствували, че ще запазятъ града и цѣлото му българско население отъ всѣкакви произволи. Тая молба на многобройната градска депутация, въ която влизаха и най-виднитѣ мѣстни българи, ми се повтори на нѣколко пѫти. Увѣряваха ме всички и самиятъ кметъ, че това го изисквали, въ тоя моментъ, интереситѣ на всички граждани.

Понеже никой отъ задържанитѣ гъркомани не се обвиняваше въ каквото и да било престѫпление спрямо властьта и задържането на сѫщитѣ е станало въ началото на войната по доноси на мѣстни българи, дадохъ заповѣдь веднага да се освободятъ. Не се минаха нѣколко минути отъ

разотиването на депутацията, когато се дочуха силни и многократни гласове отъ „ура“ и „да живѣе България“. Както ми доложи заведующиятъ полицейския затворъ, стражарътъ Тодоръ Кърконьовъ отъ гр. Дупница, „урата“ и възгласитѣ „да живѣе България“ били на освободенитѣ отъ затвора гъркоманн, както и на насъбралитѣ се около тѣхъ роднини и приятели, които, доволни отъ тѣхното освобождение, по този начинъ изказвали благодарностьта си къмъ причинителитѣ на освобождението имъ, въ това число и на окржжния управитель. Не много време подиръ това, всички освободени арестанти и тѣхнитѣ роднини и приятели се прибраха мирно и тихо по домоветѣ си. Прибраха се рано въ кжщитѣ си и останалитѣ граждани. Понеже се бѣше вече добре стъмнило, изъ улицитѣ на града останаха да се движатъ само отдѣлни стражари и по нѣкой изостаналъ отъ частьта си войникъ. По шосето край града, идещи откъмъ Струмишко, се чуваха непрекжснатитѣ скърбуцания на точещитѣ се вече безспирно отъ два дни неизброими обозни коли и часть отъ артилерията на 4-та армия, която върволица не престана и презъ цѣлата нощь срещу 27 юний, и до късно подиръ обѣдъ на тая дата.

Следъ като напустна града комендантътъ и войницитѣ му, въ Петричъ остана само администрацията, полицията и телеграфътъ. Обаче, при настаналото положение, когато се очакваше всѣки моментъ да се приближи неприятелската войска къмъ града откъмъ Струмица, решихме съ околийския началникъ да изтеглимъ стражата и останалото въ града чиновничество, на пжть къмъ дефилето на Струма и по посока на отстжпващата войска. Това направихме на смръкване. Въ сжщото време градътъ бѣ напустнатъ и отъ телеграфната станция. Мѣстнитѣ стражари отъ Петричъ не пожелаха да се отдѣлятъ отъ домашнитѣ си и се пръснаха на своя глава изъ града и по кжщитѣ си. Да останатъ и се криятъ изъ града, тѣ били поощрени отъ мѣстнитѣ гъркомани, съ мнозина отъ които били въ роднински и приятелски връзки, които имъ обещали да ги пазятъ, следъ заемането на града отъ гръцката войска. Сжщо така не избѣгаха отъ града и мѣстнитѣ му жители българи, съ изключение на нѣколко души, явно уличени въ враждебно настроение срещу мѣстнитѣ гъркомани, както презъ време на турското владичество, така и по време на окупирането на града отъ българската войска и власть.

Нощьта срещу 27 юний прекарахъ заедно съ околийския началникъ Бановъ при рѣка Струма до Марино-костенскитѣ бани. Презъ сжщата нощь въ близкитѣ околности на тия бани нощуваха хиляди души войници, отстжпващи откъмъ Струмица и Рупелъ. Много други хиляди войници бѣха въ движение по пжтя за Горна-Джумая. Между всички тия

отстжпващи войници имаше и нѣкои холероболни. Безъ да подозираме, че сме въ съседство съ холероболни, бѣхме спрѣли презъ нощьта за почивка и спане на такова мѣсто и на сутриньта единъ отъ съседитѣ ни, капитанъ Станоевъ, се бѣ поминалъ. Още въ зори на 27 юний се надигнахме и започнахме да разпитваме мнозина отъ движещитѣ се войници отъ обозитѣ на 4-та армия по шосето откъмъ Петричъ, какво има къмъ града и близу ли е неприятельтъ. Отговориха ни, че въ тоя моментъ не знаятъ що има въ града, но като минали тая нощь презъ сжщия било тихо въ него и не билъ влѣзълъ неприятельтъ. При това известие, решихме съ околийския началникъ да се върнемъ обратно въ града и заминахме веднага, придружени отъ двама полицейски стражари. На останалитѣ стражари дадохъ нареждане да се движатъ заедно съ архивата къмъ с. Левуново и Кресна. Движейки се по шосето за града, срѣщахме, дори до самия градъ, още точещи се обозни коли и отдѣлни войници, но вече понамалѣли и съ прекжсване аа върволицата. Къмъ 7 часа сутриньта влѣзохме отново въ гр. Петричъ. Сега вече градътъ бѣ съвсемъ пустъ. Нито войници, нито жива душа отъ мѣстнитѣ граждани не се мѣркаха изъ улицитѣ му. Всички дюкяни и кжщитѣ бѣха затворени. Движение на хора имаше само по минаващето презъ северния край на града струмишко шосе, и то отъ обозни коли и войници. Отправихме се къмъ мѣстото на складоветѣ на базисния магазинъ, които се намираха край шосето, кждето минаваха войнишкитѣ коли и отдѣлни войници. Личеше, че презъ нощьта е грабено отъ продуктитѣ на тия складове отъ мѣстното население, понеже въ близость до тѣхъ се навъртаха нѣколко мжже, жени и деца, приготвени да грабятъ. Въ това време, току до самитѣ складове и отъ страни на шосето, намѣрихме спрѣнъ единъ нашъ ескадронъ, командуванъ отъ майоръ Балтаджиевъ. Предназначението на тоя ескадронъ, както научихме отъ срѣщата ни съ офицеритѣ му, бѣ да придружава и охранява отстжпващата артилерия и обози на IV-та армия. Съ майоръ Бзлтаджиевъ, като добри приятели отъ службата нн презъ 1897/98 год, въ гр. Добричъ, заведохме приятелски разговоръ по положението презъ днитѣ на отстжплението на IV-та армия. Сжщиятъ ми каза, че гр. Струмица е билъ превзетъ отъ гръцката войска презъ вчерашния день и че тѣхни (гръцки), макаръ и слаби части, били слѣзли въ Струмишкото поле още на 25 юний и безпокоили отстжплението на артилерията и обозитѣ отъ IV-та армия. Дори на вчерашния день били откжснати отъ тѣхъ нѣкои обозни части и артилерия, като взели въ плячка изоставенитѣ коли и орждия, а войницитѣ съ конетѣ избѣгали и се пръснали изъ полето и по пжтищата къмъ Малешевско. По време на разговора ни се движеха по шосето още обозни коли, идещи откъмъ Струмица. Виждайки, че грамадното коли-

чество брашно отъ складоветѣ на магазина ще остане скоро въ ржцетѣ на неприятеля, помолихъ майоръ Балтаджиевъ да нареди, щото войиицитѣ му кавалеристи да хвърлятъ принудително по единъ-два чувала брашно въ всѣка праздна или полупраздна обозна кола, за да го запазимъ за нуждитѣ на отстжпващата армня. Майоръ Балтаджиевъ, намѣри това ми искане за хубава идея. Той разпореди веднага да слѣзатъ отъ конетѣ си едната половина отъ ескадрона му и да почнатъ да товарятъ въ всѣка една минаваща обозна кола по еднинъ или два чувала брашно. Това товарене продължи повече отъ два часа, презъ което време се натовариха нѣколко стотинъ чувала въ колитѣ на точещитѣ се още, макаръ и съ прекжсвание, обози. Сжщото това брашно, натоварено безъ трѣбвания и разписки и по време, когато началникътъ на базисния магазинъ и неговитѣ помощници и прислужници, въ трескава бързина, отстжпваха къмъ Горна Джумая, увѣренъ съмъ и днесъ, че спаси много наши войскови части отъ гладъ, а сжщо отъ приготвения отъ него хлѣбъ хапнаха по нѣкой кжсъ и много стотици, дори хиляди нещастни бѣжанци. До като едната половина отъ войницитѣ на ескадрона товарѣха брашно въ минаващитѣ по шосето и покрай складоветѣ обозни коли, азъ и околийскиятъ началникъ Бановъ, придружени съ едно отдѣление кавалеристи дадени ни отъ командира на ескадрона майоръ Балтаджиевъ, влѣзохме въ града, за да видимъ въ какво положение се намира. Намѣрихме сжщата тишина, както и преди два и повече часа, когато влѣзохме и преминахме презъ него отъ къмъ източната му страна. Само предъ телеграфната станция заварихме началникътъ й телеграфистъ съ готова каруца за заминаване. Той ни яви, че е прекжсната вече връзката и съ Демиръ Хисаръ, напустнатъ отъ нашата войска и власти, поради което е принуденъ да замине назадъ за Горна Джумая, което подиръ малко време, и направи, почти едновременно и съ нашето напускане на града. Понеже връзката съ Горна Джумая не бѣ прекжсната, то подадохъ отъ моя страна последната си по службата телеграма до македонския военен губернаторъ, отправена до станция Симитли и следа.

Освенъ началника на телеграфната станция, никакъвъ другъ органъ на нашата власть не се намираше въ това време въ града. Поради голѣмата тишина, която царуваше въ града — защото всички сгради бѣха затворени и липсваше всѣко движение на мѣстнитѣ жители изъ улицитѣ му — само тропотътъ по калдъръма отъ подковитѣ на кавалерийскитѣ коне се чуваше и носѣше отъ единия на другия край на града. При тази ни обиколка изъ по-важнитѣ улици на града, само отъ краищата на пердетата, спустнати по прозорцитѣ на кжщитѣ, назъртаха плахо нѣкои отъ изпокрилитѣ се по домоветѣ си мѣстни жители. Пустотата на града му предаваше

особенъ таинственъ и страшенъ видъ, който будѣше въ сърдцата на минаващитѣ самотни пѫтници мрачни чувства.

Следъ обиколката изъ града се върнахме при ядрото на ескадрона, гдето заварихме останалитѣ войници да товарятъ още чували съ брашно и други продукти отъ складоветѣ на вече съвсемъ нарѣдко движущитѣ се обозни коли, последни остатъци отъ грамадния обозъ на лѣвото крило на IV-та армия. Ескадронниятъ командиръ майоръ Балтаджиевъ намѣри, че е време вече да се движи и той съ войницитѣ си, по указания му отъ по-горното началство маршрутъ, на северъ и дѣсния брѣгъ на рѣка Струма. Преди да си замине майоръ Балтаджиевъ, разсѫдихме съ него, че и моето и на околийския началникъ понататъшно стоене въ Петричъ е вече безполезно и дори опасно, понеже всѣки моментъ можеха да се появятъ предъ града преднитѣ части на настѫпващия неприятель. Раздѣлихме се приятелски съ началници и войници отъ ескадрона, който замина въ североизточна посока, презъ полето и хълмоветѣ покрай дѣсния брѣгъ на р. Струма. Ние двамата съ околийския началникъ и придружаващитѣ ни двама полицейски стражари се отправихме по шосето на изтокъ за с. Левуново и оттамъ за с. Симитли, при щаба на македонския военен губернаторъ. Какво е било положението на градъ Петричъ на 26 юний вечерьта и на другия день до къмъ обѣдъ, това се вижда най-добре отъ последната ми телеграма отъ сѫщия градъ до македонския военен губер-наторъ, —

бърза. Станция Симитли — следа, Македонския военен губернаторъ.

Снощи, съ заминаването на коменданта и мѣстния гарнизонъ, напустна града и мѣстната полиция и чиновници. Азъ и началникътъ нощесъ прекарахме на Маринокостенска баня и рано тази сутринь се прибрахме въ града. Телеграфопощенската станция се възобнови сѫщо тая сутринь. Въ града владѣе пълна тишина. Почти всички дюкяни сѫ затворени. Населението една часть избѣгало, а другата се изпокрило. Мѣстната полиция въ по-голѣмата си часть се разпръсна. Взехъ единъ взводъ кавалерия за патрули изъ града. Никаква войска и гарнизонъ за сега не се намира въ града. Телеграфнитѣ съобщения мѫчни и за сега сме въ пълна неизвестность. Обозитѣ още се точатъ по шосето Петричъ—Демиръ-Хисаръ—Горна Джумая. № 1520, 27. VI. 1913 г., гр. Петричъ, управитель Карамановъ".

Като излѣзохме отъ града Петричъ, по пѫтя настигнахме движещитѣ се по него, по-нарѣдко вече, обозни коли, като влизахме въ разговоръ съ много войници отъ тия коли

за преживѣното отъ тѣхна страна презъ днитѣ на отстжплението имъ отъ Щипъ и Радовишъ. Къмъ обѣдъ стигнахме моста на р. Струма, близо до Маринокостенскитѣ бани, който минахме още здравъ, но при него вече се намираше пионерната команда, за да го разруши и да забави съ това отстжпващия неприятель. Това тя направи следъ нѣколко часа, следъ като бѣха се източили и последнитѣ наши обозни коли и войници, които се движехя отъ Щипъ, Радовищъ, Струмица и Петричъ за Горна Джумая, презъ дефилето на р. Струма. Не далече отъ моста, въ близкитѣ околности на Маринокостенскитѣ бани, останахме да почиваме нѣколко часа. Въ сжщитѣ околности по това време се движеха и имаше на почивка хиляди наши войници отъ разнитѣ части на отстжпващигѣ войски отъ южния изходъ на Рупелския проходъ. Тукъ се видѣхме съ много познати офицери и войници отъ кукушкитѣ защитници. Всички отстжпващи войскови части отъ Рупелския преходъ се движеха полека, спокойно и въ редъ, защото неприятельтъ бѣше още далечъ и се задържаше на всѣка крачка отъ нашитѣ ариергардни части. Времето бѣше ясно и непоносимо горещо, като при спирането си всички войници бѣха съблѣкли дебелитѣ си зимни куртки, а нѣкои и ризитѣ си, както и ботушитѣ и опинцитѣ си и останали полуголи и боси, за да се поразхладятъ и изсушатъ потнитѣ си дрехи, партенкитѣ и навущата. Съ поотморяването и наближаване залѣза на слънцето, всички части започнаха да се потѣгатъ за пжтъ къмъ Кресна, кждето се смѣташе да се даде по-силенъ отпоръ на неприятеля.

Къмъ 7 часа подиръ обѣдъ тръгнахме и ние двамата съ петричкия околийския началникъ Бановъ и двамата ни полицейски стражари, Минахме Левуново въ видѣло и се спрѣхме на изхода му, гдето близу до шосето останахме за почивка и нощуване. Самото село бѣ пълно съ отстжпващи войници нѣмаше мѣсто за пренощуване. При това презъ доста топлата лѣтна нощь бѣ по-приятно да се спи на полето, отколкото въ селото. На минаване презъ селото научихме отъ мѣстнитѣ селски власти, че пристигналитѣ сутриньта петрички стражари, заедно съ придружаваната отъ тѣхъ архива, заминали къмъ Кресна. Нощьта прекарахме добре и на другия день (28 юний), рано сутриньта, се упжтихме за Крива ливада и Кресненския проходъ, за да стигнемъ въ с. Симитли. Деньтъ бѣше много горещъ и ние съ нашитѣ слаби кончета се движехме полека изъ пжтя, като почивахме на много мѣста и гледахме да напасемъ гладнитѣ си коне изъ стърнищата на пжтя. Цѣлиятъ пжтъ отъ Левуново до Крива ливада и Кресна и по-на северъ отъ тѣхъ бѣ задръстенъ съ хиляди войнишки кола, добитъкъ и войници отъ тилнитѣ части на IV-та и II-ра армия, а сжщо така и отъ изостанали многобройни бѣжански семейства отъ Кукушко, Демиръ Хисарско,

Дойранско, Лжгадинско и др. мѣста. Късно подиръ обѣдъ стигнахме въ с. Симитли. Тукъ не намѣрихме щаба на губернаторството, които, както научихме отъ кметството, не се е билъ и установявалъ на квартира, а само направиха малка почивка и заминалъ още сжщия день за Горна Джумая, гдето се е установилъ. Понеже конетѣ ни бѣха уморени отъ дългия пжть и почти гладни, а сжщо и деньтъ преваляше, решихме да пренощуваме въ селото, до топлитѣ му минерални извори. На кепенцитѣ на единъ отъ дюкянитѣ въ селото видѣхме окачено за продань прѣсно козьо месо. Понеже не бѣхме яли нѣколко дни месна храна, купихме малко месо, направихме шишъ кебапъ и го изпекохме на ржженъ на накладения отъ насъ огънь. Наядохме се хубаво и си легнахме. Не се бѣ минало нито часъ откакъ си бѣхме легнали, на менъ ми стана лошо и започнахъ да повръщамъ, а сжщо да излизамъ често и по голѣма нужда. Болкитѣ въ стомаха ми и диарията не преставаха. Понеже и повръщахъ и имахъ силна диария, усъмнихъ се да не е холера, каквато въ това време вълруваше силно между войницитѣ и изтощенитѣ бѣжанци и затова решихъ да заминемъ още презъ нощьта за Горна Джумая, гдето имаше лѣкари и болница. По пжтя се чувствувахъ малко по-добре, а съ пристигането ми въ града и препоржчването ми отъ лѣкаритѣ да пия преварена вода, съ примѣсъ отъ йодъ и млѣчна киселина, скоро се почувствувахъ добре и страхътъ ми отъ холерата премина. Въ Горна Джумая, на 29-й юний, се представихъ на македонския воененъ губернаторъ, който ме прие любезно, изказа ми похвала по службата презъ последнитѣ дни въ Петричъ и ме натовари съ нова длъжность, а именно да имамъ общия административно-полицейски надзоръ въ Горна Джумая, единствения презъ това време незаетъ градъ отъ неприятеля въ долината на на р. Струма. Тукъ въ това време се бѣха установили щабоветѣ на II-ра армия и на Македонското военно губернаторство. Въ сжщия градъ се бѣха събрали голѣма часть отъ висшитѣ и нисши чиновници отъ Щипския, Кукушкия и Сѣрския окржгъ. Тия дни въ него имаше голѣмо движение на войскови части, повечето тилни отъ II и IV армии. Бѣжанци отъ Кукушко, Дойранско, Гевгелийско, Лжгадинско, Демиръ-Хисарско и др. нѣкои околии отъ Македонската губерния, вече по-рѣдко се виждаха, понеже тѣ бѣха се почти изтощили и заминали по-на северъ и презъ старата граница на царството, разпръснали изъ Дупнишката, Самоковската, Радомирската, Софийската и др. околии, а много души отъ тѣхъ бѣха стигнали и въ София, всички въ най-плачевно състояние. Но презъ последнитѣ нѣколко дни, когато боеветѣ се развиха близу до Горна Джумая, мнозина отъ жителитѣ на околитѣ на тоя градъ български села, както и отъ самия

градъ, уплашени отъ приближаването на неприятеля, търсѣха начини, за да прикриятъ покжщнината си и сами да избѣгатъ къмъ вжтрежностьта на царството, за да се спасятъ отъ озвѣрената гръцка войска, която по пжтя на настжплението си опожаряваше и разрушаваше българскитѣ селиша и избиваше останалото въ тѣхъ българско население.

Въ първитѣ дни на м. юлий се явиха на служба въ гр. Горна Джумая нѣкои отъ служащитѣ при Кукушкото окржжно и околийско управление, както и нѣколко души отъ мѣстнитѣ полицейски стражари при Кукушкото околийско управление и полицейскиятъ приставъ на Солунската селска околия Гоце Междурѣчки. Секретарьтъ на окржжното управление Евтимъ Спространовъ сжщо бѣ на служба. Презъ всичкото време на отстжплението отъ Кукушъ до Горна Джумая, той не се отклони отъ служба безъ мое знание и разрешение. Съ пристигването на 29-й юний въ Горна Джумая, заварихъ тамъ, пристигналъ преди нѣколко дни въ сжщия градъ, кукушкия околийски началникъ Никола Коцевъ. Той бѣ напустналъ Кукушъ на 19-й юний, като командированъ въ гр. Гевгели, за да установи тамъ мѣстна административно полицейска власть, но на 20-й юний гр. Гевгели билъ завзетъ отъ неприятеля и Коцевъ напустналъ града, заедно съ стражата и часть отъ българското население, и се отправилъ презъ Дойранъ за Демиръ-Хисаръ и Горна Джумая. Поради липсата на храна въ Горна Джумая, всички намиращи се тамъ стражари отъ Кукушкия и Сѣрския окржгъ бѣха зачислени на хлѣбно продоволствие къмъ единъ отъ войсковитѣ магазини въ тоя градъ.

Длъжностьта ми на кукушки окржженъ управитель и възложената ми временно служба по надзора на администрацията и полицията въ гр. Горна Джумая изпълнявахъ до вечерьта на 8-й юлий 1913 год., когато ми се съобщи отъ македонския воененъ губернаторъ, че, по разпореждане на тогавашния новъ министъръ на вжтрешнитѣ работи Василъ Радославовъ, съмъ освободенъ отъ длъжностьта на кукушки окржженъ управитель, която заемахъ, като войникъ отъ VII Рилска дивизия, отъ 12 декемврий 1912 г. до тоя день. Съ сжщата заповѣдь на казания министъръ се освобождаваше отъ заеманата длъжность на кукушки околийски началникъ и младшиятъ подофицеръ Никола Коцевъ.

Съ освобождаването и на двамата отъ дотогавашнитѣ ни административно-полицейски длъжности, отново трѣбваше да заминемъ за войсковитѣ си части. Още на другия день отъ Горна Джумая се отправихме за Царево село, за да се явимъ тамъ въ щаба на VII Рилска дивизия и ни се опредѣли новото мѣстоназначение въ редоветѣ на войската.

Съ напускането ми на Горна Джумая, на 9-й юний 1913 г., се тури и край на всѣка по-нататъшна служба на Кукушкото окржжно управление, което отъ 22-й юний сжщата година просжществува вънъ отъ предѣлитѣ на самия Кукушки окржгъ, чиято последна часть отъ територията, още на 24-й юний бѣ паднала въ неприятелски ржце и власть. Въ последствие, следъ като свърши междусъюзническата война и за освѣтление на нѣкои факти по службата на отдѣлни лица отъ Кукушкото окржжно и околийско управление, както и по изгубването на архивата, бѣхъ запитванъ отъ Министерството на вжтрешнитѣ работи и давахъ своевременно своитѣ освѣтления и обяснения. Цѣлата водена лично отъ менъ архива на Кукушкото окржжно управление вънъ отъ предѣлитѣ на Кукушкия окржгъ, главно въ Петричъ (на 24, 25, 26 и 27 юний), която е и последната официална архива на Кукушкото окржжно управление, запазихъ и презъ есеньта на 1913 год. я предадохъ въ Министерството на вжтрешнитѣ работи.

РЕЦЕНЗИИ И КНИЖОВНИ ВЕСТИ

Г. Константиновъ, Стара българска литература — отъ св. св. Кирилъ и Методий до Паисий Хилендарски, София 1942 год., стр. 179, цена 50 лв.

Мислѣше се, че старата българска книжнина е съвсемъ неинтересна за съвременния български читатель, понеже тя има предимно религиозенъ характеръ, при това е и подражателна. Обаче това схващане бѣ явно предубеждение, което постепенно се отстранява. Вдълбоченитѣ изследвания на наши и чужди учени показаха, че и старобългарскитѣ писатели горѣли отъ творчески огънь, отъ поривъ къмъ художествено слово и форми. Авторътъ на разглеждания трудъ е познатъ писатель, който често разяснява литературни въпроси въ всѣкидневния български печатъ (в. Днесъ и Вечерь). Както обяснява въ своя предговоръ, той му трудъ се явилъ като плодъ на неговата „всѣкидневна работа съ новата българска литература" и „представя първа часть на единъ обстоенъ погледъ върху българската литература". Стараейки се да изясни новата българска литература „като отражение на националния животъ", той дошълъ „до заключение, че основнитѣ задачи на българското словесно изкуство и на българската мисловность сж поставени още непосрѣдствено следъ покръстването на народа ни и че — следователно — старата и новата българска литература сж здраво, единно свързани". Не съмъ литераторъ по специалность, но моятъ предметъ История на Българската църква е тѣсно свързанъ съ старата българска книжнина, която въ своята важна часть съставя неинъ неотемлимъ отдѣлъ, и благодарение на това смѣтамъ, че съмъ въ състояние да познавамъ развитието и значението на тая литература, възъ основа на която се разви новата българска литература. Трѣбва да се приеме за напълно вѣрно общото схващане, което ни дава г. Константиновъ. Това е напълно въ съгласие и съ съвременния историко-генетически свѣтогледъ, споредъ който историческитѣ събития (въ това число и литературнитѣ факти) трѣбва да се схващатъ въ единъ постоянен генезисъ, въ непрекжсната причинна връзка. Така, миналото и настоящето се явяватъ две стадии въ живота на едно самодейно цѣло, сир. народа — едната вече въ статично състояние, а другата въ динамично. Така, на настоящето ще трѣбва да се гледа като на жизнено продължение на това, що създалъ историческиятъ опитъ. Така, най-после, не е праздна приказка, че „историята е учителка на живота" и че затова всѣки здравомислящъ общественикъ често трѣбва да се съветва съ нея, за да не прави противоестествени опити.

Преди да започне изложението на старата българска литература, авторътъ развива своята обща мисъль въ отдѣлна глава „Духътъ на българската литература", гдето се опитва да разкрие „идеитѣ, съ които е живѣлъ българскиятъ народъ презъ вѣковетѣ". Напълно вѣрно е, че старата българска книжнина не е лишена „отъ оригинални домогвания и прояви". Творбитѣ на Черноризеца Храбъръ и епископъ Константина ясно свидетелствуватъ за това. Споредъ автора тѣ сж „първитѣ апологети на българския културенъ устремъ, създатели на нашия националенъ и расовъ култъ". Въ действителность въ тази редица бранители на първо мѣсто стои св. Климентъ Охридски, който пръвъ почналъ да се бори срещу мрака на невежеството чрезъ чара на народната речь и далъ образцови слова на старобългарски езикъ. Да вземемъ само словото му за Кирила. Какво високо народностно съзнание го оживява, каква гореща любовь къмъ своя родъ го прави живително. Може да не се приема отъ нашитѣ литератори, но безъ колебание ще го нарека възвишена пѣсень въ стройна прекрасна проза. А житието на св. Методия, приписвано отъ много учени на св. Климента, е първото вещание за месианското предназначение на славянския (относно славянобългарския) родъ. Авторътъ на Методиевото житие се смирява до неимовѣрность предъ духовното величие на своя учитель, но, по примѣра на ветхозаветнитѣ писатели, той описва неговия животъ вдъхновено и вѣрно, съ епическо спокойствие на опитенъ писатель.

К. е схваналъ, че „най-характерното за старата българска литература е тъкмо туй, че тя поставя като основна своя задача създаването на ново, активно национално съзнание, сир. на нова културотворна народность". Споредъ К. „Друга ярка отлика на старата българска литература, е стремежътъ къмъ конкретно, нравствено и обществено изясняване на всички духовни проблеми" (стр. 8). Той твърди, че „този стремежъ е изразенъ най-внушително въ богомилството". Мнозина сж се занимали съ тази ересь и повечето отъ ония, които иматъ свѣтско образование, се възхищаватъ отъ него и го надценяватъ. Излиза, че мощната нравствена сила, която излжчили голѣмитѣ свѣтила св. Климентъ, св. Наумъ, св. Иванъ Рилски и после северномакедонскитѣ подвижници Прохоръ Пчински, Иоакимъ Осоговски и Гавриилъ Лесновски, била твърде слаба въ сравнение съ нравственото въздействие на богомилитѣ. Излиза, че Козма Презвитеръ — тоя безстрашенъ изобличитель на владици и попове, на боляри и властелини, а сжщо и на надменнитѣ богомили — представялъ нѣкаква сѣнка предъ общественитѣ двигатели богомилитѣ. И авторътъ поставя безъ всѣко съмнение западноевропейската реформация въ връзка съ богомилството. То било ужъ неинъ „предвестникъ и подготвитель". Каква сждба! Гениалниятъ духъ на великия нѣмски реформаторъ Лютеръ или на Цвингли и Калвинъ да бжде поставенъ въ духовно родство съ скждоумната или най-малко наивната идеология на богомилството!... Да се допускатъ подобни грѣшки нѣма нищо чудно. Свойствено е на човѣка да се заблуждава. И комуниститѣ напр. смѣтатъ първоначалнитѣ християни за комунисти само, защото имали общъ имотъ... Недоумѣвамъ отъ следното: докато, споредъ автора, богомилството въ Западна Европа била полезна преобразователна сила (подготвило реформацията), въ България то „ослаби съпротивителната държавническа съобразителность... като направи народа ни космополитиченъ"(?), и въ второто

българско царство „това учение за втори пжть е прѣко свързано съ причинитѣ за омаломощяване на държавническитѣ български чувства" (стр. 9). Споредъ автора и исихаството играло сжщата роля спрямо българската държава, а конкретно — самъ патриархъ Евтимий, който ржководилъ исихаството. Това религиозно учение насочвало „духовния погледъ и всички стремежи на българина къмъ нѣкакво психично спокойствие и къмъ отвждни идеали — точно тогава, когато народътъ е ималъ нужда отъ съсрѣдоточена жизнена енергия, за да се брани отъ единъ страхотно смѣлъ и опасенъ врагъ" (стр. 9—10). Въ действителность исихаството на Теодосия Търновски и Евтимия Търновски не било нѣкакво социално движение, а само една форма на подвижничество въ българскитѣ манастири, при това не безполезно за старобългарската книжнина. Именно исихастътъ Евтимий, както и авторътъ изтъква, я обогатилъ съ цѣнни творения и създалъ особена книжовна школа, която давала духовна храна и презъ първитѣ вѣкове на турското робство. Книжовницитѣ-реформатори Григорий Цамблакъ и Костантинъ Костенечки сж нейни представители.

Авторътъ съ право се възхищава отъ подвига на софийскитѣ мжченици св. Георги и св. Никола презъ XVI в. и смѣло отсжжда, че тѣхниятъ подвигъ „почти никакъ не е оцененъ отъ българскитѣ историографи" (стр. 11). Кого има предъ очи, не е известно, но смѣтамъ, че този упрѣкъ не е основателенъ. Само въ моята „История на Охридската архиепископо-патриаршия", мисля, е доста казано за тѣзи духовни герои.

Сравнявайки новата литература съ старата, К. намира, че и първата носи нейнитѣ две основни черти: чувство за народность, което достига до култъ, и идея за „братска зависимость между хората, зависимость, която ни прави еднакво нищожни предъ абсолютната Божия правда". Българската оригинална литература служи на две задължения: брани правдата и свободата на българския народъ, а сжщо така и правото на човѣка изобщо. Въ такава свѣтлина нашата литература, наистина, се явява важенъ факторъ за духовното усъвършенствуване на българския народъ.

Въ гл. „Литературата презъ първото българско царство" авторътъ най-напредъ разглежда първобългарскитѣ надписи като изрази на „духовнитѣ интереси" на първобългаритѣ. Обаче, както и авторътъ изтъкна, българската литература се създаде следъ покръстването на българитѣ и то на езика на славянитѣ въ българската държава. Наистина, тоя езикъ се наричалъ языкъ словѣньскъ и, ще рече, създадената на сжщия езикъ книжнина би трѣбвало да се нарича славянска. Това именно поддържатъ нѣкои слависти, които наричатъ славянската книжнина въ първото българско царство старославянска, вмѣсто старобългарска. И авторътъ сякашъ иска да разграничи българи отъ славяни, като твърди за Борисова България: „земята, държавата е българска, а езикътъ — славянски!". Тукъ цитува проф. Б. Цонева, който казва, че името българинъ било само политическо название, а името славянинъ — етнично название на единъ и сжщъ славянски народъ, който относле приема името българи. Въ тоя възгледъ има влияние на сръбски историци и етнографи. По време на нещастното югославско-българско сближение, сърбитѣ твърде много използуваха тая историческа илюзия, за да докажатъ, че и сега българи и сърби сж единъ народъ. И у насъ имаше увлѣчени „югославци", които вѣрваха въ тая идея.

Въ действителность имало два отдѣлни етнични елементи: българи (първобългари) и славянски племена. Името българинъ било име на особенъ народъ, на тоя, който създалъ и уредилъ българската държава и който е далъ на цѣлата нейна територия едно име България. Това име усвоили и славянскитѣ племена, които живѣели въ тая земя и били еднородни, като име на своето обширно отечество, като народностно име. Впрочемъ авторитъ нарича Кирило-Методиевия езикъ старобългарски, който е „класическиятъ езикъ на цѣлото славянство". Кирилъ и Методий принадлежатъ преди всичко на българския народъ. Затова никжде не е високъ тъй култътъ къмъ светитѣ Солунски братя, както въ българскитѣ земи. Тукъ авторътъ прави ценен прегледъ, какъ се отнасяли нашитѣ възродители къмъ дѣлото на св. Братя. Привежда убедителни цитати отъ съчинения на Априловъ (1841 год.), отъ „Български книжици" (1859 год.), Читалище (1872 год.), изъ съчинения на Любенъ Каравеловъ, Ботевъ и др.

Въ връзка съ биографскитѣ сведения за св. Братя, трѣбва да възразя на нѣкои твърдения. Намѣренитѣ отъ св. Кирила мощи не ще да били мощи на св. Климента Римски, макаръ за такива да били приети въ Римъ, защото римскиятъ епископъ Климентъ билъ замжченъ въ Херсонесъ Тракийски, а не въ Херсонъ Таврически. Кратки, но упжтни обяснения сж дадени въ цитуваната отъ автора книга на проф. Тсодоровъ-Баланъ „Кирилъ и Методий". Сетне едва ли може да се поддържа мнението, че Кирилъ и Методий не сж мислѣли за славянска писменость преди моравската си мисия (863 год.) и я изнамѣрили само по случаенъ поводъ — искането на Ростислава Моравски да има славяни проповѣдници. Мѣстото не позволява да се спирамъ надълго, но ще изтъкна, че известието на Черноризеца Храбъръ, че славянската азбука била изнамѣрена въ 855 год., не може току тъй да се пренебрегва.

Въ кратка скица е нахвърленъ образътъ на св. Климента Охридски. Недоумение ми буди, че авторътъ не е посочилъ въ библиографията си нѣкое мое съчинение за св. Климента, за когото съмъ далъ и студия (Годишникъ на Богословския факултетъ. 1927 год.) и научно-популярно издание на Министерството на народното просвѣщение. Не е възможно К. да не е знаелъ тѣзи трудове, но по нѣкоя причина, известна само нему, не е взелъ предъ видъ мои трудове както за св. Климента, тъй и за богомилството и Охридската патриаршия. Пренебрегналъ и книгата „Солунъ въ българската духовна култура", чиято основна нишка е идеята за Кирило-Методиевото дѣло, сжщо изследването ми за народностьта на св. Николая Софийски и др.. Но това не е важно. Авторътъ се задоволилъ да каже твърде малко за първия насадитель на славянобългарската (Кирило-Методиевата) книжнина въ българската държава, за създателя на особена християнска българска култура, чрезъ която България станала учителка на другитѣ славански народи. Не е изтъкнато силно неговото първенствено значение за развоя на старобългарската литература, нито сж посочени конкретно какви „проблеми изъ социалния и племененъ животъ на българитѣ" тълкувалъ въ своитѣ слова. Напр. не би ли било поучително, ако се изтъкнѣше, че той учелъ народа на овощарство, грижелъ се да развие естетичния му вкусъ строейки красиви църкви въ Охридъ? Авторътъ намира, че „Колкото въ проповѣдитѣ си Климентъ е сърдеченъ и близъкъ до нуждитѣ на живота,

толкова е витиеватъ, патетиченъ и шаблоненъ въ похвалнитѣ слова и въ биографиитѣ" (стр. 58). Струва ми се, че биографиитѣ, приписвани на Климента (житие на св. Кирила и житие на св. Методия) не страдатъ отъ витиеватость, а за разлика отъ византийскитѣ жития сѫ пълни съ фактиченъ материалъ и затова сѫ за сега главенъ изворъ за живота и дейностьта на славинскитѣ равноапостоли. Въ похвалнитѣ слова може да се смѣтатъ за витиевати ублаженията, но по моему тѣ сѫ прекрасни лирични излияния, прозаични химни за великитѣ учители. Външно еднообразие има въ „проповѣдитѣ", т. е. въ поученията, които сѫ съставени като общи образци за опредѣленъ видъ праздници. Цѣлото книжовно творчество на св. Климента не е известно, но и това, което носи белези на неговото перо, показва, че той билъ даровитъ писатель.

Авторътъ твърди, че останкитѣ на Наума на 23 декемврий 910 год. били положени „отъ самия Климентъ" въ неговия манастиръ. Достовѣрно е, че Наумъ умрѣлъ на казаната дата, но кой го погребалъ, това се съобщава въ по-късно житие, гдето това съобщение е по-скоро мнение на съставителя. К. приема мнението на проф. Златарски, че въ 893 год., „когато Борисъ отстранява отъ престола еретика (?) Владимира билъ свиканъ народенъ съборъ, който окончателно отхвърлилъ гръцкия езикъ и обявилъ за народенъ славяно-българския езикъ". Ако бѣше погледналъ въ моето изследване за св. Климента, той може би не би приелъ такова изкуствено побългаряване на църквата и просвѣтата.

Интересно е да се знае, въ кой исторически паметникъ се съобщава, че когато при царь Петра руситѣ нахлули въ Преславъ, тѣ задигнали Симеоновия сборникъ, който после билъ нагоденъ за прослава на руския великъ князъ Светославъ (стр, 65).

Авторътъ поставя и пресвитера Иоана между писателитѣ на Симеоновия вѣкъ. Доколкото ми е известно. той превелъ житието на св. Антония и Панкратия по поржка на първия охридски архиепископъ Иоанъ (1018 — † къмъ 1037 год). Относно богомилството сѫ дадени сѫждения и заключения, които не ми се виждатъ достатъчно съгласуеми помежду си. Изобщо за богомилството се разпространяватъ мисли, които се дължатъ не толкова на историческитѣ факти, колкото на симпатия къмъ това сектантско движение. Богомилството е „едно отъ най-интереснитѣ революционни религиозни течения на срѣдневѣковието (стр. 74) „смѣла и динамична проява на християнския граждански моралъ" (стр. 79), а отъ друга страна богомилитѣ били „песимисти, нихилисти, мечтатели", носители на „нихилистично-славянско примирение" (стр. 89). Вѣрно е, че у насъ богомилството имало социалноетиченъ преобразователенъ нагонъ, но предимно въ ранната си възрасть и при това не си служило съ революционни срѣдства, освенъ съ пасивна съпротива, ако се вѣрва напълно на характеристиката за тѣхъ отъ пресв. Козма (учели да не се подчиняватъ на господаритѣ си). Не бива да се надценява значението на богомилската религиозна книжнина като освѣтлитель на тайнитѣ на битието. Християнското вѣроучение не е християнска „религиозна фантастика" (стр 73), а възвишено богословие, въ което се стремилъ да проникне Иоанъ Екзархъ чрезъ своитѣ творения Небеса и Шестодневъ. Затова именно, както и авторътъ бележи, Иоанъ Екзархъ „е духовникъ съ философски интереси" и може да се смѣта за „най-културенъ писатель отъ епохата на първото българско царство" (стр. 68 и 68). Покойниятъ Цухлевъ

направи обстоенъ разборъ върху т. н. богомилски легенди и се вижда, че не малко отъ тѣхъ нѣматъ богомилски произходъ и характеръ, а сж апокрифни сказания на правовѣрното християнско общество, подобни напр. на многобройнитѣ легенди за св. Богородица и др. светии. Чувствувамъ дългъ отново да разгледамъ основно богомилството възъ основа на досега известнитѣ документи и въ връзка съ изказанитѣ отъ наши автори възгледи, но едва ли ще мога да изпълня тоя твърде тежъкъ дългъ.

Въ очерка си за литературата презъ второто българско царство авторътъ, не желаейки да погледне въ моята история на Охридската архиепископия, възприелъ съ довѣрие твърдението на проф. Златарски, че охридскиятъ архиепископъ Теофилактъ написалъ житие на св. Климента Охридски, съ цель „да замѣни сжществуващитѣ тогава славянобългарски жития съ такива на гръцки". Сжщитѣ цели има — твърди авторътъ — и гръцкото житие на Наума (?) отъ Хоматиана и житието на св. Ивана Рилски отъ Г. Скилица. Той отива по-нататъкъ: „При този стремежъ за пълна ромеизация (защо не „пълно погръчване"?) на българитѣ, византийскитѣ духовни и политически администратори сж горили българската книга, унищожавали сж книжовнитѣ огнища и сж забранявали славянската грамотность". И по този въпросъ авторътъ, ако желаеше, можеше да намѣри малко изяснение относно размѣра на византийското влияние въ моя трудъ „Скопската епархия", който сжщо му билъ неизвестенъ. Авторътъ приелъ и предположението на Златарски, че византийцитѣ се разтревожили отъ многото поклонници, които се стичали въ Рилския манастиръ, и затова пренесли мощитѣ на св. Ивана Рилски въ София. Точно не е известно отъ кога тия мощи се намирали въ Срѣдецъ. Но ако византийцитѣ направили това съ казаната цель, тѣ не знаели що правятъ, защото съ това тѣ издигнали градъ Срѣдецъ въ общобългарско религиозно срѣдище. Фактътъ, че византийскиятъ сановникъ Георги Скилица написалъ хубаво житие на св. Ивана Рилски, свидетелствува, че византийцитѣ не преследвали такава цель, каквато имъ приписваше нашиятъ покоенъ бележитъ историкъ.

Говорейки за „художественото четиво на старитѣ българи", авторътъ обобщава, че „по художественитѣ си отличия разказитѣ на старитѣ българи по нищо не се отличаватъ отъ приказкитѣ (стр. 91). Това може да се твърди за апокрифитѣ и белетристичнитѣ творби отъ източенъ произходъ, но не и за разкази като Чудото съ българина, Латинско нападение надъ Зографъ, лѣтописьта на Исаия, похвалното слово на Григория Цамблакъ, Потурчване на Чепино отъ попъ Методий Драгиновъ (защо е прибавенъ тукъ тоя разказъ отъ XVII вѣкъ, не зная).

Задоволителенъ е очеркътъ за голѣмия български писатель патр. Евтимий. Обрисуванъ е и като духовнообщественъ деецъ, обаче авторътъ все вижда тъмна страна въ неговото исихаство и не е добре изяснено, какъ могълъ Евтимий да бжде едновременно проповѣдникъ на безмълвното съзерцание и деенъ пръвъ помощникъ на царь Ивана Шишмана, борецъ срешу ереситѣ и разпустнатитѣ обществени нрави, водачъ на народа въ най-тежкитѣ му дни. Нестяжанието, което показалъ св. Иванъ Рилски (споредъ патр. Евтимий), отразява не толкова идеологията на исихаста, а настроението на християнския подвижникъ отъ кое да е време. — Къмъ

Григория Цамбланъ, най-добрия Евтимиевъ ученикъ, авторътъ се отнася съ голѣмо внимание, само че се повлиялъ отъ твърденията на Яцимирски, та представя, че Григорий Цамбланъ умрѣлъ чакъ въ 1450 год. Църковнитѣ историци не приематъ, че Григорий напустналъ киевската митрополитска катедра и се установилъ въ Нямецкия манастиръ въ Молдавия. Той умрѣлъ като киевски митрополитъ скоро следъ връщането си отъ Констанцъ (1419 г.).

Преди да разгледа българската книжнина презъ турското робство, авторътъ въ повече отъ 10 страници описва тежкото положение на българския народъ, но отъ друга страна сж дадени факти, отъ които се вижда, че въ положението на българския народъ трѣбва да се различаватъ отдѣлни фази (XV — I половина на XVI в., II половина на XVI—XVIII в. и пр.). Сжщо и като се говори за владичеството на царигр. патриархъ трѣбва да се очертава горе-доле вѣрно отношението на гръцката нерархия къмъ българското паство, защото не винаги и не отначало тя преследвала национали стични цели. Колкото и да е изяснено отъ ученитѣ историци, още се поддържа, че Мухамедъ II далъ ферманъ на царигр. патриархъ, който ужъ станалъ духовенъ началникъ на всички православни народи въ Турция. Сжщо и авторътъ твърди, че патриархътъ „стана религиозенъ глава на българи, албанци, сърби, власи, молдовани (стр. 133). На царигр. патриархъ били подчинени още преди това българитѣ отъ Търновска България, власитѣ и молдавцитѣ. Обаче сърбитѣ си имали своя независима патриарщия въ Ипекъ; сжщо и българитѣ въ Македония, както и албанцитѣ — независима архиепископия въ Охридъ. Наистина, авторътъ споменава за Охридската архиепископия, но, ползувайки се отъ съчинението на М. Дриновъ, съобщава неточни нѣща. Влашко и Молдавия не сж били подведомствени на Охридската архиепископия презъ XIV в., тогава тѣ се намирали подъ Царигр. патриаршия. Не „по едно време", а презъ XI в. Охридската архиепископия имала 31 епархии, въ които влизала и Стара Сърбия, както и сетнешна Сърбия съ Бѣлградъ, Браничево и др.

Доста мѣсто е отдѣлено за католишката пропаганда (стр. 154—168). Макаръ че авторътъ признава, че тя е дала „твърде слаба и не чисто народна книжнина", той ни внушава, че „Въ историята на българската мисловность то (католичеството) заема важно мѣсто, защото изпълня, дава духъ и идейни подтици на цѣлъ вѣкъ отъ живота на значителни части отъ народа". Проучилъ съмъ дейностьта на католишкитѣ владици презъ XVII в., но не можахъ да дойда до такова заключение, което се сподѣля и отъ други български писатели. Влиянието на католишкитѣ дейци не отивало по-далече отъ тѣхнитѣ пасоми (побългарени сакси и покатоличени павликяни). Въ българскитѣ срѣдища Търново, Скопие, Охридъ и др., тѣ не намирали радушенъ приемъ.

Книгата завършва съ погледъ върху дамаскинитѣ (съ главенъ представитель Иосифъ Брадати) и съ кратко описание на „Стематография" отъ Христофоръ Жефаровичъ. Всичкитѣ очерци сж написани на ясенъ и чистъ български езикъ. Украсителна живость й придаватъ образитѣ на по-виднитѣ писатели, чиито характерни черти сж сполучливо схванати и изразени. Изобщо книгата представя старобългарската литература въ привлѣкателенъ видъ и умѣло потиква читателя да я обикне.

Ив. Снѣгаровъ.

Досю П. Койчевъ, Край Охрида синь. Пжтни бележки и приключения. София, 1942 год. Цена 50 лв.

Македония бѣше подъ робство, всички добри българи се измжчваха и линѣеха отъ скрѣбь за нея. Кое българско сърдце можеше да не жали и да не копнѣе за родната земя на духовнитѣ великани св. Солунски братя, св. Климента, царь Самуила, за люлката на българската култура и на българското възраждане? Поробителитѣ сърби и гърци издигаха какви ли не прегради да я отдѣлягъ отъ свободния български народъ, да разкжсатъ вѣковнитѣ връзки между нея и него. Сърбитѣ намѣриха въ България и свои орждия, чрезъ които действуваха да затжпятъ съзнанието на българина и да му втълпятъ, че Македония е чужда по кръвь и духъ земя. Тежкото външно политическо положение на българската държава имъ помагаше да ловятъ въ своята мрежа блуждаещи души. Но напраздни излѣзоха тѣхнитѣ нечестиви усилия. Връзкитѣ между Македония и България останаха жизнени — такива, каквито може да бждатъ връзкитѣ между две живи части на едно и сжщо сжщество. Образътъ на Македония е образъ на свещена българска земя въ реалния смисълъ на думата, а не фигурално. Тоя обаятеленъ образъ носи въ душата си всѣки непокваренъ българинъ. Той го въодушевява, окриля неговия народностенъ духъ. Съ това се обяснява, че, когато преди около две години неочаквано падваха робскитѣ окови на Македония, възторжена, великденска радость избликна въ цѣла България. Всички се радвахме за освобождението на своитѣ кръвни братя. Яви се сякашъ надпревара кой по-рано да отиде и цѣлуне светата земя, да прегърне посърнали отъ тежко робство братя и сестри. Отидоха на поклонение писатели, поети и учени. Отидоха и учители да запознаятъ млади и стари съ българската история и съ българския книжовенъ езикъ. Единъ отъ първитѣ просвѣтни дейци бѣ софийскиятъ учитель Д. Койчевъ. Той билъ опредѣленъ да изпълни важно просвѣтно задължение въ Охридъ. Самъ ли той си избралъ града на св. Климента или Министерството на нар. просвѣта му опредѣлило, не зная, но г. Койчевъ се отзовалъ съ апостолска готовность да работи въ най-западния край на българската земя. Несъмнено, той билъ движенъ отъ голѣма любовь къмъ свещения градъ, та я излѣлъ въ всѣки редъ на своята хубава книга. „Нѣкаква незнайна, шеметна сила ме е теглила винаги къмъ древния старопрестоленъ градъ на Климента, Наума и Самуила". Така започва той своя пжтописенъ очеркъ. Това е изповѣдь на всѣки здравъ българинъ. Войнитѣ за освобождението на Македония завършиха нещастно, но тѣ донесоха голѣма нравствена полза. Участницитѣ въ тѣхъ храбреци оросиха съ своята кръвь тази земя, която бѣ осветена съ кръвьта на хиляди-хиляди нейни юначни синове презъ време на революционната борба. Освенъ това останалитѣ живи български воини се върнаха въ роднитѣ си мѣста, обаяни отъ приказната Долна земя, както я наричалъ българскиятъ царь Константинъ Тихъ. По всѣка вѣроятность всѣки единъ отъ тѣхъ, подобно на автора, е „потъвалъ въ размишления за престолния градъ на Самуила — последна слава на народа ни отъ Първото българско царство", и душата му била „овладявана отъ сжщата онази мистика, каквато я овладява винаги", когато той гледа „Царевецъ отъ терасата хотелъ „Борисъ" въ Търново" или когато броди изъ „развалинитѣ на Преславъ, Мадара и Плиска".

Авторътъ не се задоволилъ да ни даде само пжтешествено описание на видено и чуто. Въ това отношение, той, както казва и Ст. Чилингировъ въ своя предговоръ къмъ книгата, си служи съ хубавъ езикъ — „плавенъ, правиленъ и пленъ съ образи". К. поискалъ да вложи въ съчинението си и ценно историческо съдържание, да запознае читателя съ миналото на Охридъ, съ неговитѣ старини (крепости, църкви, манастири). Както съобщава въ края на книгата си авторътъ добросъвестно използувалъ научни трудове на български и чужди автори (градъ Охридъ отъ Ив. Снѣгаровъ въ сп. Македонски прегледъ, год. IV; История на Охридската архиепископия отъ сжщия; Fr. Mesesnel, Ohrid). Кой знае защо К не е обърналъ внимание на моя трудъ „Св. Климентъ Охридски" (София 1939) и на студията ми „Българскиятъ първоучитель Св. Климентъ Охридски" въ Годишника на Богословския факултетъ, т. IV, 1927 год.). Въ тѣхъ може би щѣше да намѣри предположително освѣтление по въпроса за Климентовата епархия и щѣше да избѣгне да споменава за мнението на сърбина Ст. Симичъ, понеже това мнение се изказа най-напредъ отъ покойния български ученъ Георги Баласчевъ, чието съчинение споменава авторътъ въ „Използувана литература". Сжщо можеше да прегледа моята статия въ Македодски прегледъ за епархията на св. Климента. Въ нея изказахъ предположение, което г. Дуйчевъ възприема въ книгата си „Св. Климентъ Охридски", че името на Климентовата епархия било въ връзка съ българското название на р. Вардаръ — Велика. Изобщо обаче дейностьта на св. Климента е ясно описана и е изтъкнато неговото велико значение за развитието на българската духовна култура и за утвърждаването на българската народность.

Въ очерка си за турското робство К. твърди че „въ 1466 год. градътъ билъ завладѣнъ отъ Скендеръ бега, отъ когото го отнелъ султанъ Мухамедъ II". Имаме само известие, че въ тази година султанъ Мухамедъ, връщайки се отъ Албания, дигналъ охридския архиепископъ Доротей съ видни клирици и боляри поради нѣкакви ежби между тѣхъ и съмнение въ тѣхната вѣрноподаность.

Въ глава IX „Охридски старини" авторътъ е предалъ доста сведения за охридскитѣ църкви по споменатата научно-популярна книга на Mesesnel.

Не само живиятъ и образенъ езикъ и художественитѣ описания на природата правятъ разглежданата книга хубавъ приносъ къмъ народодостжпната литература за Македония. Тя е изпъстрена и оживена съ много фотографски снимки отъ Охридъ. Съ това авторътъ дава жива и пълна представа за св. Климентовия градъ и несъмнено възбужда у читателя силно желание да не жали срѣдства, а непремѣнно да посети свещения градъ.

Пожелаваме да влѣзе тази книга въ всѣка българска родолюбива кжша. Свѣтлината на Охридъ ще поддържа винаги свѣтло народностно съзнание.

Ив. Снѣгоровъ.

Петъръ Динековъ. Първи възрожденци, София 1942 (кн. III, Изъ българското минало, Редица общедостжпни книги за историческо знание. Подъ уредбата на Ал. Бурмовъ. Издание на „Хемусъ"). Стр. 182, цена 35 лева,

Епохата на възраждането съ право се смѣта за единъ отъ най-важ-

нитѣ дѣлове на българската история. Тя е по-близка до нашето време, предхожда и подготвя епохата на политическото освобождение. Дейностьта на много видни обществени и политически дейци е свързана съ тѣзи две строителни епохи и не може да се разбере смисълътъ на нѣкои нови събития, ако нѣмаме ясна представа за живота на нашия народъ презъ време на възраждането. Днесъ, когато се правятъ голѣми усилия за преустройството на българската държава, има стремежъ да се извърши ново възраждане на българския народъ, т. е. да му се вдъхне идеалистичниятъ духъ на възраждането отъ XIX вѣкъ. Поради това полезни сж всички книжовни трудове, които хвърлятъ все повече свѣтлина върху сложното и обширно възродително движение на българитѣ и върху неговитѣ двигатели или, както правилно ги наричаме, върху народнитѣ будители. Нѣкои книжовници, както и авторътъ на разглежданата книга, ги наричатъ възрожденци — име, което сочи по-скоро на това, че тѣ сж свързани съ епохата на възраждането, отколкото на това, че тѣ я творили (макаръ и да се подразбира това). Мисля, че по-точно би било да се казва **възродители**. Г-нъ Динековъ дава въ общодостжпна форма знания за първитѣ „възрожденци". Доколкото има сведения за тѣхния животъ и дейность, дадени сж ясни, хубави и задоволителни животописни и историко-литературни очерци, като се засѣгатъ и нѣкои въпроси, които още оставатъ открити по нѣмане на положителни известия. Авторътъ удовлетворява и потрѣбностьта на образования читатель да знае на какво се основаватъ твърденията му. Въ края на книгата сж дадени доста книгописни бележки за факти и мнения, съобщавани въ самото изложение.

Преди да пристжпи къмъ биографскитѣ очерци, авторътъ хвърля погледъ върху условията, които благоприятствували възраждането на българския народъ. Той изхожда отъ вѣрното гледище, че не може да се говори за пълно робство въ смисълъ, че нашиятъ народъ загубилъ народностното си съзнание. „Това съзнание — казва Д. — е будно винаги, обаче въ различна степень". Ако говоримъ за възраждане, то това означава, че настанало време, когато народностниятъ духъ се самовдълбочава и се проявява по-силно и се насочва къмъ опредѣлени народностни цели, които служатъ на върховна цель: духовното и политическо освобождение на българския народъ или възстановяване на независимата Българска църква и на българското царство. Така схващана епохата на възраждането, едва ли може да се постави началото ѝ по-рано отъ о. Паисия Хилендарски, т. е. отъ появата на неговата „Славянобългарска история", която била силно противоядие срещу гъркоманството и раздвижила разни български срѣди. Такова схващане прокарва и Динековъ. Само че, мисля, остава неясно, като се твърди отъ една страна „Срѣдата на XVIII в. е въ нашата история не само начало на национално, но и на идейно, свѣтогледно възраждане въ най-широкия смисълъ на думата — край на срѣдновѣковието и начало на модерната европейска култура", а отъ друга страна — „Почти до края на XVIII в. българскиятъ народъ живѣе въ духа и традициитѣ на срѣдновѣковното християнско общество, неговиятъ свѣтогледъ се образува главно подъ въздействието на черквата, неговиятъ всѣкидневенъ моралъ и всѣкидневната житейска философия се насочватъ отъ духовенството"; „Свѣтското образование и възпитание, свѣтската наука и свѣтскитѣ идейни на-

соки се приематъ у насъ първоначално твърдо плахо, но въ началото на XIX в. тѣ вече слагатъ своя отпечатъкъ върху всички прояви на българския животъ". Що се отнася до християнския мирогледъ и влиянието на църквата, тѣ сѫществували и презъ XIX в., почти до освобождението на България, не само въ ума на по голѣмата часть на народа, а и въ народнитѣ училища, въ които първо мѣсто заемали Законъ Божи като учебенъ предметъ и религиозно-нравственото възпитание. Що се отнася пъкъ до свѣтското образование, то почнало да се затвърдява у насъ (въ относителенъ смисълъ) не въ началото на XIX в., а много по-късно, съ откриването на Габровското училище (1835 г.) или най-рано съ появата на Бероновия букваръ (1824 г.), който може да се смѣта за новъ етапъ или, както казва Д., „новъ периодъ" въ българското възраждане.

Авторътъ различава политически и стопански условия за възраждането на българския народъ. Той вѣрно изтъква, че българитѣ не преставали да мислятъ за освобождение отъ гърцитѣ. Приведени сѫ за това убедителни факти. Само че не е ясно, кои българи ставали католици следъ потушването на търновското възстание въ 1598 год. Православни ли били тѣ или отъ друго изповѣдание? На друго мѣсто (стр. 34) се казва, че „населението се е отнасяло изобщо отрицателно къмъ католишката пропаганда". Това е вѣрно. Смѣтамъ, че авторътъ ще да има предъ видъ павликянитѣ, които отъ това време почнали да се подаватъ на католицизма.

За да има читательтъ цѣлостна представа за положението на българския народъ, добре щѣше да бѫде да посочи революционнитѣ опити и на българското население въ Македония (дейностьта на охридския патриархъ Атанасий и др.), указания за които има въ моята книга „История на Охридската архиепископия-патриаршия", която, изглежда, не е взета предъ видъ, а сѫщо и въ турскитѣ документи, издадени отъ Ахмедъ Рефикъ и Българската академия на наукитѣ (подъ редакцията на проф. П. Мутафчиевъ).

Интересно е краткото описание на стопанскитѣ условия. Не би могло да се поддържа, че турцитѣ бързали „да обезлюдятъ и унищожатъ" градоветѣ. Вѣрно е, „че тѣ" избивали или изселвали по-старитѣ граждани, но не въ всички градове, а главно тамъ, гдето срѣщали голѣма въоржена съпротива (Ново бърдо, Търново), понѣкога и следъ покорението на градове съ несигурна вѣрноподанность (напр. Охридъ въ 1466 год.). Оттукъ ми се вижда неприемливо, че въ началото на турското робство „българскитѣ търговци сѫ унищожени". Ако презъ XVI в. София представя важенъ стопански центъръ, въ който б ъ л г а р и т ѣ и г р а я т ъ н а й - з н а ч и т е л н а р о л я" (к. м.), това възмогване едва ли би било възможно, ако, при завладяването на София отъ турцитѣ, тя била обезбългарена. Въ вѫтрешностьта на България съ търговия се занимавали и чужденци — дубровчани, обаче въ Западна Македония, изглежда, тѣ не прониквали (поне не е известна тѣхна колония въ тамошни срѣдища като Охридъ).

За пълнота можеше да се хвърли погледъ и на търговскитѣ връзки между българитѣ и Германия (Лайпцигъ), за което може да се намѣрятъ сведения въ ценния трудъ на Вел. Йордановъ по тоя предметъ.

Очеркътъ „С ъ с т о я н и е н а ч е р к а а т п" сѫщо е прегледенъ и документиранъ, но не е изтъкнато достатъчно историческото значение на Охридската патриаршия, която сѫществувала близу четири вѣка подъ тур-

ска власть (1394—1767), а не „презъ първитѣ вѣкове". Не е ясенъ изразътъ: фанариотитѣ „се смѣсватъ съ новитѣ господари (сир. турцитѣ) и многобройнитѣ чужди пришълци". Както се знае, имало фанариоти, които си оставали православни и при все това се ползували съ голѣмо влияние въ Високата порта. Ако имало „велики везири" отъ гръцки произходъ, то тѣ сѫ били потурчени и не може да се смѣтатъ за членове на фанариотската аристокрация, която пазѣла Царигр. патриаршия като скѫпо национално достояние.

Между условията за българското възраждане е посочено и влиянието на „чуждия свѣтъ" (дубровнишки търговци, Западна Европа, сърби, гърци и руси). Несъмнено гръцкитѣ училища сѫ упражнили влияние върху образованието на българската младежь. За много българи „гръцката просвѣта и гръцкиятъ езикъ сѫ прозорецъ къмъ западноевропейския свѣтъ, проводникъ на по-висока култура". За да не останемъ въ недоумение, знаейки, че гръцкитѣ училища били и разсадници на гъркоманството, добре щѣше да бѫде да се поясни съ примѣри парадоксалното явление, че „гръцката образованость не похабява националното... самочувствие" на учащи се въ тѣхъ българи, но „въ известна степень го засилва".

За първи „възрожденци" сѫ представени Христофоръ Жефаровичъ отъ Дойранъ († 1754), Партений Павловичъ отъ Силистра († 1760), рилскиятъ монахъ Иосифъ Брадата отъ Елена (поменава се въ 1749—1751, 1757 год.), Паисий Хилендарски, безименниятъ авторъ на Зографската история, иеромонахъ Спиридонъ, Софроний Вратчански, даскалъ Тодоръ Пирдопски, хаджи Иоакимъ Кърчовски. Кирилъ Пейчиновичъ, Теодосий Синайски.

По време въ тази галерия може да се постави и Петъръ Беронъ съ своя Рибенъ букварь отъ 1824 год., но той се различава отъ тази група съ църковно-образователна насока, та затова, може би, авторътъ не го включва въ нея. Кратки и занимателни четива сѫ очерцитѣ за всички тия видни народни будители. Дадени сѫ по-важнитѣ сведения за тѣхния животъ и книжовни трудове, чисто значение за развоя на бълг. книжнина е изтъкнато ясно. Относно родното мѣсто на о. Паисия авторътъ смѣта, че нѣма вече мѣсто за препирня. Отхвърля всички предания, както и кралевдолското вѣрване и приема твърдението, че о. Паисий се родилъ въ с. Банско (Разложко). Отдавна чакаме научно оформяване на това мнение, въ основателностьта на което сѫщо можемъ да се съмняваме, защото не е станало очевидно, че хилендарскиятъ проигуменъ Лаврентий отъ 1765 год., който ималъ бащина кѫща въ Банско, билъ единъ и сѫщъ съ по-стария Паисиевъ братъ, хилендарския игуменъ Лаврентий отъ 1761—1762 год.. Сѫщо мисля, че не може съ решителность да се твърди, че споменаваниятъ иеромонахъ хаджи Паисий, който водилъ поклонници въ Зографъ въ 1780 и др. години, билъ единъ и сѫщъ съ нашия Паисий Хилендарски. Хилендарскиятъ старецъ иеромонахъ хаджи Паисий, споредъ една бележка отъ 3 юлий 1798 год. въ хилендарската кондика, умрѣлъ въ Самоковъ и билъ погребанъ въ гроба „Отца попъ Никола". Споредъ Д., починалиятъ билъ самиятъ български историкъ Паисий хилендарски Ще рече, Паисий умрѣлъ на 76 годишна възрасть (1722—1798). Много бихме се зарадвали, ако това твърдение се приеме отъ науката за безпогрѣшна историческа истина. Тогава бихме твърдѣли, че личното будително влияние на Паисия Хилендарски върху народа продължило почти до самото начало на XIX в.

Между преписитѣ на Паисиевата история Д. споменава и преписа на Гладичовъ, но, изглежда, не е виждалъ самия преписъ, който се пази въ Преображенския монастаръ, и издалъ своето съчинение преди да обнародвамъ своята статия за тоя преписъ (Макед. прегледъ, год. XIII, кн. 2, стр. 85 сл.). Той не споменава издаденитѣ отъ мене текстове, и послесловието на Гладичовъ не е цитувано съ напълно запазенъ правописъ (въ нѣкои думи *ѣ* е предадено съ *е*, *ы* — съ *и*, *с* — *з*), изразътъ съ датата 11 августъ 1809 год.[1]) е предаденъ безъ скоби. Ползувамъ се отъ случая да добавя следното по датата на тоя преписъ. Въ моята статия направихъ уговорка относно тая дата, т. е. не можехъ съ сигурность да твърдя, че тя се отнася до преписа на Гладичовъ, макаръ и да приехъ за по-вѣроятно, че тоя преписъ е отъ 1809 год., когато и хилендарскиятъ проигуменъ Пантелеймонъ направилъ своя преписъ, Тази неяснота се отстранява съ съобщението, което Sava Chilandarec, чехъ по народность, е далъ въ своя описъ[2]) „Rukopisy a starotisky chilandarské (Прага 1896), № 444, стр. 81: преписътъ на хилендарския проигуменъ иеромонахъ Пантелеймонъ е отъ 21 май 1809 год. Ще рече, датата, посочена въ послесловието на Гладичовия преписъ, се отнася именно до тоя преписъ, т. е. той билъ направенъ въ Русе на 11 августъ 1809 год.

Тримата български будители отъ Македония х. Иоакимъ Кърчовски, Кирилъ Пейчиновичъ и х. Теодосий Синайски сѫ добре обрисувани и е изтъкнато тѣхното значение за развитието на новобългарската книжнина. Хаджи Иоакимъ и Кирилъ Пейчиновичъ сѫ „до голѣма степень и сѫщински реформатори съ въвеждане на говорния езикъ въ българската печатна книга". „Въ това отношение — заключава авторътъ — най-голѣми заслуги иматъ Софроний и македонскитѣ книжовници хаджи Иоакимъ Кърчовски и Кирилъ Пейчиновичъ".

Авторътъ изтъква още, че дейцитѣ отъ първия периодъ на нашето възраждане сѫ главно отъ Западна България (включително Македония). Това се дължело на обстоятелството, че въ Западна България се намирали повечето отъ духовнитѣ срѣдиша (Рилския манастиръ, по-голѣмитѣ македонски манастири), които сѫ били въ оживени връзки съ Атонъ и гръцки просвѣтни срѣдища, както и съ Западна Европа.

Разглежданата книга ще бѫде полезно четиво за всѣки българинъ, който иска да има ясна представа за ранното възраждане и да се вживѣе въ неговия духъ.

Ив. Снѣгаровъ

К. Т. Бозвелиевъ, Спомени. Книга първа: До освободителната война включително. Казанлъкъ 1942, стр. 228, ц. 60 лв.

Единъ отъ старитѣ български общественици — К. Т. Бозвелиевъ — обогатява нашата литература съ една книга ценни и интересни спомени. Тя заслужава вниманието не само на историка, защото съдържа изобилни данни за епохата непосрѣдно преди освобождението и за освободителната

---

[1]) (Ѿ ігѡ високопреподобнѣ Пантелеимона. . . 41: день).

[2]) Помѣстенъ е въ Věstnik Král. České společnosti nauk. Třída filosoficko-historicko-jazykozpytná, 1896, VI.

война, но и на широкитѣ читателски кржгове, защото е написана, живо, увлѣкателно, съ дълбоко вжтрешно вълнение. Въ нея има страници, които представятъ истинско художествено четиво.

К. Т. Бозвелиевъ посвещава уводната глава на рода Бозвели. Самъ издънка отъ тоя заслужилъ родъ, авторътъ още твърде рано, презъ 1874—1875 год., се заинтересува отъ произхода на рода и успѣва да ни разкаже неговата интересна сждба. Съ това несъмнено допринася и за изясняване на нѣкои тъмни въпроси изъ живота на най-видния представитель на тоя родъ — Неофитъ Бозвели.

Въ втората глава е описано детинството на автора, третата носи надсловъ „най-раннитѣ ми спомени", а четвъртата — „Ученически животъ". Тя е и най-обширната, защото за тоя периодъ отъ живота си Бозвелиевъ пази най-много спомени. Тукъ сж разказани много интересни нѣщ за развоя на училищното дѣло въ Казанлъкъ, и то винаги презъ погледа на авторъ, т. е. винаги като спомени, което прави тия страници увлѣкателни и възкръсява въ нашето въображение многобройни картини и образи. Несъмнено, най-ценна е фактическата страна на споменитѣ, защото рисува състоянието на българското училище едно-две десетилѣтия преди освобождението. Разбира се, повече отъ изнесенитѣ нѣща за тогавашната учебна система сж познати отъ спомени и документи за други селища въ нашата страна, но описанието на Бозвелиевъ за Казанлъкъ още веднажъ потвърждава тѣхното сжществуване и разкрива нѣкои нови, неизвестни до сега страни. Историкътъ на българското училищно образование въ тия страници ще намѣри ценен материалъ.

К. Т. Бозвелиевъ ни запознава съ ученици, учители, учебни похвати, училищни сгради, учебници, отношението на гражданството къмъ училището и т. н. Искайки да допринесе нѣщо повече за историята на просвѣтното дѣло въ родния си градъ, той е събралъ биографски сведения за по-виднитѣ свои учители: Филипъ Велиевъ, Ст. Карапетровъ. Йор. М. Стателовъ, Никола Д. Самевъ и д-ръ Георги Хакановъ. Все съ сжщата цель разказва за основаването на ученолюбивата дружина „Искра", за черквата „Св. Пророкъ Илия", за редица черковни дейци — свещеници, пѣвци и църковни стареи.

Принуденъ, поради нѣмане срѣдства, да напустне училището, Бозвелиевъ презъ 1876 год. става занаятчийски чиракъ — почва да учи сапунарство и свѣщарство. Въ петата глава отъ споменитѣ си той дава описание на стопанския животъ на Казанлъкъ и особено на отношенията между чираци и майстори, толкова характерни за онова време.

Шестата глава носи надсловъ „Въ надвечерието на Освободителната война" и дава интересна картина на духовното състояние на нашия народъ презъ тревожната 1876 г. Бозвелиевъ рисува положението на казанлъчани, по-буднитѣ прояви на национално съзнание, критичнитѣ дни на възстанията, когато отъ дветѣ страни на Балкана започватъ кървави борби срещу турцитѣ, надеждитѣ за освобождение. Преживѣлъ всички вълнения на своитѣ страдания, Бозвелиевъ — съ своя искренъ и непосрѣденъ разказъ — ни пренася въ оная епоха и ни прави свидетели на толкова тежки, пълни съ изпитания и смущение дни.

Седмата глава е най-обширната (зема повече отъ половината книга, стр. 87—227) и несъмнено най-ценната, Въ нея сж описани най-подробно

преживѣванията на автора и неговитѣ близки по време на освободителната война. Бозвелиевъ е водилъ дневникъ за всички по-важни събития и сега обнародва тоя дневникъ, разбира се, въ обработенъ видъ. День по день проследява развоя на войната, преживѣва съ дълбоко вълнение всички нейни перипетии, съ искрена радость посрѣща свободата на родния си край. Това сж наистина забележителни страници и, струва ми се, почти единствени въ нашата мемоарна литература. Тѣ дори сж по-подробни и отъ Влайковитѣ спомени за тая епоха въ „Преживѣното". Още едно обстоятелство ги прави особено интересни: авторътъ се намира въ мѣсто, гдето се водятъ оживени и решителни военни действия, гдето войната преживѣва най-критичнитѣ си мигове, гдето българското население се намира въ досегъ и съ двѣтѣ воюващи войски и непосрѣдно понася ударитѣ на войната. Казанлъкъ, Шипка, Габрово, Търново и Горна Орѣховица — това сж все мѣста тѣсно свързани съ развоя на освободителната война, а тъкмо тамъ се намира и Бозвелиевъ. Ето съ какво дълбоко вълнение сж описани първитѣ дни на войната — когато още се носятъ смжтни вести за нея, когато населението не знае за обявяването й, но по държането на турскитѣ власти и по броя на минаващитѣ войски усѣща, че тя е вече започнала. Дневникътъ на Бозвелиевъ започва отъ 1/13 юлий 1877 г. Въ единъ отъ първитѣ дни още се понася мълвата за идването на „дѣдо Иванъ" — мълва, която дълбоко развълнува всички — и българи, и турци. Следъ нѣколко дни вече войната наближава, за нея предизвестява екътъ на далечни топовни гърмежи, още нѣколко дни — и въ Казанлъкъ пристигатъ рускитѣ войски, посрещнати съ възторгъ и опиянение. Но идва и тежко разочарование. Руситѣ почватъ да се връщатъ назадъ следъ боеветѣ при Стара-Загора, българското население хуква да бѣга презъ Балкана, приютява се въ Габрово, Търново, Горна-Орѣховица и други градове и села. Почва тежъкъ бѣжански животъ. Обсадата на Плѣвенъ се затѣга. Българитѣ преживѣватъ съ вълнение всѣка весть за хода на войната. Не веднажъ трепнатъ предъ нейната неизвестность — до оня моментъ, въ който най-сетне нейниятъ щастливъ край ги изпълва съ рѣдкото и толкова чакано щастие — да видятъ свободата си.

Ето тъкмо тия моменти Бозвелиевъ рисува съ многобройни ценни и интересни подробности. Страницитѣ, посветени на освободителната война, никога не ще загубятъ документалното си значение, защото ни приобщаватъ съ дълбокитѣ вълнения на българския народъ по времето на освобождението и защото възкръсяватъ така вѣрно и непосрѣдно най-важния моментъ отъ неговата история на България. Паметьта на Бозвелиевъ се оказва много свежа и жива. Отъ друга страна авторътъ проявява рѣдка наблюдателность, която му дава възможность да разказва за оная епоха извънредно подробно. Като се прибави къмъ това и дълбокото национално вълнение, съ което той нѣкога е посрѣщалъ събитията и съ което сега предава споменитѣ си за тѣхъ, става още по-очевидна голѣмата стойность на неговата книга.

Петъръ-Динековъ

К. Мирчевъ, **Гръцко-български речникъ и разговорникъ отъ 1876 г. изъ Южна Македония**, Годишникъ на университета Св. Климентъ Охридски въ София, Историко-филолог. факултетъ, т. XXXVIII, 10, Отдѣленъ отпечатъкъ — София 1942, стр. 109.

Читателитѣ на сп. „Македонски прегледъ" си спомнятъ за този речникъ отъ статията на К. Мирчевъ „Гръцко български разговорници и речници презъ XIX в. и тѣхното значение за проучванията на българския езикъ" (Мпр. г. XII, 1941, кн. 4., стр. 34—54). Тамъ въ нѣколко страници се дава представа и относно произхода и вида на занимаващия ни паметникъ, който представя твърде ценен приносъ къмъ материалитѣ за проучване на говоритѣ въ областьта на Долния Вардаръ. Както въ споменатата статия, така и въ този си трудъ г. Мирчевъ включва долновардарския речникъ въ цѣла редица подобни паметници, появили се твърде много презъ XIX в. като последица на съседството ни съ гръцкия народъ и неговото силно влияние върху нашия духовенъ животъ. При това въ този трудъ той се спира само върху оная часть отъ паметника, която представя речникъ и разговорникъ. Оставилъ е частьта съдържаща нѣколко религиозно-поучителни разкази, които въ сѫщность представятъ не малко ценен говоренъ материалъ. По начина, по който сѫ издадени и другитѣ известни до сега български паметници, писани съ гръцка азбука, и г. Мирчевъ отъ стр. 21 до 44 изследва особеноститѣ на говора на речника. Въ това отношение не е отбелязано нѣщо твърде характерно и по-скоро изследвачътъ потвърждава познатитѣ ни особености на долно-вардарския говоръ, върху който вече имаме твърде ценни наши и чужди проучвания. Г-нъ Мирчевъ е вложилъ особенъ трудъ въ издаването на самия речникъ—толкова повече, че той е писанъ отъ почти неукъ човѣкъ и поради това отразява чистъ народенъ говоръ и, както се каза, самъ по себе си представя твърде ценен езиковъ паметникъ.

Трѣбва да се забележи обаче, че невежеството на писача на паметника е позволило да се допустнатъ твърде своеволни тълкувания на нѣкои гръцки думи или твърде произволни сковавания на български думи. Къмъ това, като се прибавятъ и затрудненията при предаване на българска речь съ гръцки букви и явнитѣ опущения на самия писачъ, ясно е, че при транскрибирането ще се срещнатъ нѣкои трудности или може да се изпадне въ заблуждения, каквито срѣщаме и въ този трудъ. Като познавачъ на моя роденъ говоръ, на който е написанъ паметникътъ, позволявамъ си да дамъ нѣкои разяснения на нѣкои отъ неправилно транскрибиранитѣ думи или думи, които самъ г. Мирчевъ поставя подъ въпросителенъ знакъ и явно показватъ, че сѫ съ неясенъ смисълъ:

написано	транскрибирано	разяснено
εβόηθια	непомачка 4[1]	непомагáчка
ααπραγόριτος	неразговóрунъ 13	неразговóрин
ασκοπος	беснаéтъ 14	бес наéт
αμνάδα	ію́ница ? 16	отъ ю́ниц
ἄσο	псáлеш ? 17	отъ ψάλλω

[1]) По пагинацията на паметника.

написано	транскрибирано	разяснено
αἴθιας	нýрци ? 24	блуждаещи люде
ακονώ	наóстравам 26	наострýвам
βεργήζω	прѣшкам 30	прѣчкам
βορ, βοροι	тикнá ? 30	отъ тикнá
βανδάκια	бобáджа 33	бобáци (бобак')
βουρλούν	нáкут ? 33	така се нарича едно растение, което се срѣща по мочурливитѣ мѣста (камъшъ)
βρόμα	мáнджа ? 34	мáнджа
βαιρίκακον	τζαρτζαλία ? 34	дзардзалúна (кайсия)
γράφι	пúшам 38	пúсам
δορκος	цръкфа ? 41	цръкфа или църкфа срв. 48, 145
σκοπεύω	наетувам ? 114	възнамѣрявамъ, каня се 8, 113
σκαρφήζω	спречýвам 114	спрежýвам срв. 111
τετη	синджер 123	синджир
ταλεπορία	паскисóја ? 123	отслабнали, изгладнѣли
υμνησεν	φάλιον 127	отъ φάλλω, III л. мн. ч.
φιτρόναμεν	нинáхме ? 131	никнáхме
ηπατρίς	тачфото 143	татцфото
αλατήντζκη	алатúнчки 157	алатúнцки
τον χρομάτων	от сърбите ? 172	шáрбите
ζοηροί	стрáсни 55	стрáшни
γωμητηση	нóсифа 56	нóшфа
θειά	јáве ? 59	така е позната думата
θέαμα	јаве ? 61	сжщо
θιμαζωμεν	стóжéме ?	слýжеме
ιππεύις	дгиванáн 64	дг'ванáн (яхнатъ)
λογνος	сморлиф ? 68	замаянъ, свѣтъ му се вие
μαζευμα	брѣчка 72	брáчка (отъ берам)
μήχον εριθρα	бозанка царвена 78	божáнка царвéна
οπιον	αυχυιόν ? 87	афион (макъ)
ροζάριον	члън 105	чаан
σκάνδαλον	ζαδδор. 108	залир срв. 110, 117
σπρεγολ	пайда ? 109	така е позната думата (капанъ)
σπουργήτης	врачáн, врапсан 113	врапчáн

На края г. Мирчевъ ни дава и единъ нароченъ азбученъ показалецъ на думитѣ въ речника, като по този начинъ не само улеснява изследвача, но и твърде прегледно ни представя словното богатство на една область отъ долновардарския говоръ.

Кирилъ Младеновъ

Georg Stadtmüller, Die Bulgaren und ihre Nachbarvölker in der Geschichte, отдѣленъ отпечатъкъ отъ Bulgaria, Jahrbuch 1940/41 der Deutsch-Bulgarischen Gesellschaft, Berlin.

Достоенъ приемникъ на добрия приятель на българския народъ G. Weigand, младиятъ професоръ въ Лайпцигския университетъ G. Stadtmüller проявява голѣмъ интересъ къмъ историята на българския народъ. На 26. 1.

1940 год. той държалъ сказка въ германо-българското дружество на тема „Българитѣ и тѣхнитѣ съседи въ историята". Сказката е напечатана въ изданието на сѫщото дружество Bulgaria. „Историята на всѣки народъ — казва St. —, дори на най-голѣмия и най-малкия, се опредѣля решително отъ отношението му къмъ неговитѣ съседи, които живѣятъ съ него приятелски или враждебно". Взаимнитѣ влияния на отдѣлнитѣ народи съставятъ сѫществена часть на тѣхната история. Дори има народи, чиито отношения съ съседитѣ съставятъ основна тема на собствената имъ история. Такъвъ е българскиятъ народъ. Отъ всичкитѣ му съседи гърцитѣ сѫ имали най-голѣмо значение за българитѣ. Взаимоотношенията между българи и гърци на политическа и духовна почва опредѣлятъ цѣлата история на бълг. народъ отъ VII до XIX вѣкъ. Авторътъ сравнява българо-гръцкитѣ отношения съ германо-френскитѣ и намира нѣщо общо. На едната страна действува единъ народъ съ старо културно наследство и традиции — гърцитѣ въ Балканитѣ и французитѣ въ Западна Европа; а на другата страна стоятъ млади народи, необременени отъ стара традиция — българитѣ и нѣмцитѣ. Въ ранното срѣдновѣковие виждаме две силни империи — българска и германска. После прониква гръцкиятъ (византийскиятъ) и французкиятъ, духъ, а въ късното срѣдновѣковие виждаме духовно освобождение на българския и германския народъ отъ чуждото влияние и създаването на цвѣтуща народна култура (търновското царство и нѣмската готика). Следъ това двата народа прекарали нѣколко вѣкове въ политическо-духовна немощь (българитѣ подъ турско и фенерско иго, нѣмцитѣ се разпаднали на множество малки държавици и нѣмскиятъ духъ билъ притисканъ отъ силно нахлувалата французка култура). Въ края на XVIII в. двата народа започнали да се възраждатъ. Каквото е Лесингъ за преодоляването на французкото влияние, това е о. Паисий Хилендарски за освобождението на българитѣ отъ гръцкото иго. Духовното пробуждане се завършило съ основаване на национална държава (германска въ 1870 год., българска въ 1878 год.).

Отношенията между българи и сърби нѣмали голѣмо значение за развитието на българщината. Тѣ се свеждали въ съперничество между „двама братя", които, когато имъ е добре, се каратъ, но щомъ ги застраши обща опасность, се сдружаватъ. Тая характеристика може да е вѣрна само донѣкѫде, защото още отъ времето на князъ Бориса сърбитѣ решително се противопоставили на българската държава и отъ времето на сръбския великъ жупанъ Неманъ тѣ се стремили да заграбватъ и заграбили български земи. Съ това тѣ поразили българщината въ цѣли стари български области (Бѣлградска, Браничевска, Тимошка).

По-нататъкъ St. дава кратъкъ и ясенъ прегледъ на първото и второто българско царство, турското робство и третото българско царство. Прабългаритѣ начело съ Исперих били турански номадски народъ. Въ българската държава низшиятъ слой се състоялъ отъ славяни, които били подвластни на воинственитѣ прабългари. Българската държава водила борба за животъ или смърть съ Византия. Тя ту нападала Византия, ту пъкъ водѣла отбранителна война. Въ такава линия се развивали българо-визант. отношения до унищоженисто на първото българско царство. Авторътъ донѣкѫде съ право смѣта, че приемането на християнството отъ източноевропейскитѣ народи било не толкова религиозенъ въпросъ, колкото поли-

тическа необходимость, но все пакъ не може да се отрече и религиозното убеждение на владѣтеля, който решилъ да въведе християнството въ държавата си. Въ 865 год. ханъ Борисъ приелъ християнството и въ знакъ, че започнала нова епоха въ българската история той „отхвърлилъ езическобългарската владѣтелска титла „ханъ" и приелъ християнската владѣтелска титла „царь". Сѫщевременно той построилъ нова столица — Преславъ като срѣдище на християнското българско царство". Трѣбва да поправя автора, че не Борисъ, а Симеонъ се провъзгласилъ за царь. Въ известнитѣ старобълг. паметници той е наричанъ по славянски князъ. Относно Преславъ може да се твърди, че крепостьта си води началото още отъ Омортагово време и въ времето на Симеона тамъ е българската столица. Както показватъ открититѣ основи на църкви-базилики въ Плиска, Борисъ не ще да се премѣстилъ веднага въ Преславъ, а искалъ да превърне старата българска столица въ главно християнско срѣдище на България.

St. ни дава ясна и вѣрна преценка за великото дѣло на св. Солунски братя. Тѣ сѫ били родомъ отъ Солунъ, „сир. отъ българската етнографска область" (von der bulgarischen Volkstumsgrenze). Тѣ сѫ възвели „своето българско родно наречие" (ihre bulgarische Heimatmundart) въ общославянски книжовенъ езикъ, въ т. н. църковнославянски. Тѣхното значение се състои не толкова въ тѣхната мисионерска дейность, колкото въ „издигането на старобългарския езикъ въ общославянски църковенъ и културенъ езикъ". Съ това — казва авторътъ — българитѣ добили духовното водачество (die geistige Führung) на всички славянски народи, тѣ за пръвъ пѫть „влѣзли съ самостойна мисия въ общоевропейската духовна история" (in die Gesamteuropäischen Geistesgeschichte). Другитѣ славянски народи едновременно съ християнството приели и старобългарския езикъ като църковенъ и книжовенъ езикъ. Обаче по-късно чехи, словаци, еловенци и хърватн се наклонили къмъ латинския свѣтъ и се прекѫснали културнитѣ имъ връзки съ българския народъ. Руситѣ, сърбитѣ и украинцитѣ запазили и по-нататъкъ „църковнославянския" езикъ като свой писменъ езикъ, който представялъ диалектизуванъ старобългарски езикъ (ein provinziell und mundartlich abgefährbtes und abgewandeltes Altbulgarisch). Тѣзи народи късно се освободили напълно отъ българското водачество, като всѣки отъ тѣхъ създалъ свой книжовенъ езикъ: руситѣ въ XVIII в., сърбитѣ и украинцитѣ въ XIX в. Византийската литература се разпространила въ славянска Източна Европа именно чрезъ старобългарскитѣ преводи, Заедно съ разцвѣта на българската литература вървѣлъ и разцвѣтътъ на изкуството, за което говорятъ дворцитѣ и църквитѣ въ Преславъ и Охридъ.

Биткитѣ на Самуила вѣрно сѫ преценени като война между два народа — българи и гърци. Тази унищожителна българо-гръцка война оставила живи спомени, които възбудили българитѣ да дигатъ въстания за освобождение отъ византийското робство. Авторътъ вижда въ богомилството втори български приносъ въ общоевропейската духовна история съ това, че то се разпространило въ Сърбия, Босна, Северна Италия и Южна Франция (подъ името катари, албигойци). Той смѣта валдензитѣ (сектанти въ Лиовъ) за „катари", сир. богомили, и разпространява богомилското влияние чакъ въ Чехия върху хуситството, понеже валдензи сѫ действували и въ тази область. Обаче валдензитѣ се отличавали отъ

катаритѣ по учение, тѣ стояли по-близко до древнитѣ монтанисти, отколкото до манихеитѣ.

Презъ време на византийското иго, както и много вѣкове преди, ромъни и българи живѣли въ тѣсенъ културенъ, социаленъ и стопански симбиозъ, както се вижда отъ заемкитѣ въ ромънския езикъ. Двата народа съвършено се допълвали, понеже българитѣ били земедѣлци, а ромънитѣ — скотовъдци.

Второто българско царство дало новъ полетъ на българскитѣ творчески сили. Съ омаломощаването на Византия започнала културно-духовна дейность въ България, българската култура достигнала за втори пжть блестящъ разцвѣтъ съ срѣдище въ царския дворъ и малкитѣ резиденции на боляритѣ. При този разцвѣтъ българитѣ не простирали своето влияние много далече въ славянска Източна Европа, както при царь Симеона, но тая българска култура, споредъ автора, била по-плодна и по-самостойна, както личи отъ дейностьта на патриархъ Евтимия и отъ фрескитѣ въ с. Боянa. И тогава ромънитѣ се намирали напълно подъ влиянието на българската култура. Ромънскиятъ народъ получилъ цѣлата си култура отъ българитѣ — своитѣ църковни, държавни и общественостопански форми. Многото славянски и именно български думи — казва St. — въ ромънския езикъ показватъ това безъ всѣкакво съмнение. За ранната история на ромънитѣ авторътъ намира, че досегашнитѣ изследвания сж довели само до хипотези. Той съ основание отхвърля т. н. теория на континуитетъ (Kontinuitätsthese) като продуктъ на политическа публицистика, като публицистично оржжие въ политическата борба на трансилванскитѣ ромъни. St. е по-склоненъ да приеме имиграционната теория, споредъ която ромънитѣ презъ XII в. били изтласкани отъ вжтрешнитѣ планински области на Балканския полуостровъ и се заселили отвждъ Дунава въ Карпатската область, като занесли всички културни придобивки, които добили отъ българитѣ. Затова въ новитѣ ромънски княжества цѣлата култура („староромънска") „изглежда като провинциално особено развитие на срѣднобългарската култура". Авторътъ твърди, че и новообразуванитѣ църкви въ Влашко и Молдавия били подчинени на Българската църква — Търновската патриаршия. Отъ актоветѣ на Царигр. патриаршия обаче се вижда, че Унгровлашката митрополия, още при учреждаването си (1359 г.), била подчинена на тази патриаршия. сжщо и молдавската — въ началото на XV в. Добре щѣше да бжде да се уясни този дисонансъ съ българското културно влияние.

Ако и бѣгло, но ясна картина ни рисува St. за турското робство. Турцитѣ изтикали българитѣ отъ градоветѣ, които представяли „ориенталско-турски чужди тѣла въ българското народно пространство". Презъ „срѣднооманското време" (1600—1800), когато турската държава се намирала въ анархия, българитѣ пакъ взели да се връщатъ въ градоветѣ, но турскиятъ тероръ ги принуждавалъ да тирсятъ убѣжище въ планинитѣ. Изобщо българскиятъ народъ показалъ нечувана съпротивителна сила срещу турското господство, както показва фактътъ, че българитѣ най-малко се подали на потурчване, „по-малко отколкото гърцитѣ и много по-малко отъ албанцитѣ, сърбитѣ и хърватитѣ (бошнацитѣ)". Вече презъ първата половина на XIX в. гръцкото влияние било постепенно измѣствано отъ българския духовенъ

животъ: съ български училища, съ изгонване на българскитѣ владици, съ художествена литература, списания и вестници.

Авторътъ намира, че презъ турското робство отношенията на сърби и ромъни къмъ българитѣ били добри, дори приятелски. Наистина, Букурещъ билъ главно срѣдище на българскитѣ революционери, обаче за Бѣлградъ не може да се каже, че винаги гледалъ благосклонно на българската освободителна борба. Идеята за велика Сърбия действувала вече въ умоветѣ на сръбскитѣ държавни мжже. Затова сръбската пропаганда почнала да смущава българскитѣ градове въ Турция като Нишъ, Лѣсковецъ, Враня и др.

Книгата е написана преди освобождението на Южна Добруджа и разгрома на Югославия. Поради това авторътъ прави заключения относно възможностьта да се подобрятъ отношенията между България и съседитѣ ѝ Сърбия и Ромъния.

Ив. Снъгаровъ.

Th. Capidan, Die Mazedorumänen. Bucarest 1941, 146 стр.

Т. Капиданъ, авторъ на гореозначената книга, е безспорно единъ отъ най-добритѣ познавачи на македонскитѣ аромъни, особено на тѣхния езикъ. Отъ неговото перо сж излѣзли най-обстойнитѣ изследвания на аромънския диалектъ, между които отъ по-голѣмо значение за насъ е книгата му върху славянскитѣ елементи, проникнали въ тоя диалектъ (вж. Elementul slav în dialectul aromân. București 1924). Разглежданата тукъ книга е предназначена за по-широкъ кржгъ читатели и има за цель да даде обща представа за аромънитѣ, за тѣхния брой и разпространение на Балканитѣ, за тѣхната история, езикъ, домашенъ битъ и стопански животъ.

На първо мѣсто авторътъ ни запознава съ наименованията, които носятъ южнитѣ ромъни. Родствената връзка на последнитѣ съ останалитѣ клонове отъ ромънския народъ най-добре се подчертава споредъ него отъ името, съ което тѣ се явяватъ въ историята — ромъни и власи, т. е. сжщитѣ наименования, съ които сж познати въ историята и отвждунавскитѣ тѣхни сънародници. Само че старинното наименование ромъ-нинъ (român отъ romanus) у южнитѣ ромъни се явява промѣнено въ arămân или aromân поради характерната особеность въ тѣхния говоръ да се предпоставя звукъ *a*. Освенъ съ тия наименования обаче южнитѣ ромъни сж известни и съ други по-нови прозвища, които имать поскоро насмѣшливъ характеръ, напр. цинцари, както обичатъ да ги наричатъ българитѣ и сърбитѣ, и куцовласи, както ги наричатъ на подбивъ гърцитѣ. Поради разпръснатостьта си въ отдѣлни малки купчини изъ различни области на югозападнитѣ Балкани, южнитѣ ромъни често пжти наричатъ себе си съ наименования, които сж свързани съ тѣхното мѣстожителство. Напр. ония, които населяватъ Пиндъ и Тесалия, се именуватъ epiroți, настаненитѣ около Грамосъ се наричатъ grămusteni, а скитащитѣ се по албанскитѣ планини овчари носятъ наименование fărșeroți по името на мѣстностьта Frașari. Освенъ това голѣма часть отъ аромънитѣ обичатъ да си прикачватъ имена moscopoleni по името на градъ Moscopole.

Въ картината, която ни дава авторътъ за разпространението на южнитѣ ромъни, не е пропуснато нито едно населено мѣсто, въ което може

да се посочи и най-незначителенъ брой отъ аромънско население. Даннитѣ му обаче въ нѣкои случаи сж остарѣли. Така напр. за оная часть отъ Македония, която се намираше подъ властьта на Югославия, се подчертава, че най-многобройно аромънско население е имало въ областьта на Битоля. Изброяватъ се следнитѣ аромънски села: Търново, Магарево, Нижополе, Маловища, Гопешъ. Въ сжщность първитѣ две села отдавна вече представятъ само развалини, а населението имъ въ по-голѣмата си часть бѣше преселено въ Добруджа. Отъ друга страна аромънското население и въ останалитѣ села значително е орѣдѣло. Въ географскитѣ граници на Македония най-значителна група отъ аромънско насение, следъ появата му на Балканския полуостровъ, споредъ автора, е имало нѣкога въ Солунско. Това се доказвало отъ факта, че въ говора на това население името на града Солунъ е звучало като Sărună, което напълно съответствува на старото римско название Salona. Известна представа за общата сждба, която е тегнѣла върху аромънското население, ни е дадена въ нѣколко реда, които сж посветени на така нареченитѣ меглено-ромъни, които населяватъ областьта Мегленъ въ Южна Македония (стр. 26—17). Още презъ 1908 год., когато авторътъ посещава за пръвъ пжть тамошнитѣ аромънски села, той забелязва силното влияние на околното българско население, вследствие на което известна часть отъ селата още тогава сж били напълно побългарени.

Да се установи броятъ на южнитѣ ромъни, е крайно трудна задача, защото се касае за население, което десетилѣтия наредъ е ставало жертва на чужди пропаганди, особено на гръцката. Голѣма часть отъ това население, съ течение на времето, бѣ безвъзвратно претопено въ чужди етнични маси. Усилията на ромънскитѣ власти да спасятъ отъ претопяване остатъцитѣ на това население, имаха за последица изселването на доста значителни групи въ предѣлитѣ на ромънската държава. Ето защо въ главата, посветена на броя на аромънитѣ (стр. 19—26), ние се запознаваме съ данни, които засѣгатъ само по-далечното или по-близко минало на южноромънското население.

Въ главата, посветена на жилището и домашния животъ на южнитѣ ромъни (стр. 29—45), ние се запознаваме съ нѣща, които въ общи линии бѣха направени достояние на учения свѣтъ отъ Г. Вайгандъ. Все пакъ тая глава се чете съ любопитство, защото е написана отъ човѣкъ, който произхожда непосрѣдствено отъ срѣдитѣ, които описва.

Най-сжществената и най-важната часть отъ разглежданото тукъ съчинение на проф. Капиданъ съставляватъ главитѣ върху историята и езика на аромънитѣ. Въ първитѣ отъ споменатитѣ глави се прави опитъ да се постави въпросътъ за произхода на южнитѣ ромъни въ такава свѣтлина, която да убеди читателя, че тия най-южни ромънски народностни разклонения сж въ сжщность автохтонни елементи въ северногръцкитѣ и македонскитѣ области. Отъ само себе си се разбира, че въпросътъ за произхода на македонскитѣ ромъни е тѣсно свързанъ съ заплетения и труденъ въпросъ относно произхода изобщо на ромънския народъ. Проф. Капиданъ споменава за мнението на нѣкои изследвачи-историци, които не приематъ, че между македоноромънитѣ и дакоромънитѣ сжществува нѣкаква близка връзка. Редомъ съ това мнение се привежда и схващането на изследвачитѣ

езиковеди, които съ право търсятъ да внесатъ съ помощьта на езикознанието свѣтлина въ една епоха, за която нѣмаме други надеждни указания. Твърденията на езиковедитѣ, че е сѫществувала нѣкога ромънска езикова общность, сѫ напълно основателни. Езикътъ на аромънитѣ представя само диалектично разклонение отъ езика на дакоромънитѣ, при все че въ течение на вѣковетѣ между тѣзи два езикови клона сѫ успѣли да се развиятъ такива различия, които правятъ трудно взаимното разбиране между отдѣлнитѣ представители на всѣки единъ отъ тѣхъ. Старата езикова общность се подчертава, както отъ еднаквата езикова структура, така и отъ еднаквия начинъ, по който двата клоца сѫ търпѣли чуждитѣ въздействия, напр. славянското. Раздѣлата на тия клонове съвпада по време съ нахлуването на маджаритѣ въ днешнитѣ имъ живѣлища. Обстоятелството, че маджарски заемки се срѣщатъ само въ дакоромънски, се взема за доказателство, че въ тая епоха южниятъ ромънски клонъ се е билъ вече откѫсналъ отъ дакоромънския. Понеже създаването на ромънската народность и на ромънския езикъ, споредъ господствуващитѣ схващания въ днешната ромънска езиковедска и историческа наука, е станало въ сеѳернитѣ области на Балканския полуостровъ, разположенъ на двѣтѣ страни на Дунава, то и прародината на македонскитѣ ромъни ще се дири въ тия именно области. Проф. Капиданъ отъ своя страна се старае да видоизмѣни тия схващания. Споредъ него, днешнитѣ южни ромъни представятъ прастаро население, което е вапазило днешнитѣ си мѣста отъ епохата на силната романизация на балканскитѣ области, прокарана презъ времето на римското владичество тукъ. Тъй като основното възражение срещу такава теза би се опирало на факта, че областитѣ, въ които откриваме днесъ южнитѣ ромъни, сѫ спадали не къмъ романизуваната, а къмъ елинизуваната часть на Балканския полуостровъ, ромънскиятъ ученъ полага грижи да ни внуши, че елинизацията на известни части отъ Балканитѣ не е постигнала пълна денационализация на старитѣ елементи, скрити въ недостѫпни планински мѣстности. Тя е засѣгала предимно важнитѣ въ търговско отношение морски крайбрѣжия, безъ да успѣе да проникне въ вѫтрешностьта на страната. Професоръ Капиданъ се старае да омаловажи и значението на запазенитѣ надписи на гръцки езикъ, възъ основа на които историцитѣ чертаятъ границитѣ на двѣтѣ балкански области — елинизуваната и романизуваната. Тѣзи надписи, споредъ него, не могатъ да се взематъ за доказателство, че старото население е възприело окончателно гръцкия езикъ На романизацията проф. Капиданъ приписва съвсемъ другъ характеръ. Тя е прониквала дълбоко въ недрата на Балканитѣ и е упражнявала мощно и трайно въздействие върху старото население, което съ течение на времето е било напълно романизувано. Остатъци отъ това старо романизувано население, което се е намирало въ Епиръ и Македония, сѫ и днешнитѣ македоно-ромъни (сравни Das Vorhandensein einer balkanischer Romanität im Mittelaller ist durch eine Menge Ortsnamen lateinischer Form bezeugt, die Procopius nicht nur für die Provinzen südlich der Donau — die von den Historikeru als dem rumänischen Kulturkreis zugehörig betrachtet werden—anführt, sondern auch für Mazedonien und den Epir, стр. 50—51).

Такива сѫ схващанията на нашия авторъ за произхода и прароди-

та на историческата наука. Въ всѣки случай следващиятъ прегледъ на езиковитѣ особености на аромънското население даватъ ясна представа за историческата общность на тоя езиковъ клонъ съ езика на отвждунавскитѣ ромъни. Каквото становище и да се вземе къмъ хипотезата на автора за автохтонностьта на македоноромънското население въ днешнитѣ му живѣлища, както и да се обяснява тѣхниятъ произходъ, едно остава напълно сигурно — южнитѣ ромъни сж наистина клонъ отъ ромънската народность. Ето защо толкова неоснователни се явяватъ и усилията на нѣкои гръцки учени да отричатъ тѣхниятъ ромънски народностенъ характеръ. Въ твърдеиията отъ този родъ на атинския професоръ Керамопулосъ (вж. Τί εἶναι οἱ Κουτσόβλαχοι. Атина 1934) има нѣщо много общо съ усилията на сръбскитѣ етнолози да отричатъ народностния характеръ на македонскитѣ българи. И у него се сблъскваме съ сжщитѣ неоснователни, необмислени и лишени отъ научна стойность доводи. Поразителна е напр. приликата въ следната точка. Споредъ Керамопулосъ името βλάχος не било народностно име, а значело „селянинъ". Спомняме си за непочтената игра на нѣкои сръбски учени, споредъ които името „бугаринъ" значело само „простъ човѣкъ".

К. Мирчевъ.

R. Grousset, L'Empire des steppes. Attila, Gengis-khan. Tamerlan (Paris 1939), 8°, 639 pp., 30 карти, 20 образи въ текста.

Разположена на пжтя между Западъ и Изтокъ, българската земя не веднъжъ въ течение на вѣковетѣ е чувствувала непосрѣдния отгласъ на голѣмитѣ събития въ Изтока. Нѣколко отъ най-важнитѣ, бихъ казалъ сждбоносни събития въ историята на нашитѣ земи трѣбва да се свържатъ тъкмо съ движенията на азиатскитѣ народи. Излишно е да се връщаме твърде назадъ къмъ първитѣ вѣкове на така назованитѣ „варварски нашествия". Появата на Исперихoвитѣ първобългари презъ VII в., нашествията на печенези, узи, кумани и татари презъ XI—XIII вѣкове, а по-късно — презъ XIV в. нахлуването на османскитѣ турци все сж отзвуци на борбитѣ и предвижванията на азиатски народи и племена. Обаче, колкото и важна тази връзка между историята на нашитѣ земи и миналото на Изтока, тя остава все още съвсемъ незадоволително проучена. Това се дължи главно на обстоятелството, че не сж проучени основно и самитѣ исторически събития въ живота на онѣзи източни народи, които така или иначе сж свързани съ миналото на нашитѣ земи. Съ огледъ на това особено ценни сж за насъ всички онѣзи нови изследвания върху миналото на тѣзи народи, чиято историческа сждба е свързана по нѣкакъвъ начинъ съ живота на нашия народъ. Такава е именно обнародваната неотдавна книга на френския ученъ René Grousset „Империята на степитѣ" (L'Empire des steppes). Възъ основа на добро и обстойно използуване на богати източни изъори и изследвания върху миналото и бита на източнитѣ народи, Grousset е изложилъ обширно историята на „народитѣ отъ степитѣ". Въ първата глава е дадена старата история на степитѣ — сиречь историята на скититѣ и хунитѣ до времето на Атила и неговитѣ приемници (pp. 30—124). Очертана, е по-нататъкъ, историята на тюркитѣ (T'ou-kiue) и на уйгуритѣ, отношението на тѣзи тюрки къмъ исляма до XIII в. и най-сетне състоянието на рускитѣ степи

отъ VI до XIII в. (pp. 124—242). Въ втората часть на книгата е разказана въ голѣми подробности историята на „монголитѣ на Ченгизъ-ханъ" (Les Mongoles Gengiskhanides) (pp. 243—546): управлението и дѣлата на Ченгизъ-ханъ, неговитѣ прѣки наследници, по-нататъкъ историята на Кипчакското ханство и на империята на Тамерланъ. Въ последната часть отъ книгата (pp. 547—622) е предадена историята на „последнитѣ монголи", дори до XVIII в. Въ една добавка (pp. 623—637) сж казани нѣколко думи за изкуството съ животински стилъ (l'art animalier des steppes).

Обширното и добре обосновано изложение на френския ученъ върху миналото на толкова народи, които иматъ най-тѣсна връзка съ историята на нашия народъ и земя, може, естествено, да допринесе извънредно много за изясняване и оточнязане на редица събития изъ нашето минало. Има, обаче, и нѣщо друго, особено важно и ценно за насъ. Въ изложението си Grousset не е пропустналъ да посочи и множество битови особености и обичаи на засегнатитѣ източни народи. Благодарение на това той ни е далъ богатъ сравнителенъ материалъ за обяснение на културата на самитѣ първобългари, за проучването на която сж съвсемъ недостатъчни оскждинтѣ сведении на разполагаемитѣ домашни и чужди извори. Рѣдко може да се открие книга, въ която да се намиратъ така многобройни материали отъ този родъ. Особено занимливи сж указанията въ свръзка съ религията и държавното устройство. Достатъчно е да се посочатъ нѣкои отъ тѣзи материали.

Изказано е предположение (вж. В. Бешевлиевъ, Вѣрата на първобългаритѣ. ГодСУиф, XXXV. 1. 1939, с. 42), че първобългаритѣ сж принасяли въ жертва сжщитѣ животни, които сж били жертвопринасяни отъ нѣкои тюркски народи — коне, говеда и овце. У Grousset сж дадени нѣколко указания за жертвоприношения на коне (p. 22, n. 2: за находки въ гробници отъ сибирския Алтай, къмъ I в. пр. Хр.; споредъ нѣкои китайски извори, хаганътъ на източнитѣ T'ou-kieu, на име Hie-li, презъ 626 г. билъ принуденъ да сключи миръ съ китайския императоръ T'ai-tsong, при което извършилъ обичайното жертвоприношение — le sacrifice traditionnel — на единъ бѣлъ конь, pp. 138-39, p. 310). Почитанието къмъ вълка е засвидетелствувано за първобългаритѣ (вж. Бешевлиевъ, п. с., с. 38 сл.). Очевидно, съ това може да се съпостави вѣрването на тюркскитѣ народи, че вълкътъ е старъ тѣхенъ тотемъ (вж. Grousset, pp. 26 n. 1; 125 и n. 2, легендата, че една вълчица откърмила родоначалника на T'ou-kieu и му родила десеть сина). Въ житието на Св. Климента, съставено отъ Теофилакта Охридски, българинътъ управитель на града Бѣлградъ къмъ 885 г. е назованъ Βορταίχανος (Βορταίρχανος?) (вж. Migne, P. Gr., CXXVI, col. 1221 B). Името не е напълно разяснено и досега. Въ първата часть имаме, безсъмнено, думата böri „вълкъ", докато втората часть представя, вѣроятно, титлата τάρκανος „tarkan" (ср. J. Németh, ИзвИДво, XI-XII. 1931/32, с. 173). Последната титла се срѣща въ нѣколко различни съчетания въ нашитѣ първобългарски надписи: ὁ ζερὰ ταρκάνος (надписъ на Омуртага, вж. В. Бешевлиевъ, Първобългарски надписи. Уводъ, текстъ и коментаръ, ГодСУиф XXXI. 1. 1934, с. 41, № 2), ὁ ζουπὰν ταρκάνος (другъ Омуртатовъ надписъ, п. т., с. 41 № 3), ἐλγοῦ τραχάνου (надписъ на п. Симеона, п. т., с. 52 № 48), както и въ нѣкои византийски извори (вж. указанията на Бешевлиевъ, п. с., с. 70). Въ свръзка съ почитанието на вълка всрѣдъ

тюркитѣ се посочва (Grousset, p. 125 n. 2), че приближенитѣ (les satellites) на владѣтеля се назоваватъ „büri" (споредъ китайския написъ fou-li), сиречъ „вълци" (ib., p. 132). Въ Boukhârâ отъ 1041 (1042) г. до 1068 г. управлявалъ „Boûri — tégin (ib., p. 201), чието име, може би, има подобенъ произходъ. Може да се предполага, прочее, че всрѣдъ първобългаритѣ ще да е била запазена тази почетна титла „büri", въ съчетание съ нѣкои длъжностни титли. Познатъ е широкоразпространениятъ, засвидетелствуванъ и за първобългаритѣ обичай да се пие изъ чаши отъ черепи (вж. у Бешевлиевъ, Вѣрата, с. 17 сл.; сведението на G. Acropolita, Hist., ed. H., p. 22, 8—14, за Калояна, обаче, е невѣроятно и се дължи очевидно на възпоминание за други събития). Grousset (p. 57 и n 3.) посочва нѣкои сведения за Hiong-nou (предцитѣ на историческитѣ хуни), отъ които се вижда, че при сключване на договоръ тѣ сж пиели кръвь отъ човѣшки черепъ (друго сведение вж. ibidem, pp. 55-58 за черепи на убититѣ врагове; сжщо pp. 63, 65).

За времето на Ченгизъ-ханъ е засвидетелствувано, че при полагане на договорна клетва е билъ поднесенъ волски рогъ, изпълненъ съ кръвь (du sang dans une corne de boeuf, ib., p. 268). Въ свръзка съ култа на мрътвитѣ е известно, че хуни и тюрки сж разрѣзвали лицата си съ ножове (вж. указанията, приведени отъ Бешевлиевъ, Вѣрата, сл. 57 сл.; къмъ това да се прибави и сведението на Agathias, Hist., HGM, ed. Dind., II, p. 382, 18—19, за дейностьта на войската на кутригурския владѣтель Заверганъ следъ нанесеното ѝ отъ Велизария поражение презъ 559 г.: τοῖς γὰρ ξιφιδίοις τὰς παρειὰς καταξαίνοντες ὠλοφύροντο κατὰ τὸ πάτριον νόμον; възъ основа на това сведение може да се приеме — въпрѣки съмнението на Бешевлиевъ, п. с., сс. 57/8 —, че този погребаленъ обичай ще да е билъ запазенъ и всрѣдъ първобългаритѣ). Grousset е далъ нѣколко занимливи въ това отношение съпоставки (p. 37 n. 2 за тюркитѣ презъ VI в.; за Hiong-nou, p. 58). Знае се, че въ областьта на първобългарскитѣ поселища, при Плиска се намиратъ на нѣкои мѣста поставени въ известенъ редъ голѣми камъни, чието значение и досега не е обяснено. Не би ли могло да се свърже това съ даденото отъ Grousset (p. 58) сведение, че при гроба на известни воини споредъ обичая на тюркитѣ отъ VI. в. сж били поставяни толкова камъка, колкото е билъ броятъ на убититѣ отъ починалия врагове? Въ такъвъ случай, по тѣзи мѣста край Плиска би следвало да се търсятъ нѣкакви първобългарски гробове. Въ книгата на Grousset сж дадени множество посочвания относно вѣрването на тюркскитѣ народи въ единъ върховенъ богъ „Tängri" „Небе", когото, ако се вѣрва на единъ откжслеченъ първобългарски надписъ отъ Мадара (Бешевлиевъ, Първобългарски надписи, с. 45 № 17: ἐπύησ]εν θυσ[ίαν ἡ; τὸν θεὸ]ν Ταγγρά; ср. сс. 111/2), сж почитали и първобългаритѣ (вж. указанията на Grousset, p. 58: „le culte du Tängri ou Ciel divinisé"; pp. 129, 131 n. 3 съ сведения за нѣкои митове; 258, 274 n. 1,275, 276 sqq., 287/8,305, 336, 348, 428, 450, 455 pass.). Въ свръзка съ религията занимливи сж и сведенията за „каменнитѣ баби" (Grousset, p. 92 n. 1).

Важни успоредици могатъ да се намѣрятъ и относно държавната уредба, сановетѣ и длъжноститѣ. Употрѣбяваната въ първобългарскитѣ надписи титла на първобългарскитѣ владѣтели κανὰς ὀβηγὴ (ὀβιγὶ, ὀβογὴ) (вж. у

Бешевлиевъ, Първобълг. надписи, сс. 43 сл., 65 сл.) и досега, въпрѣки предложената отъ W. Tomaschek съпоставка съ кумано-тюркското öwghü, öwghü „erhaben, gepriesen", не е задоволително обяснена. У нѣкои тюркски народи (напр., у уйгуритѣ) се срѣща титлата Bilgä Kagan (der weise Kagan) (вж. у G. J. Ramstedt, Zwei uigurische Runeninschriften in der Nord-Mongolei, Journal de la société finno-ougrienne, XXX. 3. 1913/18, p. 12 ss.; ср. и Grousset, pp. 158/9, 160). Може би е твърде пресилено и смѣло да се съпостави тази титла съ първобългарското ὀβηγή. За успоредица къмъ нашата титла трѣбва да се спомене и указаната отъ Grousset владѣтелска титла chan-yu, засвидетелствувана за Hiong-nou (вж. 54/5, 62 sqq., 65, 70, 162 pass.). Мжчно би могло да се предположи, че тази стара титла е могла да се запази чакъ до IX в. въ нѣкаква форма като ὀβηγή. Заслужава повече внимание сжществуващата презъ VI. у западнитѣ тюрки владѣтелска титла yabghou (вж. ib., pp. 132, 133, 140 pass.). Тази възможность е допустима, особено като се има предвидъ, че първобългарскитѣ племена до това време сж били подъ владичеството на тюркитѣ отъ западния клонъ. Ценни сведения се намиратъ и за известнитѣ титли хаганъ („Kaiser") и ханъ („König"), които сж били давани сжщо и на българскитѣ владѣтели (ib., pp. 104, 126, 133, 273 n. 3 и др.) За жалость, посоченото специално изследване на K. Shiratori, Khan and Khagan (Proced. Jap. Acad., юний 1926) е недостжпна. Съпредадената въ стереотипна византийска формула титла на първобългарскитѣ владѣтели ὁ ἐκ θεοῦ ἄρχων могатъ да се съпоставятъ нѣкои указани у Grousset титли, които изразяватъ сжщо и идеята за богоизбранностьта на владѣтеля (pp. 274/5: mongka tängri-yin kütchün dür „qaghan (qan) par le pouvoir, l'ordre ou la force du ciel éternel, за Ченгизъ-ханъ; срв. общо за тѣзи схващания pp. 275/6; pp. 336, 348, 428, 456 tängri-yin koutchoundour „souverain par la vertu du Ciel'", и др.). Извънредно интересна е въ това отношение уйгурската титла: „Tängrida qout boulmych il yimich bilgä qaghan (ib., p. 172 n. 3), tängrida qout boulmych „par le Ciel ayant obtenu la majesté (ib., p. 173 n. 1), Tängrida boulmych külüg bilgä; Tängridä boulmych alp qoutlough oulough bilgä; Tängri bilgä; Ai tängridä qout boulmych alp bilgä (ib., p. 174; ср. pp. 161, 178 n. 1, 277). Ср. къмъ това указанията у Бешевлиевъ Първобългарски надписи, сс. 111/2. Споменатата у Const. Porph., De cerem., ed. B., p. 681, 15 първобългарска титла κανάρτι κείνος (правилно κανὰς τικεῖνος, вж. Бешевлиевъ, Първобългарски надписи, с. 66) трѣбва, безъ друго, да се съпостави за втората си часть съ указаната твърде често у Grousset тюркска титла tegin „князъ" (вж. ib., pp. 113, 130, 132, tekin или tegin, 157, 165, 198 и др.).

Заслужаватъ внимание сжщо нѣкои подробности въ изложението на историята на „народитѣ отъ степьта". Ценни сж, напр., указанията на Grousset (p. 37) за връзката между изнамирането на стремето и военната тактика. По поводъ нападението на Атила въ 448 г. става дума за Свищовъ (по-точно Novae, а не за Chistova, ib., p. 123). Къмъ отбелязаното отъ Niceph., Brev., ed. De Boor, p. 71,5 първобългарско име Καρπαγάνος (за него вж. у P. Mutafčiev, Bulgares et Roumains, Sf 1932, p. 163) може да се посочи името Qapagan-qaghan въ единъ орхонски надписъ (нач. VIII в.) (Grousset, p. 155). Недостатъчни и ненапълно вѣрни сж нѣкои указания за

първобългаритѣ през VI и VII в. (ib., p. 229 sqq.). Изложението на известни факти изъ българското минало (p. 232 sqq.) не е задоволително. Сведението на Grousset (pp. 331/3) за нападението на татаритѣ въ България през 1242 г. би могло да освѣтли нѣкои подробности въ изложението на В. Н. Златарски, История, III (Сф 1940), с. 424 сл. Не съвсемъ точно е изложена случката съ появата на Чака, сина на Ногая, въ българската столица Търново (ib., p. 481). Сведенията на византийския историкъ Г. Пахимеръ заслужаватъ, въ случая, повече довѣрие (вж. за това у П. Никовъ, Татаробългарски отношения, ГодСУиф, XV—XVI. 3. (1919/20. с. 31 сл.).

Къмъ изложението на Grousset сж прибавени голѣмъ брой географски карти, които улесняватъ читателя да следи развоя на описванитѣ събития.

Невъзможно, па дори и ненуждно е да се посочватъ тукъ обстойно всички сведения въ книгата на френския ученъ, които иматъ нѣкаква връзка съ нашата история. Изложеното дотукъ, колкото и кратко, е напълно достатъчно, мисля, да покаже, колко ценна е тази книга за изясняване на много въпроси изъ нашето минало.

Ив. Дуйчевъ

RÉSUMES DES ARTICLES DE LA REVUE

Iv. Douïtchev. Une brève description du Vardar datant du XII-e siècle

Dans l'œuvre anonyme de la première moitié de XIIe siècle, intitulée „Timarion", il y a, entre autre, une brève description du fleuve du Vardar. L'auteur byzantin inconnu dit que ce fleuve prend ses sources dans les montagnes bulgares sous forme de plusieurs petites rivières qui successivement descendent vers le Sud, pour gagner la mer Egée. On y trouve, en outre, une description fort intéressante de la fête annuelle de St. Démétrius de Thessalonique, où venaient, en première lieu, les Bulgares des environs de la ville.

V. Doumev. Le parler de Vodène.

Le parler de Vodène appartient aux groupes des parlers bulgares appelés parlers du Vardar inférieur. Ces parlers se distinguent des parlers du Vardar moyen et du Vardar supérieur par trois particulèrités: la reduction des consonnes, la substitution du ѫ vieux bulgare et l'accent tonique. Selon l'auteur, le parler de Vodène représente un stade plus développé et plus parfait que les autres parlers du Vardar inférieur.

Au début de son article, l'auteur nous donne des informations géographiques et historiques sur l'arrondissement de Vodène qui englobe aussi la région de Meglen.

La ville de Vodène (l'ancienne Edessa) a été un certain temps la capitale du roi Samouïl et celle du patriarche. Plus tard la ville de Vodène a pris une part active dans la lutte des Bulgares contre le clergé grec. Jusqu'à la guerre balkanique l'arrondissement de Vodène comptait 55168 habitants dont 48923 Bulgares. L'arrondissement a 89 localités.

Dans le parler de Vodène se retrouvent tous les sons de la langue bulgare, y compris ѕ et щ. Les sons vieux bulgares ѫ et ѧ ont perdu leur élément nasal et se sont identifiés à ъ et *е*. Le parler de Vodène ignore la prononciation *а* pour ѫ. Le son vieux bulgare ѣ s'est identifié avec *е*, mais placé après la consonne ц il se prononce *а*. Le son ъ s'est éclaici et devient *о* et ъ (*сонъ, мохъ* mais *дъхъ, рътъ*). M-r Doumev étudie ensuite la réduction et la disparition des consonnes *а, е, о*. Indépendamment de son origine, le son *о* n'est clair que dans les syllabes accentuées. De même, la voyelle *а* s'entend distinctement seulement dans les syllabes accentuées, tandis que dans les syllabes non accentuées elle se réduit au son obscur ъ. Il en est de même du son *е*, sauf dans les dernières syllabes, mais il existe aussi des mots avec un *е* réduit.

M-r Doumev fait une comparaison intéressante entre le parler de Vodène d'une part et les parlers de Guevguéli et de Koukouch de l'autre.

L'étude de M-r Doumev continuera dans le numéro suivant de la Revue Macédonienne.

A. Tomov. Une œuvre culturelle remarquable entreprise en Macédoine au cours de 1918.

Alors que la guerre sévissait en Europe, les intellectuels de Scopié aspiraient à élever le niveau culturel de leur pays. Ils décidèrent de créer une puissante organisation qui devait avoir but l'étude et le développement de la vie culturelle et intellectuelle de la Macédoine. Cette tentative fut faite aux mois de juillet et août 1918, à la veille de la catastrophe.

A Skopié furent convoquées plusieurs assemblées pour débattre ce projet et procéder à sa réalisation. M-r Tomov, qui était un des initiateurs, publie trois des protocoles de ces séances, ainsi que des extraits des statuts de l'organisation fondée à Skopie sous le nom de : Société coopérative d'éducation nationale „Naprédak". Cette société devait être le noyau d'une grande „Union bulgare des Coopératives d'éducation nationale". Les nouveaux membres ne doutaient pas que tous les moyens matériels dont ils disposaient contribueraient à faire de cette Union un puissant levier pour l'encouragement des Sciences et des Arts dans le domaine national. On comptait principalement sur les Bulgares de Macédoine connus pour leur tenacité et les qualités qu'ils ont toujours déployées au service des œuvres sociales.

Iv. Stoïtchev. Médecin, guerrier, héros.

La famille Vezenkov, originaire de Krouchevo (région de Bitolia), avait émigré depuis une centaine d'années en Russie. Stoyan Vézenkov avait été voïvode en Macedoine et guide des armées russes pendant la guerre russo-turque (1877—1878). Son fils Vladimir fut officier russe et participa comme volontaire dans la guerre serbo-bulgare (1885). Le D-r Constantin Ivanov Vézenkov fut médecin dans la légion bulgare pendant la guerre de libération. M-r Stoïtchev rapporte quelques incidents où se manifestèrent la fermeté et l'héroïsme du D-r Vézenkov à Chipka. Au cours des terribles combats sur cette hauteur il arriva un moment où quelques légionnaires du 3-ième et du 5-ième bataillon abandonnèrent la position pour se réfugier au poste d'ambulance. Mais là, le D-r Vézenkov les accueillit sévèrement: „Ce que vous faites est honteux!" Après quoi il les encouragea et les renvoya aux positions. Peu après le D-r Vézenkov participa personnellement à une attaque au cours de la quelle il fut atteint par une balle au poumon. En 1878 il mourut des suites de cette blessure.

Mihaïl Kovatchev. Zograph et les Bulgares de la Macédoine au XVIII siècle.

M-r M. Kovatchev a visité en 1937 le Mont Athos et a étudié là les manuscrits qui se trouvent dans les monastères Zograph et Hilendar. Il a réussi également à compulser le régistre de Zograph qui contient des notes fort intéressantes sur des pélerins bulgares venus de différentes villes des terres bulgares. Le régistre commence par le mentionnement du grand incendie de Salonique en 1734. Les notes continuent jusqu'aux premières décades du

XIX-ième siècle et contiennent de précieuses informations aussi bien sur la vie dans le monastère que sur le passé des terres bulgares nouvellement libérées. On voit que le monastère Zograph unissait spirituellement tout le peuple bulgare et soutenait sa foi dans le triomphe de la Justice. Ici sont rapportées les informations coucernant la vie des Bulgares de la Macédoine et des Confins Ocidentaux. On trouve encore quelques notes sur hadji Païssy qui, selon M-r Kovatchev, doit être Païssy de Hilendar, le premier parmi les précurseurs de la Renaissance nationale bulgare.

V. A. Karamanov. L'administration du département de Koukouch.

V. Karamanov a été préfet du département de Koukouch pendant la guerre balkanique. Il nous donne ici, en se basant sur ses archives, un récit détaillé et émouvant des souffrances de la population bulgare qui, poursuivie avec un cruel acharnement par l'armée grecque, s'enfuit au nord vers Demir-Hissar, Pétritch, Gorna-Djoumaïa etc. Karamanov continua à remplir ses fonctions administratives de préfet de Koukouch à Pétritch. Son principal soin fut d'assurer le ravitaillement des nombreux fugitifs et leur cantonnement dans des localités moins exposeés et surtout de les faire passer le plus rapidement possible dans les anciennes frontières du royaume.

M-r Karamanov raconte tout cela en témoin oculaire avec une profonde compassion pour les malheureux réfugiés, mais aussi avec une invincible foi dans le triomphe final de la cause bulgare. D'autre part, il nous fait comprendre comment les Grecs ont pu par leurs cruautés chasser les Bulgares qui peuplaient les beaux alentours de Salonique depuis le VI et le VII siècle.

Comptes rendus et nouvelles littéraires

G. Constantinov. L'ancienne littérature bulgare. De saint Cyrille et saint Méthode à Païssy de Hilendar. Sofia. 1942. Compte rendu d'I. Snégarov.

L'opinion que l'ancienne littérature bulgare est peu intéressante commence à disparaitre. Dans son récent ouvrage sur l'ancienne littérature bulgare, G. Constantinov la représente comme „le reflet de la vie nationale". Ce qu' elle a de plus caractéristique, dit-il, c'est qu'elle s'est posé comme but essentiel „la formation d'une nouvelle et active conscience nationale". Un de ses autres traits, selon Constantinov, est son effort pour éclaircir tous les problèmes religieux. Cet effort s'est manifesté de la façon la plus marquante dans l'œuvre des bogomiles. M. Snégarov trouve que l'auteur surestime sur ce point la force morale d'enseignement des bogomiles.

Après une caractéristique générale de l'ancienne littérature bulgare, Constantinov parle en particulier et brièvement de ses représentants les plus notoires: saint Cyrille et saint Méthode, Climent, Naoum, Constantin, Ioan Exarque, etc.

D. Koïtchev. Sur les rives du lac azuré d'Ochrida. Notes de voyage et impressions. 1942. Compte rendu d'I. Snégarov.

Peu de temps après la libération de la Macédoine (1941), M. Koïtchev a été envoyé à Ochrida en sa qualité de professeur de lycée, pour une œuvre

culturelle. Animé d'un profond amour pour la terre natale de saint Climent et du roi Samouil, il a vécu avec la population libérée les heures de joie et d'enthousiasme indicibles et il a su, auj urd'hui, les faire revivre dans ces pages. D'autre part, il a puisé avec art dans les ouvrages relatifs à Ochrida et il relate d'une façon vivante l'histoire de ce sanctuaire de l'âme bulgare.

P. Dinékov. Les précurseurs de la Renaissance bulgare. Sofia 1942. Compte rendu d'I. Snégarov.

L'époque de la Renaissance est considérée avec raison comme l'une des plus importantes de l'histoire bulgare. C'est pourquoi tous les ouvrages qui jettent plus de lumière sur cette époque sont particulièrement précieux.

P. Dinékov donne sons une forme populaire des informations sur les premiers pionniers de cette renaissance en étudiant d'abord les conditions qui l'ont favorisée. Il indique les conditions politiques et économiques dans lesquelles vivait le peuple bulgare, et l'influence des Grecs, des Serbes, des Russes, des Ragusiens ainsi que celle de l'Europe Occidentale. Parmi les précurseurs sont cités Hristophore Jéfarovitch de Doïran, Parténi Pavlovitch de Silistra, le moine du Rila Iossif Bradati, Païssy de Hilendar, le moine-prêtre Spiridon, Sophrony de Vratza, l'instituteur Théodor de Pirdop, hadji Ioakim Kertchovsky, Kyrille Peïtchinovitch, Théodossy Sinaïsky.

En ce qui concerne le lieu de naissance de Païssy de Hilendar, l'auteur admet, quoiqu'il ne dispose pas de preuves suffisantes, que Païssy est né à Bansko. Il partage de même l'opinion selon laquelle Païssy serait mort à Samokov en 1798.

Ces biographies sont exposées brièvement mais elles nous donnent pourtant une idée précise sur la vie des précurseurs de la Renaissance nationale bulgare et sur l'esprit qui les animait.

K. Bosvéliev. Souvenirs, Tome premier. Jusqu'à la guerre de libération inclusivement. Kasanlak 1942. Compte rendu de P. Dinékov.

M. Bosvéliev est un de ceux qui a contribué à l'édification de l'Etat bulgare actuel. Il nous donne dans ce récent ouvrage des souvenirs intéressants sur l'époque précédant la libération et sur la guerre de libération elle-même. Il jette d'autre part la lumière sur certains côtés obscurs de la vie du plus éminent réprésentant de sa famille : Néophite Bosvéli.

Dans le second chapitre du livre est décrite l'enfance de l'auteur lui-même et dans le quatrième sa vie scolaire. Cette partie est particulièrement intéressante, car elle nous fait voir ce qu'était une école bulgare avant la libération, nous présente ses maîtres, nous révèle ses méthodes d'éducation et d'instruction, cite les manuels employés, décrit les bâtiments scolaires, etc. Dans le sixième chapitre est analysé l'état d'esprit du peuple bulgare au cours de l'orageuse année 1876. Mais le chapitre le plus intéressant est sans con redit le septième où l'auteur nous décrit les heures angoissantes vécues par lui et les siens pendant la guerre de libération, alors que les opérations militaires se déroulaient à Chipka, Kazanlak, Gabrovo, Ternovo et Gorna-Oréhovitza.

K. Mirtchev. Dictionnaire gréco-bulgare et manuel de conversation, de 1876, de la Macédoine du Sud. Annuaire de l'Université de Sofia, Faculté historico-philologique. T. XXVIII. Compte rendu de K. Mladenov.

Ce dictionnaire se rapporte au parler du Vardar inférieur. M. Mirtschev étudie ce parler et confirme certaines particularités qui étaient déjà connues. Cependant l'auteur du dictionnaire a donné quelques interprétations arbitraires de certains mots grecs et a forgé de nouveaux mots bulgares. Certains mots ne sont pas exactement transcrits et l'auteur du compte rendu les corrige.

G. Stadtmüller. Die Bulgaren und ihre Nachbarvölker in der Geschichte. Fascicule de Bulgaria Jahrbuch 1940/1941 der Deutsch-Bulgarischen Gesellschaft Berlin. — Compte rendu d'I. Snégarov.

Le jeune professeur de l'Université de Leipzig Stadtmuller manifeste un grand intérêt pour l'histoire du peuple bulgare. Le 26 janvier 1940, il a tenu une conférence devant la Société germano-bulgare sur le thème ci-dessus. De tous les voisins du peuple bulgare celui qui joue le rôle le plus important est, selon Stadtmuller, le peuple grec. Les relations greco-bulgares déterminent toute l'histoire du peuple bulgare du VII au XIX siècle. Stadtmüller découvre une certaine communauté entre les relations bulgaro-grecques et les relations germano-françaises.

Stadtmüller donne un exposé bref mais précis sur le premier et le second royaume de Bulgarie, le joug turc et le troisième royaume de Bulgarie. Le premier royaume de Bulgarie était en lutte continuelle avec Byzance, et menait des guerres tantôt agressives, tantôt défensives. Le jeune savant allemand apprécie à sa juste valeur l'œuvre des saints frères de Salonique „qui élevèrent la langue vieux bulgare à la hauteur de langue ecclésiastique et culturelle commune à tous les Slaves". Par là les Bulgares devinrent les guides spirituels de tous les peuples slaves. Les Serbes, les Russes et les Ukrainiens demeurèrent longtemps sous la direction culturelle bulgare jusqu'au moment où ils créèrent leur propre langue littéraire.

Le second royaume de Bulgarie donna un nouvel essor au génie créateur bulgare dont un des représentants les plus éminents fut le patriarche Ephtimy. Les fresques de Boyana témoignent également de cet essor.

Th. Capidan. Die Mazedorumänen. Bucuresci 1941. Compte rendu de K. Mirtchev.

L'auteur étudie d'abord le nom que portent les Roumains du Sud. Leur parenté avec les autre rameaux du peuple roumain ressort, selon lui, de la désignation sous laquelle ils apparaissent dans l'histoire: Roumains et Valaques. Il cite toutes les localités où se trouvent des Roumains du Sud ou Aroumains et entre autres les villages de lar égion de Bitolia: Ternovo, Magarévo, Nijopolé, Malovichta et Gopech. Cependant les deux premiers ne présentent plus depuis longtemps que des ruines et la plus grande partie de la population a été transférée en Dobroudja. Dans les autres villages, la population aroumaine a fortement diminué. M. Capidan consacre un chapitre spécial à l'indication du nombre des Aroumains dans le passé lointain ou plus récent.

La partie la plus importante de l'ouvrage a trait à l'histoire et à la langue des Aroumains. M. Capidan veut nous persuader que les Aroumains en Grèce et en Macédoine sont des autochtones, ce qui semble peu probable.

Des données linguistiques témoignent qu'il a existé jadis une communauté linguistique roumaine et la langue des Aroumains représente une ramification de la langue des Dacoroumains.

R. Grousset. L'Empire des Steppes. Gengis-khan. Tamerlan. Paris 1939. Compte rendu d'Ivan Douitchev.

M. Grousset a mis à contribution pour écrire cette histoire „des peuples de la steppe" sa connaissance approfondie des monuments de l'Orient ainsi que les études des investigateurs sur le passé et les mœurs des peuples orientaux. Il commence par l'histoire des Scythes et des Huns jusqu'à l'époque d'Attila et de ses successeurs. Il passe ensuite à celle des Turcs et, de leur rapports avec l'Islam jusqu'au XIII siècle, à celle des Mongols de Gengis-khan et à l'empire de Tamerlan.

Grousset donne un riche matérial comparatif pour l'explication de la culture des protobulgares, principalement au point de vue de leur religion et de l'organisation de leur Etat. Certains peuples turcs sacrifiaient des chevaux; ils honoraient le loup (il existe une légende selon laquelle une louve aurait allaité leur ancêtre). On peut supposer que chez les protobulgares s'était conservé le titre „buri".

Grousset parle des croyances des peuples turcs dans un Dieu suprême appelé Tangri c.-à-d. le ciel. Quelques savants déchiffrent Ταγγρά (tangra) dans l'inscription de Madara.